Пионер

1979 - 9

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ս. ՍԱՆԻՆԵԱՆ . . . . . Ոսկեզօծ հովանոցով կինը

Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ . . . . . Նախադասութիւններ՝
գոյներու մանկութեան մասին

Ն. ՁԱՐԽՈՒՏԵԱՆ . . . . . Անվախճան գիշեր

Փ. ՃԵՐԱՆԵԱՆ . . . . . Ձիւնէ աղջիկներ

» » . . . . . Կացութիւն

» » . . . . . Ծառը

» » . . . . . Կենսագրութիւն

» » . . . . . Երկու գրպան

Ց. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ . . . . . Սօլ Պելլօ

Ս. ՊԵԼԼՕ . . . . . Հերցոկի վերջին նամակները

Է. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ . . . . . Բովանդակութիւնը, ձեւը եւ
հայրենասիրութիւնը արուեստի մէջ

Ր. ՔԷՊԱՊՃԵԱՆ . . . . . Հայ գրականութիւնը եւ անոր
թարգմանութեան վերաբերող
կարգ մը այլ հարցեր

Պ. ՍԵՒԱԿ . . . . . Բաց նամակ
«...Բառարան»ը կազմողներին

* * * . . . . . Նշմարներ

* * * . . . . . Մշակութային լուրեր

Բարի

ԱՄՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՎ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

ԺԸ. ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 9 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 1979 ԳԻՇԵՐԱՒՕՐ

Ս. ՍԱՆԻՆԵԱՆ

ՈՍԿԵԶՕԾ ՀՈՎԱՆՈՑՈՎ ԿԻՆԸ

Կարո՞ղ է մի հովանոց ոսկեզօծ լինել։ Ես այդ չգիտեմ։ Չգիտցան նաեւ մեր շուրջը հաւաքուածները։ Չիմացաւ նաեւ ոստիկանը։ Սակայն ես ստիպուած եղայ այդ հովանոցի եռապատիկ, թերեւս եւ քառապատիկ արժէքը վճարել։ Ամէն ինչ սպասարկութիւնից սկսուեց։

Ասեմ, որ ես ատում եմ սպասարկութիւնը։

Ճիշդն այն է, որ ես ատում եմ, երբ ուրիշներն են ինձ սպասարկում։ Բայց ես շատ եմ ցանկանում սպասարկել ուրիշներին։

Արդ, պատահեց այնպէս, որ ես աշխատանքի մտնեմ մի սրճարանում։ Պարտականութիւնս էր սպասարկել։ Մեր սրճարանը գտնւում էր մի մեծ, շատ մեծ դեղարանի ներսում։ Համարեա՛ թէ դեղարանի դռնից մի երկարերկար ու նեղ սեղան էր ձգւում մինչեւ դեղարանի ետեւի պատը։ Այդ սեղանին զուգահեռ երկարում էր մի պատ, ստեղծելով մի երկար նեղուածք։ Պատի տակ, դարակների վրայ տեղադրուած էին մեր վաճառելիք արդէն իսկ պատրաստ կերակուրների կաթսաները եւ զանազան խմիչքների հսկայական շշերը։

Երկարաւուն ճաշասեղանի առջեւ նստում էին մեր յաճախորդները։ Նրանց թիկունքում գտնւում էր բուն դեղարանը, աւելի ճիշդ՝ հազարումէկ ապրանքների ընդարձակ խանութը։

Մեր ճաշացանկն այնքան էլ բազմազան չէր։ Մեր տաք կերակուրն ապուր էր եւ ձուածեղի զանազան տեսակներ։ Մենք մատուցում էինք նաեւ խորոված երշիկ, ծեծուած մսից եւ թիթեղի վրայ խորոված բլիթանման կողիկ, ինչպէս նաեւ աղցաններ, խմորեղէններ, պաղպաղակ, կաթ, զովացուցիչներ եւ, ամէնից շատ՝ սուրճ։

Մեր յաճախորդները հասարակութեան զանազան խաւերի էին պատկանում։ Եւ նրանք գալիս էին օրուայ տարբեր ժամերին։ Ամէնից շատ, առաւօտեան ժամը եօթի մօտերքը գալիս էին շինարար աշխատաւորները։ Դրանք գալիս էին իրենց մազոտ կրծքերը բաց եւ ապահովական սաղաւարտները գլխներին։ Աշխատաւորները գալիս էին խմբով, միմեանց հետ կատա-

կելով եւ ծիծաղելով։ Նրանք առողջ, շատ առողջ թուացող երիտասարդներ էին։ Ես միշտ էլ նախանձում էի նրանց։ Նրանք մեզ մօտ չէին ուտում, այլ՝ մէկական դաւաթ սուրճ էին վերցնում, կլորաձեւ մի խմորեղէն եւ սուրճը ըմպելով հեռանում էին, ծիծաղելով եւ իրար հետ խօսելով։

Ժամը ութի մօտերքը մեզ մօտ նախաճաշելու էին գալիս տարեց մարդիկ։ Այր թէ կին։ Դրանք շատ ծեր էին։ Նրանք գալիս էին դանդաղ քայլերով եւ հազիւ կարողանում էին բարձրանալ սնկաձեւ բարձրադիր աթոռների վրայ։ Երբ արդէն նստում էին, ժպտում էին իրենց յաջողութեան վրայ։ Դժբախտ մարդիկ էին այդ ծերերը։ Դրանք համարեա՛ թէ ամէնքն էլ լքուել էին իրենց զաւակների կողմից։ Այս երկրում զաւակները իրենց ծնողներին ո՛չ միայն անտեսական բեռ են համարում, այլեւ՝ խոչընդոտ իրենց «երջանկութեանը»։

Այս երկրի զաւակները ձգտում են ձերբազատուել իրենց ծնողներից եւ որքան կարելի է շուտ։ Ուստի, նրանց եթէ ծերանոց չեն տանում, ապա տեղաւորում են այսպէս կոչուող «կահաւորուած» սենեակներում, ուր կայ մի ճոճոան անկողնակալ, մի ճոճոան սեղան եւ մի ճոճոան աթոռ։ «Կահաւորուած» այս սենեակները կիսամութ են, ցուրտ եւ աղտոտ։ Այս սենեակներում այդ ծերունիները մեռնում են ոչ այնքան ծերութիւնից, որքան մենութիւնից եւ թունոտ ձանձրոյթից։ Դրանք ամէնքն էլ մի քիչ կենսաթոչակ են ստանում, որով վճարում են սենեակի վարձը, եւ ճաշարան են գնում մի բան ուտելու համար, անհամբեր սպասելով Գոհաբանութեան Օրուանը եւ Սուրբ Ծնունդին, որ նրանց զաւակները գան եւ մէկ դիշերով իրենց մօտ տանեն։

— Գնանք, մամ։

— Գնանք, դաղ, եթէ ուշանանք Ագնէսը կը բարկանայ, — ծերունիներին շտապեցնում են զաւակները շնչասպառ։

Ագնէսներն այդ զաւակների կանայք են։ Ամուսինները սարսափում են այդ Ագնէսներից։

Ես այդ զառամեալներին սիրով էի սպասարկում։ Նրանք զգում էին այդ, եւ երբ ես մեծ խնամքով, ասենք, սուրճի դաւաթը գնում էի նրանց սեղանի վրայ, իրենց երակներով ցանցուած ձեռքերը երախտագիտութեամբ գնում էին իմ ձեռքի երեսին.

— Thank you, son...

Դրանից շատերը կոտրել էին իրենց արհեստական ատամները եւ այժմ փորձում էին ծամել իրենց թոյլ եւ մաշուած լինդերով։ Եւ որովհետեւ չանում էին անկարելին կարելի դարձնել, ճիգից նրանց ծնօտները բարձրանում էին եւ համարեա՛ թէ դիպչում էին նրանց քթերին։ Այդպիսի վայրկեաններին իմ աչքերը արցունքով էին լեցուում, երեւակայելով, որ մի օր էլ ես այդ վիճակին կը հասնեմ։

Կէսօրից յետոյ, մեր հիւրերը պատահական մարդիկ էին լինում։ Զրոսաշրջիկներ։ Մի մայր՝ իր փոքրիկներով։ Պատանի ընկերուհիներ, որոնք, հազիւ նստած՝ վառում էին իրենց ծխադլանիկները եւ միշտ էլ քոքա-քոլա պատուիրում։ Այդ աղջիկները միշտ ծարաւ էին եւ միշտ էլ, թուում էր, թէ այրուում է նրանց ներսը։ Տգէտ։ Իրենք սիրահարուած իրենց վրայ, այդ աղջիկները խօսում էին դէսից-դէնից եւ աւելի շատ իրենց boy friendների մասին, իրար արմունկով խփում եւ քրքջում։ Նրանք ոչինչով չէին գնահատում իմ սպասարկութիւնը եւ կարծում եմ, որ նոյնիսկ չէին էլ տեսնում ինձ։ Նրանք վճարում էին քոքա-քոլայի համար եւ, հետեւապէս, քոքա-քոլան պիտի գար եւ տնկուէր նրանց առջեւ, սեղանի վրայ, դոլարի ուժով։

Ինձ չէր տեսնում նաեւ մի զուգուած-զարդարուած կին, որը գալիս էր

ամէն օր ժամը տասից յետոյ եւ նստում միշտ նոյն տեղը, սեղանի այն հատուածում, ուր ես էի սպասարկում: Նա դալիս էր կանացի երկու պայուսակներով, կարմիր-կապոյտ ծաղիկներ ունեցող կտորից պատրաստուած մի հովանոցով եւ կանանց պատկերազարդ պարբերականներով: Նա միշտ երկու աթոռակ էր զրաղեցնում: Մէկի վրայ ինքն էր նստում, իսկ միւսի վրայ դնում էր իր պայուսակները, հովանոցը եւ այլ իրեր: Նրա բոլորովին հոգը չէր, որ մենք յաճախորդներ ունէինք, որոնք պարապ աթոռի էին սպասում: Այդ կնոջ համար իրենից բացի ուրիշ մարդիկ գոյութիւն չունէին աշխարհում: Ես կարծում եմ, որ նա իրեն թագուհի էր երեւակայում: Թագուհու նման էլ նա քայլում էր, որը կարծում եմ չարժապատկերներից էր սովորել: Այդ կինը կարող էր գեղեցիկ համարուել, եթէ չլինէր նրա վերամբարձ բնաւորութիւնը: Նա միշտ լաւ էր հագնւում: Ամէն օր մի նոր զդեստ եւ ամէն օր մի նոր գլխարկ: Այդ ինչքա՜ն շատ գլխարկներ ունէր այդ կինը: Ըստ իր սովորութեան՝ գլխարկները նա կողքին էր կրում:

Ես այդ կնոջը գէմ չէի լինի, եթէ նրանից պաղութիւն չգար դէպի ինձ եւ չաւերէր առանց այն էլ իմ տեւական դէշ տրամադրութիւնը: Յետոյ էլ, այդ կինն ինձ վանում էր իր բազմաթիւ զարդարանքներով: Ես կնոջական պարզութիւն եմ սիրում: Պարզութիւն՝ իր հագուստ-կապուստի մէջ, իր զարդարանքների մէջ: Օրինակ, շատ գեղեցիկ է եւ կանացի, երբ մի կին իր փոքրիկ ականջներից մեծ-մեծ ականջօղեր է կախում: Բայց այդ կնոջ զարդարանքները երեւի մի քանի կիլօ կը կշռէին: Նա իր վզին կրում էր ո՛չ թէ մէկ, այլ՝ մի քանի մանեակներ: Ամէն մի դաստակին կրում էր մի քանի ապարանջաններ, որոնք էլ, իրենց հերթին, կրում էին զանազան փոքրիկ իրեր: Նա իր հոլանի բազուկներին էր կրում նաեւ ապարանջաններ: Ինձ համար նրա թեւերը շատ գեղեցիկ կ՚երեւային, եթէ չլինէին այդ ապարանջանները: Սակայն ես ո՞վ էի նրա համար: Ոչնչութիւն: Մի nnpnn, որը սպասարկում էր նրան:

Զարդարուած կինը նստում էր սեղանի առջեւ թէ չէ՝ վառում էր մի երկար-երկար ծխագլանիկ, ապա՝ մի պարբերաթերթ էր փռում սեղանին եւ սկսում էր թերթել: Յետոյ էլ առանց կիտնալու, թէ ես մօտիկ եմ, թէ հեռու, զրաղուած եմ թէ ազատ, հրամայում էր.

— Իմ սովորական նախաճաշը: Ամէնից առաջ սուրճը եւ նարինջի հիւթը...

Զուածեղը, տապակած գետնախնձորը եւ ապուխտը նա ուտում էր փոքրիկ-փոքրիկ կտորներով եւ, միաժամանակ, ընթերցելով, որ նոյնպէս ինձ ջղայնացնում էր: Ես տանել չեմ կարողանում, երբ մարդիկ ե՛ւ ուտում են, ե՛ւ ընթերցում, մա՛նաւանդ՝ կանայք: Բայց նա ամենեւին չէր շտապում: Նա միշտ էլ իրեն իր տանն էր զգում եւ ինձ՝ իր ծառան:

Մի օր, մի ծերունի զգալով, որ ես տանել չեմ կարողանում այդ կնոջը, մատի ծայրով ինձ իր մօտ կանչեց:

— Ես տեսնում եմ, որ դու ատում ես այդ կնոջը, — ասաց նա եւ ժըպտաց ծերունիական խորամանկ ժպիտով:

— Չեմ ատում, բայց չեմ էլ սիրում նրան, — ասացի:

— Իրաւունք ունես չսիրելու, — ասաց ծերունին, թղթեայ անձեռոցիկով իր դողդողացող բերանը սրբելով, — դու դիտե՞ս, որ նա չորս ամուսին է փոխել արդէն եւ դեռ երեւի վեց հոգու էլ կը փոխի...

— Ա՜խ, ապագայ ամուսիններ, — ասացի եւ երբ դէմքս հեռացնում էի ծերունու դէմքից, նկատեցի, որ Զարդարուած Կինը լսում էր մեզ: Նրա եւ ծերունու աթոռների միջեւ միայն մի աթոռ կար, որ զրաղուած էր այդ կնոջ իրերով:

Երբ Ծերունու եւ իմ խօսակցութիւնը ընդհատուեց, Զարդարուած Կինը իր երկար ծխագլանիկից մի մեծ կում ծուխ ներս քաշեց եւ ապա ծուխը փըչեց խեղճ Ծերունու երեսին: Ծերունին սկսեց հազալ եւ ափով դառը ծուխը այս ու այն կողմը վանել: Կինը ժպտաց: Ես իմ կեանքում դեռ այդպիսի մի դաւադիր ու ստորնութիւն ցայտող ժպիտ չէի տեսել: Եթէ այդ ժպիտը զօրութիւն ունենար, ապա դրանից երկրաշարժ տեղի կ'ունենար: Պատրաստւում էի հեռանալ, երբ կինը իր ցուցամատի ծայրով ինձ իր մօտ կանչեց:

— Դուք իմ ապագայ ամուսինների վիճակով ամենեւին մի մտածէք, որովհետեւ հաստատապէս դուք նրանցից մէկը չէք լինելու, — զաւեշտաբար ասաց նա:

Նա ուզեց ինձ վիրաւորել եւ ես լուռ ու անմռունչ ուզում էի հեռանալ, երբ նա թեւերը ետ տարաւ, ուղղեց ուսերը, կուրծքը դուրս ցցեց եւ իր փարթամ ստինքները մղեց դէպի ինձ:

— Եւ երբեք, երբեք դուք դրանցից չպիտի օգտուէք...: Ա՛նգամ մատ չպիտի կարողանաք կպցնել, — ասաց նա, նկատելով իմ ազահ նայուածքը իր կրծքերի զգլխիչ փարթամութեանը:

— Ինչո՞ւ այդպիսի անողոք զրկում, — հարցրի:

— Որովհետեւ դուք արժանի չէք դրանց...

Թէեւ ես վիրաւորուեցի, բայց ցոյց տուեցի, որ՝ ոչ:

— Բայց ասացէք, թէ ինչո՞ւ ես արժանի չեմ դրանց...

Նա ինձ նայեց չեչտակի.

— Որովհետեւ դրանք դրամ արժեն:

— Ես կը վճարեմ:

— Դրանք շատ թանկանոց են:

— Ի՞նչ գիտէք, որ ես թանկանոց ապրանքներ չեմ սիրում:

— Սիրելն ուրիշ է, ձեռք բերելն՝ ուրիշ:

— Ես ձեռք կը բերեմ...

— Ինչո՞վ: Ձեր ողորմելի աշխատավարձո՞վ, — անխղճօրէն ծաղրեց նա ինձ:

— Ճիշդ է, ես նիւթապէս հարուստ չեմ, բայց իմ հոգին հարուստ է,— դպրոցականի պէս ասացի ես եւ զղջացի:

Նա սկսեց թերթել իր պարբերականը եւ այլեւս սկսեց խօսել ո՛չ թէ առաջուայ պէս թունոտ, այլ՝ ձանձրոյթով:

— Ինդրում եմ ինձ հետ հոգու մասին չխօսել: Հոգին տիրացուական հասկացողութիւն է, իսկ ես ատում եմ տիրացուներին...

— Ես..., — ուզեցի մի բան ասել ես:

— Շատ..., — ընդհատեց նա ինձ, — վերջացաւ: Ասացի, որ դուք դրանց մա՛տ անգամ չէք կարող կպցնել... Ասացի դրանք ձեզ համար չեն...

Նա թողեց պարբերականը, գլուխը բարձրացրեց, պարծանքով նայեց իր ստինքներին եւ յետոյ ինձ՝ արհամարհանքով:

— Հոգս չէ, — ասացի, — ձեր այդ հրաշալիքները շատ մեծ են: Անճաշակութիւն է: Եթէ նոյնիսկ դուք խնդրելու լինէք, ես մատ չեմ կպցնի...

Նա հասկացաւ, որ ես անկեղծ չեմ իմ պատասխանում: Ծիծաղեց թէեւ սարդոնիկ, բայց իմ ասածի նկատմամբ իրաւացի.

— Սոված գայլի դունչը ցանկապատի ետեւում դտնուող գառնուկին չհասաւ, ասաց «որու հոգ»:

Մէկ ժամից յետոյ, երբ Զարդարուած Կինը արդէն գնացել էր, դեղաբանի վարիչը եկաւ ճաշարանային մեր բաժինը եւ ինձ կողքի կանչեց:

«Աշխատանքից հեռացնում է», մտածեցի:

Ես նրանից լաւ ոչինչ չէի սպասում։ Նա նիհար մարմնով, նիհար դէմքով եւ նիհար քթով մի երեսուն տարեկան երիտասարդ էր։ Իր կոմիր բանկոնի կրծքի զրպանում կրում էր մի տասնեակ դունաւոր գրիչներ։ Բոլորովին չէր խօսում։ Դեղարանի բազմահարիւր ապրանքների մասին ամէն ինչ գիտէր։ Միշտ էլ զրաղուած էր։ Միշտ։ Զեմ կարծում, որ նա զադափար ունէր, որ արեւ կայ։ Գարուն։ Մայիս ամիս։ Կին։ Գինի։ Բանաստեղծութիւն։ Երգ-երաժշտութիւն։ Երգիչ Պէրի Քոմօ։

— Այս դեղարանն իր գոյութիւնը պահում է՝ շնորհիւ մեր յաճախորդների։ Մենք էլ՝ դուք եւ ես, մեր գոյութիւնը պահում ենք շնորհիւ այս դեղարանի։ Մենք չենք կարող այս դեղարանից վանել մեր յաճախորդներին, եթէ վանենք դեղարանը կը փակուի։ Ասելս այն է, որ դուք քիչ առաջ վիրաւորել էք մեր մնայուն յաճախորդուհիներից մէկին։ Դուք գիտէք ում մասին է խօսքը։ Նա մեզ մօտ ո՛չ միայն նախաճաշում է, այլեւ՝ մեզնից է գնում իր դեղորայքը, պերճանքի իր պիտոյքները, թերթերը, ծխագլանիկները, լուսանկարչական ժապաւէնները, ձայնասփիւռի մարտկոցները, էլեկտրական լամպերը եւ բազմաթիւ այլ իրեր։ Մենք նրան մեզնից վանել չենք կարող։ Ուստի, վերջին դիտողութիւնն եմ անում ձեզ։ Եւս մի դէպք այդ կնոջ կամ մի այլ յաճախորդի հետ, դուք կը հեռացուէք աշխատանքից...

Անշուշտ ես կարող էի արդարանալ, բայց լուռ մնացի։ Հպարտութիւնս չթոյլատրեց բացատրութիւններ տալու։ Ես արհամարհում եմ բոլոր բռաներին եւ վերակացուներին։ Եթէ ես փորձէի արդարանալ, ապա ակամայօրէն այդ վերակացուին բանի տեղ դրած կը լինէի։

Վերակացուն որոշակի նայեց ինձ եւ հեռացաւ։

* * *

Անցաւ մի քանի օր։ Եւ մի առաւօտ էլ, երբ Զարդարուած Կինը նախաճաշում էր մեզ մօտ, անսպասելիօրէն հրամայեց.

— Հէ՛յ, մի բաժակ սուրճաջուր...

Թուաց, թէ դլխիս խփեցին։ Ճիշդ էր, որ այդ կինը կոպիտ էր վարւում ինձ հետ, բայց երբեք այդքան կոպիտ չէր եղել։ Զրով լեցուն բաժակը տարայ-դրեցի նրա սեղանի վրայ։ Բայց, երեւի, բարկութիւնից բաժակը թափով դրեցի, այնպէս, որ ջուրը յորդեց բաժակի բերանով եւ թափուեց կնոջ պարբերականի էջի վրայ։

— Դուք իմ պարբերականը թրջեցիք, — ասաց նա բարկութեամբ։

— Պատահականութիւն էր, — ասացի հանդիստ։

Նա է՛լ աւելի բարկացաւ-կատաղեց.

— Ո՛չ, դուք դիտմա՛մբ արեցիք։

Ինձ համար ահռելի մի բան է մի կնոջ հետ վիճելը, ուստի, ուզեցի հեռանալ։ Բայց նա կանգնեցրեց ինձ.

— Մինչեւ ներողութիւն չխնդրէք, չհամարձակուէք հեռանալ։

— Զպիտի խնդրեմ։ Ես մեղաւոր չեմ, որ ներողութիւն խնդրեմ։

— Ես պահանջում եմ։

Ես անիմաստ բան ասացի եւ ուիթ ստեղծեցի կին-տղամարդ անհամ մի խօսակցութեան։

— Դուք կարող էք միայն ձեր ամուսնուց պահանջել, իսկ ես ձեր ամուսինը չեմ, — ասացի։

— Ես իմ ամուսիններից չեմ պահանջում, այլ միայն հրամայում եմ նրանց...

— Օ՛...

— Այո։ Եւ նրանք սողում էին իմ ոտքերի տակ...

— Ողորմելի ամուսիններ։

— Տղամարդկանց այդպէս էլ պէտք է։

— Ինչո՞ւ։

— Որովհետեւ դուք խոզեր էք...

— Շնորհակալութիւն, տիկին...

— Վայելեցէք...։ Բայց դուք ներողութիւն խնդրէք։

— Ոչ։

— Manager! Manager!, — ձայնը բարձրացրեց կինը։

Բոլորը մեզ նայեցին։

Վերակացուն եկաւ.

— Ի՞նչ է պատահել։

— Ձեր սպասաւորը թրջեց իմ պարրերականը, — ասաց կինը եւ, երկու ձեռքով վերը բարձրացնելով պարրերականը՝ ցոյց տուեց այն։

— Ո՞ր սպասաւորը։

Զարդարուած կինը ցուցամատը չեչտակի պարզեց դէպի ինձ, կարծես այդ ցուցամատը նիզակ լինէր, իսկ ես թշնամի մի զինուոր, որի սիրտը պէտք է ծակել։

«Ինչո՞ւ այդքան չարութիւն, — մտածեցի ես, — դեղեցիկ, բայց չար։ Մի՞թէ գեղեցիկ կանայք չար են լինում»։

— Հանեցէք ձեր դոգնոցը, — վերակացուն դարձաւ ինձ։

Հանեցի դոգնոցս, խնամքով ծալեցի եւ դրեցի սեղանի վրայ։

— Է՞լ...

— Տո՛ւն գնացէք։

Աշխատանքից հեռացուելը ոչինչ բան կարելի է համարել, եթէ նոր աշխատանք գտնելու հեռանկարները այնքան ծանր չլինեն։ Ուստի, իմ մէջ սպանելով հպարտութիւնս, խեղճ-խեղճ հարցրի.

— Վաղը դա՞մ աշխատանքի։

— Ո՛չ վաղը, ո՛չ միւս օրը եւ ոչ էլ մի որեւէ օր։ Դուք այլեւս մեր դեղարանում չպիտի աշխատէք։ Ո՛չ միայն այս դեղարանում, այլեւ՝ մեր ընկերութեան ցանցի որեւէ դեղարանում...

— Շնորհակալութիւն, — ինքնագոհ ասաց Զարդարուած կինը։

Գնացի տուն եւ պառկեցի անկողնուս վրայ։ Ուզեցի քնել, բայց չկարողացայ։ Նոր աշխատանք գտնելու դժուարութիւնն անհանգստացնում էր ինձ։ Եւ ինչպէս միշտ նման դէպքերում, ներքին մի ձայն սկսեց կշտամբել ինձ։ Այդ ձայնը երբեք իմ կողմը չի բռնում, այլ՝ իմ հակառակորդի։

«— Քեզ այդպէս էլ պէտք է», — ասաց ձայնը։

«— Ինչո՞ւ։ Ես մեղաւոր չէի», — արդարացայ։

«— Մեղաւոր չլինէիր, քեզ աշխատանքից չէին հեռացնի»։

«— Այդ կինն իրեն թագուհու պէս էր պահում»։

«— Թող պահէր։ Լսի՛ր։ Թագուհիներն եթէ առանց թագի են, եւ քեզնից հարկ չեն պահանջում, շատ անմեղ թագուհիներ են։ Ցեռոյ էլ, գիտե՞ս ինչ կայ...»։

«— Զգիտեմ»։

«— Գիտես եւ այդ գիծը քո բնաւորութեան մէջ է։ Եթէ դու մէկին չես կարող օգնել նիւթով կամ գործով, ապա նպաստիր քո վերաբերմունքով։ Եթէ այդ կինն իրեն թագուհի երեւակայելով երջանիկ է զգում իրեն, թող այդպէս էլ լինի։ Վերջ ի վերջոյ, այս ապերջանիկ կեանքում, ինչո՞ւ զոնէ օդի մէջ մէկին չօժանդակել իրեն երջանիկ զգալու։ Հը՞, ի՞նչ ես ասում...»։

«— Համաձայն եմ։ Բայց այդ կինն իր ամուսինների հետ լաւ չէր վարւում...», — անկոչ փաստաբանութիւն արեցի ես։

Զայնը ծիծաղեց քամահրանքով։

«— Լսիր, — ասաց, — այս աշխարհում բիւրաւոր կանայք վատ են վարւում իրենց ամուսինների հետ, եւ բիւրաւոր տղամարդիկ էլ իրենց կանանց ստրկուհիների պէս պահում։ Արդ, այդ դո՞ւ ես, որ նրանց հարցով պիտի զբաղուես եւ դրա համար էլ աշխատանքդ կորցնես...»։

Մենք երբեք չենք սիրում, որ մեզ իրաւացիօրէն կշտամբում են։ Ուստի, բարկացայ.

«— Լաւ, լաւ...»։

«— Դեհ, հա...»։

Աչքերս խփեցի՝ մի քիչ քնելու համար։ Երբ քնում ես, մոռանում ես օրուայ հոգսը։ Քունը գժբախտ մարդկանց միակ մխիթարութիւնն է։

* * *

Մի քանի օր յետոյ, երբ անցնում էի մեր գեղարանի առջեւով, ինձ դէմ ու դէմ եկաւ Զարդարուած Կինը։ Ես գլխով թեթեւօրէն բարեւեցի նրան եւ ուզեցի անցնել, բայց նա ինձ կանգնեցրեց.

— Մէկ բոպէ...

— Այո՞...

— Կերա՞ք, — հարցրեց, հովանոցի ծայրը պարզելով վրաս։

Սիրտս փափկեց։ «Տես, է, — մտածեցի, — ես այդ կնոջը չար էի համարում, այնինչ նա մտահոգուած է իմ սննդառութեամբ»։

— Անտէր մնա՛, — ասացի, — այս քանի օր է այնքան եմ զբաղուած աշխատանք փնտռելով, որ ժամանակ չեմ գտնում ուտելու մասին յիշելու։ Չէ, դեռ չեմ նախաճաշել...

— Ոչ։ Խօսքս ոչ թէ քո նախաճաշի մասին է, որ հոգս չէ, այլ՝ քո աշխատանքից վռնտուելու, — դիւային ծիծաղեց նա։

Յաստումից ես ուզեցի հարուածել նրան։ Բայց մի՞թէ կարելի է մի կընոջ հարուածել։ Յետոյ էլ, ես ատում եմ մէկին մարմնական ցաւ պատճառելը։ Բայց, սրտի կաթուած չստանալու համար, ես մի բան պիտի անէի։ Նրա հովանոցն ինձ աւելի մօտ էր։ Ուստի, խլեցի նրա հովանոցը ձեռքիցը, դէմ տուեցի ծնկանս, մէջտեղից ծալեցի, երկտակ արեցի եւ նետեցի մայթին։

— Հովանո՛ց... Նա կոտրե՛ց հովանոցս... Իմ ոսկեզօծ հովանոցս, — սկսեց աղաղակել նա։

Մարդիկ հաւաքուեցին։ Եւ որովհետեւ կինն իր հովանոցը միշտ ոսկեզօծ էր անուանում, հաւաքուածները իրար հարցնում էին, թէ ինչպէ՞ս մի հովանոց կարող է ոսկեզօծ լինել, եւ ուսերը վեր հանում տարակուսանքով։ Եկաւ մի ոստիկան։ Նա երիտասարդ էր, ամրակազմ, առողջ։ Նա հարցաքննեց կնոջը, ներկաներին եւ ապա դարձաւ ինձ.

— Դուք կոտրե՞լ էք այդ կնոջ հովանոցը։

— Այո...

Ոստիկանը գլխարկը հրեց ծոծրակին, մտածեց եւ ասաց.

— Այդ հարցը կարելի է երկու կերպ լուծել։ Առաջինն ա՛յն է, որ դուք կը վճարէք հովանոցի արժէքը եւ հարցը հենց դրանով էլ կը փակուի։ Երկրորդ կերպն էլ ա՛յն է, որ ես ձեզ ոստիկանատուն տանեմ, ուր դուք կ'ասէք, թէ ինչու կոտրեցիք հովանոցը։ Հը՞... Ո՞րն էք ընտրում։

— Ես կը վճարեմ, — ասացի, — ի՞նչ արժէ այդ հովանոցը։

— Տիկին, ի՞նչ արժէ ձեր հովանոցը, — կնոջը հարցրեց ոստիկանը։

— Տասնըհինգ դոլար...

— Տիկին, մեր քաղաքում հովանոցները երեք դոլարից աւելի չարժեն, — առարկեց ոստիկանը:

— Ես տեսնում եմ, որ դուք այդ վանդալի կողմն էք պահում: Ես պահանջում եմ, որ դուք նրա ձեռքերը չզթալի զարկէք եւ ոստիկանատուն տանէք, — բարկացաւ կինը:

— Խիղճ ունեցէք, տիկին, — ասաց ոստիկանը, — մի կոտրուած հովանոցի համար մէկի ձեռքերը չզթալի չեն զարկում եւ ոչ էլ ոստիկանատուն տանում: Մա՛նաւանդ՝ որ նա ցանկանում է վճարել ձեր հովանոցի արժէքը: Բայց դուք չատ էք պահանջում այդ հովանոցի համար:

— Իմ հովանոցը ոսկեզօծ էր...

— Come on, Lady, ինչպէ՞ս կարող է մի հովանոց ոսկեզօծ լինել, — առարկեց ոստիկանը:

— Իմ հովանոցը ոսկեզօծ էր եւ արժէքը տասնըհինգ դոլար, — պընդեց կինը:

Ոստիկանը հառաչեց եւ դարձաւ ինձ.

— Ուզո՞ւմ էք վճարել տասնըհինգ դոլար:

Մի քանի ամիս առաջ, մի դրախանութի ցուցափեղկում տեսել էի գրական բառերի եւ դարձուածքների մի հատորանոց մի բառարան, որի արժէքը տասնըհինգ դոլար էր: Ես չատ էի ցանկանում գնել այդ բառարանը, բայց չէի յանդգնում: Սպասում էի, որ բառարանը հրատարակուէր թղթակազմ, որով՝ արժէքը չատ կ'իջնէր: Բայց եւ այնպէս, ես տասնըհինգ դոլար էի խնայել բոլոր դէպքերում գնելու այդ բառարանը: Լսօրէն բաճկոնիս ծոցի դրպանից հանեցի մի քանի անգամ ծալուած երեք կանաչ հինգանոցները եւ մեկնեցի ոստիկանին: Ոստիկանը ձեռքի փայտը դրեց անութին, թքեց մատների ծայրին եւ խնամով բացելով թղթադրամները, դրանք մեկնեց Զարդարուած կնոջը:

Զարդարուած կինը բացեց իր պայուսակներից մէկը եւ, այնտեղից բուսօձի կաշուից պատրաստուած մի դրամապանակ հանելով՝ դրամս դրեց դրա մէջ եւ ապա ինձ նայելով հարցական, դրամապանակը փակեց շրխկոցով:

«Գնաց տասնըհինգ դոլարս, — մտածեցի ես, — այդ դրամով այդ կինը մի քանի օր կը նոխանաչի մեր ճաշարանում: Երկու հաւկիթից ձուածեղ կ'ուտի, վրան խոզաճարպի երեք կարմրացուած շերտեր: Սոխով տապակուած «home made potato» կ'ուտի: Նարինջահիւթ կը խմի, ինչպէս նաեւ երկու գաւաթ սուրճ»:

Իր գնալուց առաջ, կինը ինձ նայեց եւ նորից ծծերը ցցեց: Ոստիկանը կարծելով, որ իր համար էր այդ, շրթունքները լիզեց եւ իր հովարով գլխարկն աւելի հրեց ծոծրակին: Բայց երբ կինն առանց նրա վրայ ուշադրութիւն դարձրնելու գնաց, նա հառաչեց եւ ինձ հրամայեց.

— Այդ կոտրածդ հովանոցը նետիր աղբարկղը:

«Սպանուած չան դիակը սպանողին են քարշ տալ տալիս», — մտածեցի ես եւ կատարեցի ոստիկանի կարգադրութիւնը:

Ոստիկանն էլ գնաց:

Որովհետեւ ես ոստիկանին չէի ընդդիմացել, ամբոխն ինձնից յուսախաբ ցրուեց:

Սակայն ինձ աշխատանք էր պէտք: Եւ ես գնացի փնտռելու:

Երբեք պէտք չէ մեծ ծ...եր ունեցող մի կնոջ հետ վիճել: Մա՛նաւանդ նրա ոսկեզօծ հովանոցը կոտրել: Վիճեցի՞ր, դեհ, գնա՛ քաշիր... Եւ ես սովից զկրտալով քաշեցի երկար-երկար ժամանակ:

ՍՈՒՐԻՆ ՍԱՆԻՆԵԱՆ

Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ՝ ԳՈՑՆԵՐՈՒ ՄԱՆԿՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

I.— ՄՈՒՏՔ

Ծիծեռնակներ կը խայտան ուղէշներու մէջ անհուն
եւ հարցումներ կը քանդակեն երազներու մեղրամոմէ կողերուն.
— ո՞վ որսաց զոյն–զոյն տենչեր սիրոյ թաւիշ աղբիւրներէն ճնահմայ:

Հարցումը կը ծանրանայ անտառներու ոսկեշշուկ ծոցերուն
եւ կը տեղան ձիւն–ձիւն զոյներ յիշողութեան բեւեռներէն:

II.— ՊԱՍՏԱՌ ԱՌԱՋԻՆ

Երբ մանկութիւնն իմ կը նեմէր մոխրացած օրերուս վերջին բողբոջներուն մէջ,
երբ տափաստանները յիշողութեան իրենց դիւահար ակունքները կը հերկէին՝
թագադրուած ամբարներու սերմերով հողը հրդեհելու համար,
հունն էր աչքիս ուղիներուն ոտնահետքեր, խուլ, մութ, երկար:

Եւ հունին մէջ, հունի նման,
կոյր ճնճղուկներ այցի եկան յանկարծակի,
ոստոստեցին թարթիչներուս յիշողութեան անթարթ զոյներ
զգլխանքի, կոյր հեշտանքի...

Բացի դարպասն իմ հոգիիս կապտաշշուկ՝
դրան նման կիսակործան եւ ամայի աղօթք վանքին,
որ կը ծխէ լռութեան խունկ ու շարական
երամներուն համար գալիք ժամանակին:

Բացի դարպասն իմ հոգիիս կապտաշշուկ սպասումին՝
սպառումի առկայծ երգին դիմաց բացուող ափի նման
եւ յաստիկի պէս թափանցիկ ու երկիւղած ըսի իրենց.
— Հրամեցէ՛ք բարեկամներ, քամին սկիզբն է գիշերին,
իսկ ես՝ սկիզբը գիշերուան ծոցէն պայքած
ձեր վարդագոյն սպասումին»:

Հորիզոնն էր բաց, լայնածիր՝ պատուհանին պէս երազին,
աստղեր, հեռուն, կարօտներու լուսերգ էին արիւնին մէջ Արտաւազդին
եւ գիշերը առագաստ էր՝ բացուած անտես ապագայի տարածքներուն...

Տարածքներուն կը պսպղայ երանգահոյլն արիւնին՝
իբրեւ ձայներ աստղացայտ, ճառագայթում տառասփիւռ,
մինչ հոս, ափին ամայութեան եւ ափսորի,
ճնճղուկները սկսան մարմին ծառէս կախուիլ վար՝
կարօտահար զգայնութեանց նեկտար ծծած ողկոյզներ,
լուացուեցան գոյներուս կանաչներով նորածիլ
եւ լուծուեցան մարմինիս զարնանացող տենդերուն՝
իմաստութեան ցօղն ինչպէս:

Ու գիշերուան խաւարին մէջ մահամրրիկ,
իմ գոյները նորափթիթ եղան երգ ու պատսպարան ճնճղուկներուն:

Որովհետեւ,
նահատակներու արեան եւ հայրենիքիս դէմքին միջեւ
չկայ ուրիշ ո՛չ մէկ գոյն, տեսիլներու ո՛չ մէկ ձիւն,
բացի լուսազնգոց ոսկորներու բիւրեղներուն ճառագայթումէն:
Մտէ՛ք ներս, մտէ՛ք մարմինիս երկչոտ ու հեզ կածանները,
հորիզոնին դէմ հորիզոն իմ կաթներանգ լոյս դարպասէն
մերկ ու նօթի, գինով-արթուն, տխուր-ուրախ,
առանց խօսքի մտէ՛ք ներս, մտէէ՛...ք:

Ես դարաւոր արդար հաց եմ ձեր սեղանին.
զուցէ ըլլամ ես ձեր ընթրիքը վերջին,
կամ առաջին...

Հորիզոնն է կանաչ՝ կանաչ երջանկութիւն,
եւ կանաչ է հեռաւոր ափերու ձգուած կամուրջը կեանքին,
զոր պահեցին թաքնաթաքուն թարթիչները բերթուածին...

Ներկայութիւնն իմ բանալին է բոլոր ժամանակներուն:

Յիշեցէ՛ք զիս, միշտ, անվարան յիշեցէք զիս,
եկէք ինձի խումբ առ խումբ, ալիք-ալիք, շունչ առ շունչ,
յիշեցէ՛ք զիս, միշտ, անվարան յիշեցէք զիս սառնամանիք գիշերին,
կամ տօթակէզ կէսօրուան հրդեհներուն մէջ անյուշ, յիշեցէք զիս,
երբ նոյնիսկ ձեր յիշողութեան ձէթը կարմիր սպառի,
զի ձեր դիմաց ես դրուած սիրոյ հաց եմ ու գինի:

Ներկայութիւնն իմ բանալին է բոլոր ժամանակներուն
եւ բոլոր ժամանակներու խաւարները փարատող
ես ձեր արեան գոյն եմ պայծառ,
տարածութիւն մշտարթուն...

Հորիզոններ կը բացուին անջրպետին կորիզէն
երկինքներու երկինքին եւ իմ միջեւ՝
առասպելի հազարափերթ ինչպէս վարդ:

Կը միացնեմ ձեզ ծովուն, ծովը՝ ամպին,
ամպը՝ ժայռին եւ գիշերը՝ արշալոյսի անապատին,
ձեր արնաբամ երազներով, իմ գոյութեան կանաչներով
եւ նահատակներու անիւններէն զառանցող սիրոյ հայրենիքին
գլխահակ անտառներուն հեթանոս ծէսերով:

Զուրը կու գայ դուրս երազին անձաւներէն,
ողջո՜յն ջուրին հրաշազօր.
տեսիլներն իմ հորիզոնին գոյն են արդէն,
ողջո՜յն գոյնին ամենազօր.
ամպն է իշխան, քարը՝ կրակ եւ գիշերը՝
կեանքի հնոց, սիրոյ ամրոց:

Իւրաքանչիւր փետուր հիմա,
առասպելի գիշերներէն քաղուած ասեղ է մարմնիս վրայ,
իւրաքանչիւր սպի հիմա,
տենդի կարմիր երկինքներէն ցանուած լոյս է անիրական
իմ էութեան հազարամեայ անապատի ընդերքներուն
եւ մոխիրէն զսպանակուած սպասումի նետ հրեղէն,
որ կ'արշաւէ վահագնօրէն
նահատակներու արեան կապոյտ հայրենիքին ջահերուն՝
անհունանալու անոնց հիւսած պարեգօտով ծիրանագոյն:

Ես սկիզբն եմ գիշերին,
դարպաս եմ ես երազներուն ձեր հալածուած
եւ խողխողուած ձեր արիւնին սպասումին դէմ միշտ բաց՝
բոյրի, գոյնի ամրոց անանց:

Ներկայութիւնն իմ գաղտնիքն է բոլոր եղանակներուն:

III.— ՊԱՍՏԱՌԸ ԴՈՒՐՍԷՆ ԴԻՏՈՒԱԾ

Շրջանակին մէջ սիրոյ,
գոյներ կու գան արքայական ամբարներէ
քրմապետին աչքերուն,
որ կը փորձէ վերծանել խորհուրդն անգոյն
իր հին արեան շշուկներուն, կանչերուն:

Շրջանակին մէջ արեան,
ովկիանոսներու մեհեանները ծովամոյն
բոյրեր կու գան տարականոն ծէսերու
բանաստեղծին աչքին անխառն,
որ կը փորձէ երանգել ձայներն անհուն
իր նոր արեան ահագնացող տենդերուն:

Հորիզոններ կը բացուին ներաշխարհիս ձորերէն
երկինքներու երկինքին եւ էութեան անաւարտ խաւարներուն միջեւ խուլ՝
ինչպէս անմեռ առասպելի յարաբորբոք տարածութիւն:

Ձայնը մարմին յաւիտեան՝
սպասումէն յափշտակուած երանգներուն:

IV.— ՄՕՏԵՑՈՒՄ ՊԱՍՏԱՌԻՆ

Ստուերներով սոսինձուած շրջանակին մէջ խորհուրդին,
ծովն է կեանքի կոյս գոյներու յարափոփոխ հայելի,
ուր կը շարժիմ մոլորած, վերածնուած, նուաճուած
երգին նման բազմիմաստ, բազմաշղարշ···
անկերպարան ներշնչում:

Ստուերներով սոսինձուած շրջանակին մէջ խորհուրդին,
գոյն-գոյն ծովեր կը խուժեն, ռումբեր ինչպէս կը պայթին
իմ մարմինիս ցորենագոյն շշուկներու այգիներուն մէջ թափանցիկ
եւ կը հիւսեն անդրերկրային տագնապներու խոզակը մութ, հիր-շապիկ:

Ես զերին եմ զգայնութեանց գոյներուն,
իսկ մարմինն իմ՝ ա՛լ շերամուած անեղծ պնակ ձայներուն սեւ,
սեւ··· սեւ··· կապոյտ··· դեղին··· սեւ··· կապտացած սեւ··· ոսկի մոխիր...
կարմիր, կարմիր, կարմիր, հրակարմիր, սեւ, սեւ, ածխագոյն սուգ···
դեղին··· սեւ··· կարմիր··· կանաչ··· կապոյտ··· սեւ··· դարձեալ···
սեւը կը շպրտէ վրաս անդոհանքի գիշերներուն մահերգները թունդ,
վերք մը գանկիս կը հեղու հրաշէկ անտարբերութեան արիւնը վայրի,
իսկ ալիքն իր առաջին սեւ կապոյտով կ'օղակէ, կը պաշարէ
քաղցկեղաւոր թախիծներուս դալուկ երգերը բարի··

Ձայնս է ճերմակ, կաթնաճերմակ անձկութիւն···

Սաղմոսներու սպիտակ անձկութիւնը մեղրածոր փրփուր-փրփուր կը ծաւալի պղպջակներ անհասկնալի: Հրեշտակներու սպիտակ փետուրներ կը

պարեն աչքերուս ձիւներէն մինչեւ գիշերները իմ սեւահայեացք կրանիթեայ սպառնալիքներուն, որոնց սպիտակ երամներէն ամպերը մահագուշակ անձրեւներ կ'արձակեն:

Խոզակն ահա կը բաղուի անհորիզոն հողմերուն հետ գիշերուան՝ մահուան ծովուն մէջ գիշեր, որ ո՛չ մէկ գոյն չի յիշեր, որ ո՛չ մէկ շունչ չի փրկեր: Ես կ'այլայլիմ, անիւններըս կը ժողվեմ եւ ժողովի կը կանչեմ լինելութեան հորիզոններն անառիկ՝ իմ մանկութեան այգիներէն ուխտաւոր, աղօթագիրք իմ արեան սուրբ գոյներէն մենաւոր...

— Յիշեցէ՛ք զիս,
կը շնչեմ,
— սիրեցէ՛ք զիս,
կը շաչեմ,
— մի՛շտ, անվարա՛ն,
կը գոռամ
եւ յիշողութեան ձիւն-ձիւն հորիզոններուն վրայ
կ'ելլամ հարցում եւ սպասում սպիտակ...

Յիշողութիւնն իմ անյուշ ա՛լ անապատ է սպիտակ:

Կարմիր — վերքը կը խուժէ կանաչ աշխարհիս սիրոյ ծիլերուն՝
իբրեւ ոճիրի անզուսպ գոյութիւն,
Դեղին — նախանձը կ'ականէ սիրոյ ծովուն կանթեղ դարձած նաւերս անտուն՝
իբրեւ ատելութեան փոքրիկ եւ թոյն,
Կապոյտ — ալիքները կը սահին անջրպետին ընդերքներուն եւ, եւ, եւ...
եւ մարմինիս ափսորական հորերէն,
եւ հորերուս ափսորական մարմիններէն,
եւ ափսորական մարմիններուն հորերէն,
ծովերէն, ծովերուն խոր խորերէն,
խոր խորերուն մեհեաններէն
կիսաբանդ թոյրեր,
կիսաբանդ գոյներ,
կիսաբանդ ձայներ
կ'առնեն
կառոյց, կ'առնեն մարմին, կ'առնեն թռիչք...
գիշերներուս գիշերուան գիշեր սուգը խորտակող արեգակին ուղղութիւն:

Ցաւերժագոյն արփին հաց է երկնաշաղախ՝
իր արգասաւորութեամբ պայծառացող գիշեր-արեան
ուխտասեղանի ծաւի ժամանակին վրայ:

V.— ՊԱՍՏԱՌԸ ՆՈՃԻՆԵՐՈՒ ԿԵԴՐՈՆԷՆ ԴԻՏՈՒԱԾ

Յետաձգուած լեզուին մշուշ ոգիմպոսէն,
առաւօտուն կը հաւաքուին
ոտաբոպիկ, գինով, ճօթի բանակներ՝
միջոցին լռութիւնը դարպասելու գինովութեամբ:

Անոնք կը կրեն դրօշներ կարմիր,
անշարժ՝ կը ծփան դրօշներ կանաչ, դրօշներ դալար՝
իմ անյուշ յիշողութեան սպիտակ անապատներուն,
սպիտակ անապատներուս անդրսպիտակ
անձկութեանց մշուշներուն դէմ,
որոնց շուրջ արդ կը հաւաքուիմ
ես ոստ առ ոստ,
դող առ դող...

Ու ցօղուելէ ետք բոլոր դալուկ գոյները լեզուին,
մենք կ'ընթանանք յաղթաքայլ դէպի խնոյքը երկնի՝
արմատներէն հրաբորբ, աղեղներէ ջղաձիգ,
որ ոստ առ ոստ, ծառ առ ծառ
ճկուղ-մարմնիս հրահեղուկ կորիզէն,
հողէն, ծովէն, արեւէն, հրահաւի կերպարով
գեղեցկօրէն կ'արձակուի...

Նոճիներն ե՞ս կ'արձակեմ,
թէ իրենք զի՛ս...

Յետաձգուած գոյներու անջրպետին բարձունքներուն՝
իբրեւ կարելիութեանց անկարելի թագ,
աքսորի ծուխ, ծիածան...

Մանկութիւն մը կը հասունցնայ մեծութեան լուսաշրջանակին մէջ, կ'ըլլայ այգեկութքի բազմերանգ բոյրերու փառատօն, ձայն ցորոգ եւ արկածախնդիր՝ ինչպէս առասպելներու ընդդիմադիր իշխան: Ծիածան-թագը կը պայթի արիւն, կը խօսի արիւն երկնաթեւ ու բամբ՝ զգայնութեանց ածուխ մոլորանքներուն, որոնք շանատամ գիշերներով կը յօշոտեն սիրերգակ սեռովբէներու ժամադրութեանց երանգներն ամէն:

Արիւնը վերադարձ է նաեւ,
բայց նախ՝ մեկնո՛ւմ:

Եւ զբահանդերձուած իմ կարմիր, կարմիր լռութեան անգիր որոտումներով՝ ես կ'արշաւեմ գիշերուան զորշ ալիւնով շարադրուած լեզուին բոլոր ուղղութիւններուն, բոլոր ուղղութիւններու անծայրածիր տափաստաններուն, տափաստան-մատեաններէն դուրս արձակուած աներեւոյթ գոյներու ձոյլ ոսկին նոճիներուս վերադարձնելու համար:

Արիւնը մեկնում է նաւասարդեան, խենթութիւն վահագնավայել,
բայց ա՛նպայման դարձ՝ կանգնած ճնացող նոճիներուն,
դալար բրմապետներու իմաստուն արմատներուն՝
զէր ափ մը առասպելի իւղ անձրեւելու...

Ընծայաբերումը արեան օրհնեալ եղիցի:

VI.— ՄՕՏԵՑՈՒՄ ԱՐԵԱՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐՈՒՆ

Անէութեան ովկիանոսներէն հեռակայ
կարմիր, նարնջագոյն, դեղին, կանաչ, կապոյտ, լեղակագոյն,
մանիշակագոյն զգայնութեանց բեկբեկուն բիւրեղներ
կը զենուն հեշտանքն իրենց արեան
եւ աշտանակն իմ կը յորդի
անջրպետին բերրուածով:

Պէտք է փակել այս կոպերը նուաճուած,
որ մօտենամ Ադամի խրոխտ արեան յայտնագործող ձայներուն:

Կ'ըլլամ հիմա,
կ'ըլլամ թերի եւ ամուր,
կ'ըլլամ քարի բայց միշտ կուռ,
կ'ըլլամ վայրի երկինքին բրմուհիէն սպասուած
ես անասուկ կիրքերու օդայնացած մոլորակ...

Կը փակեմ աչքերը թոչուն
եւ հեթանոս ու անգութ իմ մայր հողին կը կառչիմ:

Վէրքեր, վէրքեր երկնային արդ կ'ականեն մարմինիս,
երազներուս, տենչերուս ուղիները անվերջակէտ
եւ քայքայման անդունդի մթին եզրին, ջարդուփշուր ու սպառած
ոտքերս դարձեալ, անգամ մըն ալ կը շալկեն զիս,
զիս կը շանթեն որոնումի հազարադար թարախներէ,
կ'աշտանակուիմ կանաչ բարտի, կ'ինկամ, կ'ելլեմ,
ես ելլելով յանախ կ'ինկամ, բայց ինկալով մի՛շտ կը կանգնիմ,
եւ կը կանգնեմ ծիածանէս սիւներ անկերտ,
սիւներ կարմիր, դեղին, կանաչ, կապոյտ հիմեր,
նարնջաբոյր մուշկ գոյներու սիւներ արիւն,
լեղակագոյն եւ մանիշակ
սիւներ արքուն:

Կարմիր–կարմիր կը ծաւալիմ ու կը նեղնամ,
կանաչ–կանաչ կը ծաւալիմ ու կը նեղնամ,
կապոյտ–կապոյտ ես կը նեղնամ ու կ'ընդլայնիմ անհունօրէն՝
ինչպէս արեան լեղակագոյն ուղիներուն ընդառաջ
խիզախումի վահագնագոյն առագաստ:

Կարմիրը գիս կ'արձակէ կանաչին,
կանաչէն կ'արձակուիմ պայթող ծիլերու կարմիր երթին,
կը հալածեմ հայրենիքիս գիշերներուն խեղանդամ հորիզոնները խաւար,
կը խոյանամ վերջապէս աստղերուն հետ դէպի ափեր անմինին
եւ մեր իւրաքանչիւր քայլին դիմաց՝ արդ կը խիզախեն
անէութեան էութիւն աշտանակին անշմար,
պեղող, մաքրող, մեզ մեզացնող
բոցերն ամէն:

Ես իմ արեան եղանակին մէջ ձուլուած, իր գոյութեան
լուսակունքէն թռիչք առնող թռչուն–աչքիս հեռացումն եմ յետադարձ:

— Մեկնաբանութեանց յաւելուած —

Մեկնաբանութիւն № 1

Կէսօրուան ամէն մէկ աղեղնացումին եւ գիշերուան միջեւ
կայ խաւարին երկնածիգ հասակը քայքայող
ծնրադրումը ծիածանին՝
հողին յայսմաւուրքին:

Մեկնաբանութիւն № 2

Այս ողբերգական ժամանակներու անշարժ ստուերներու ցանկապատէն անդին
եւ նահատակներու արեան բիւրեղներով գեղեցկացած դէմքիդ միջեւ,
մարտնչումի իմ հայրենիք, գոյ է այսօր
ակնթարթ մը երջանկութեան՝
բարտիներու բարտին մատեան,
որուն արեան ստուերները կը հակին
սպասումի կողերուն,
որուն արեան երանգները կ'երկարին
իր ակունքին մշտարթուն
եւ կ'ըլլայ ինք, մի՛շտ, շարունակ, կողմնացոյց՝
ուղեկորոյս արփիներուն...

Մեկնաբանութիւն № 3

Ամէն տեսակի մեկնաբանութեանց, մեկնաբանութեանց մեկնութիւններուն,
հարցումներուն, կասկածներուն, վախերուն,
անդոհանքի գիշերուան քար քմայքներուն
խաղերն ամէն նուաճող, լուսաւորող,
երանգներու անսպառ եւ մշտանոր անջրպետն է սուրբ բարտին:

VII.— ՊԱՍՏԱՌ ՈՉ ՎԵՐՋԻՆ

Խաղը գոյներուն դեռ չաւարտեցաւ:

Երանգներն հիմա լուռ կը հաւաքեն ստուերներն իրենց,
ձուլելու համար տարածութեան դէմ արեան շիկացում,
սխրագործութիւն ցուպը Մովսէսին:

Աւազն է դեղին, շարժուն սպասում,
բարտին՝ վարդապետ, որ կաւ շրթներով կ'աղօթէ անձայն՝
ծնրադրած խոտի կակուղ խորանին:

Լռել սպառումը տագնապահար աղաչանքներուն
եւ շարունակել երբը գոյներուն:

Խոտերն են դեղին
եւ գանկս է դեղին,
ծովերն են դեղին
եւ հովն է դեղին,
ամպերն են դեղին
եւ բառն է դեղին,
արփին է դեղին, արիւնն է դեղին, դեղին է ոսկին,
եւ նոյնիսկ ուղին որոնումներու՝ դեղին սպառում, դեղին դառնութիւն...

Կարաւանն իմ գոյներուն ինչպէ՞ս երբն իր շարունակէ,
երբ դեղինն ա՛լ մշուշ է...

Բայց խաղը, խա՛ղը, խա՜ղը գոյներուն դեռ չաւարտեցաւ:

Երանգներն հիմա լուռ կը հաւաքեն իմ ստուերներուն,
իմ շշուկներուն եւ ձոյլ բոյրերուն բեղմնաւոր փոշին,
ձուլելու համար տարածութեան դէմ արեան շիկացում,
սխրագործութիւն ցուպը Մովսէսին:

Գոյներու լեզուն ինքզինք կը մատնէ...

ԳՈՅՆԵՐԸ ԻՐԱՐՈՒ ՄԻԱՅԱԾ ԵՆ ԱՐԵԱՆ ՇԱՒԻՂՆԵՐՈՎ
ԵՒ ՎԱՐԴԱԳՈՅՆՆ Է ՎԷՄԸ ԵՐԱՆԳՆԵՐՈՒ ԾԻԱԾԱՆԻՆ...

— *Մեկնաբանութեանց երկրորդ յաւելուած* —

Մեկնաբանութիւն № 1

Մայրամուտին սպասող ակնթարթներուն
եւ արշալոյսին ծարիրներով առասպելացած ժամանակին միջեւ
գոյ է անեբեւոյթ պսպղացումը վարդագոյն լեզուին:

Մեկնաբանութիւն № 2

Գիշերուան ամէն մէկ ադեղնացումին եւ կէսօրուան մրափներուն միջեւ
կայ գոյներուն երկնածիգ հասակները թագադրող
հիացումը ծիածաններու ծիածանին՝
հոդին վարդագոյն յայսմաւուրքին:

Մեկնաբանութիւն № 3

Ամէն տեսակի մեկնաբանութեանց, մեկնաբանութեանց մեկնութիւններուն,
հարցումներուն, կասկածներուն, վախերուն,
անդոհանքի գիշերուան մեհեանին մէջ սպառած
կանթեղներուն ամլութիւնը պտղաւորող, լուսաւորող
երանգներու, շշուկներու, բոյրերու խորախորհուրդ պատասխանն է
անջրպետին անջրպետը վարդագոյն, մանկութիւնը վարդագոյն...

— Վ ա ր ա գ ո յ ր —

Ծիծեռնակներ կը խայտան ուղէշներու մէջ անքուն
եւ հարցումներ կը քանդակեն յաւերժութեան մեղրամոմէ մատեաններուն.
— ո՛վ որսաց դար-դար տենչեր սիրոյ թաւիշ աղբիւրներէն քնահմայ:

Պատասխանը կը խտանայ մեհեաններու ոսկեշշուկ ծոցերուն,
ուր կը տեղան ծով-ծով կեանքեր յաւերժութեան երկինքներէն վարդագոյն
եւ կը սկսին, կը սկսիմ.....

Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

Ն. ՉԱՐԽՈՒՏԵԱՆ

ԱՆՎԱԽՃԱՆ ԳԻՇԵՐ

(ՊԱՏՄՈՒԱԾՔ)

Վառամ, լուսամուտին առջեւ կանգնած՝ յուսահատութեամբ կը դիտէր դուրսի աշխարհը: Կը ջանար բան մը գանագանել, կերպարանքի մը գոյութիւնը գուշակել: Բայց լուսամուտի ապակին այնքան աղտոտ էր, որ երկաթէ ձողերը կը նմանէին ծուռումուռ ճիւղերու: Այդ երկաթէ ձողերը կը սահմանէին իր կենսական մթնոցը ու պաշտպանութիւն մը եւ պատնէշ մը իր եւ դուրսի վանող ու թշնամական մթնոլորտին միջեւ, — գորշ ճերմակ եւ խուարտած աղջամուղջ մը, ուր ո՛չ կեանք կար եւ ոչ շարժում:

Երբեմն ուժասպառ քամի մը, որ կու գար հիւսիսի հեռաւոր անհունէն եւ կը վազէր դէպի հարաւ, ջերմութեան կարօտ իր անտեսանելի թեւերով, կը թօթուէր բնութեան այդ աղօտ վարագոյրը: Այն առեն միայն դուրսի աղջամուղջը կեանք կ'առնէր եւ լսելի կը դառնային մեռնող վերջին տերեւներուն խշրտիւնը եւ տեսանելի կը դառնային մաղուող ձիւնի փաթիլներուն յամր թեւածութիւնը: Մելիոնաւոր մոխրագոյն մժեղներու նման՝ անոնք կը սաւառնէին կմախք դարձած բարտիներու ճիւղերուն շուրջ եւ մէկ անդամէն կը խոյանային վարի ճերմակ սաւանին վրայ: Այն առեն միայն կարելի կ'ըլլար զանազանել քարացած բանակի մը զինուորներուն պէս շարուած ծառերուն հասակները, որոնք վանդակի մը ուղղաձիգ ձողերուն պէս կը կայանաւորէին հորիզոնը:

Վառամ ձիւնին հիւսած վարագոյրին ընդմէջէն կը նշմարէր մութ զանգուածներ, որոնք պարաֆներ էին, յար եւ նման այն մէկուն, որուն մէջ ինք կը գտնուէր ներկայիս: Տասնեակներով պարաքներ, դադաղներու պէս շարուած ձիւնին վրայ: Վառամ հեռացաւ լուսամուտէն ու կոթնեցաւ կեղրոնական գերանին: Փոթորիկի յամբ մը, որուն սեւցած ապակիէն կը թափանցէր կարմրորակ լոյս մը, աւելի զգալի կը դարձնէր անկիւններուն մէջ կուտակուած խաւարը եւ անապատի երեւոյթ մը կու տար այս սահմանափակ տարածութեան: Այնպէս որ՝ հոն գտնուող իրերը կը մնային անդոյ, բայց ինք պէտք չունէր տեսնելու այս չորս պատերուն միջեւ տարածուող միջոցը, որ իր տիեզերքն էր, տիեզերք մը, որ չունէր մեծին անհունութիւնը, բայց կը պարփակէր տառապանքներու, անձկութիւններու, կարօտներու, սպասումներու, տենչութիւններու եւ երազներու ամբողջ աշխարհ մը:

Ուղղաձիգ գերաններ, ամրացած ծառի հաստաբեստ կոճղեր, հորիզոնական դիրքի մը վրայ, կը կազմէին անոր ամրակուռ որմերը: Տանիքը բաւական բարձրը էր եւ անկիւնաձեւ, արդիլելու համար, որ ձիւնի ծանր խաւեր նստին անոր վրայ: Ողջ մեռեալներու այդ դագաղը ունէր քսան մեթր երկայնք եւ հինգ մեթր լայնք: Հարիւրաւոր ուրիշ պարաքներ ցանուած էին Սիպերիոյ անծայրածիր սառնամանիքներուն մէջ, հեռու քաղաքներէ եւ մարդոցմէ եւ կը ծառայէին իբր արդելարան այն բոլոր քաղաքացիներուն համար, որոնք օր մը յանդգնութիւնը ունեցած էին իրենց սեփական կարծիքը արտայայտելու:

Իրաքանչիւր պարաք մէջտեղէն բաժնուած էր հաստ միջնորմով մը: Ներքին

մասը յատկացուած էր կալանաւորներուն, իսկ մուտքի մասը՝ բանտապահներուն։ Պատերու երկայնքն ի վեր կը բարձրանային փայտէ խոշոր դարակներ. չորս շարք մէկ կողմը, չորս շարք միւս կողմը։ Իւրաքանչիւր շարք ունէր հինգ յարկ, այսինքն՝ հինգ մահճակալ։ Քառասուն կալանաւորներ իւրաքանչիւր պարաքի համար։ Իսկ միւս կողմը կը բնակէին եօթը պահակ եւ մէկ տասնապետ։

Քուրջերով փաթթուած մարդկային կերպարանքներ շարուած էին այդ դարակներուն վրայ։ Վռամ երբեմն կը լսէր հառաչանք մը, խուլ հաղ մը։ Երբեմն կը զուշակէր շարժում մը, երբեմն կը տեսնէր աչքեր, որոնք կը փայլէին մութին մէջ։ Դժբախտութեան իր ընկերներն էին։

Ցոնաւ նեխածութիւն մը կը տիրէր ներսը, անբացատրելի ապականութիւն մը, որ մէզի, քրտինքի եւ աղտեղութեան խառնուրդ մըն էր։ Վռամ կը դուշակէր իր ընկերներուն անասնացած դիմագիծը, երկար մօրուքները, ցիրուցան մազերը. թակարդի մէջ ինկած գազաններ, որոնց միակ հաճոյքն ու սփոփանքն էր այս քանի մը ժամ առանձնութիւնը, քունի մը աւերմութեան մէջ։

Միւս բաժինին մէջ, միջնորմէն անդին կը բնակէին գազանազուսպները։ Անոնց դոյութիւնը կալանաւորներուն վրայ կը սպառնար անտեսանելի վտանգի մը պէս։ Քառորդ ժամը անգամ մը պահակներէն մէկը գլուխը կը մօտեցնէր միջնորմի նեղ լուսամուտին, եւ ձեռքի լապտերը կը պրտրտցնէր կալանաւորներու բաժինէն ներս։ Եւ մէկիկ–մէկիկ կը համրէր դարակներու վրայ երկնցած մարդկային կերպարանքները, հովիւի մը պէս, որ գիշերով կ'այցելէ գոմը եւ կը համրէ արջառը։

Սկիզբները Վռամ շատ տառապած էր՝ քառորդ ժամը անգամ մը պատահող այս ներխուժումէն, որ կը բռնարարէր գեհենապարաներու մտերմութիւնը։ Բայց հիմա վարժուած էր այդ տաժանքին, պահակներու այս անտեղի միջամտութեան։ Հիմա գիտէր ե՛րբ պէտք էր ոտքի կանգնիլ, երբ անշարժանալ դարակին վրայ։ Որոշ ժամէ մը ետք արգիլուած էր դուրս գալ մահճակալէն եւ ճեմել միջանցքին մէջ։ Քունը՝ մինչեւ այդքացի զարթնումի ազդանշանը, պարտադիր էր բոլորին համար։

Վռամ բարձրացաւ դարակին վրայ ու անշարժացաւ միւս ընկերներուն պէս։ Ճիշդ այդ վայրկեանին միջնորմին լուսամուտը լուսաւորուեցաւ եւ կերպերոսին գլուխը շրջանակուեցաւ անոր մէջ։ Լապտերին լոյսը խուզարկեց բոլոր անկիւնները եւ անհետացաւ։ Այդ լոյսը կալանաւորներուն ժամացոյցն էր։ Եթէ չորս անգամ յայտնուէր, ժամ մը անցած պիտի ըլլար իրենց յաւիտենական տառապանքէն։

Վռամ աչքերը գոցեց... ու փոխադրուեցաւ ուրիշ աշխարհ։

Կար ժամանակ, երբ աչքերը բանար հանդիսաւոր քունէ մը ետք, կարծես կը գըտնըւէր երկրաւոր դրախտին մէջ։ Պատուհաններէն կը տեսնուէր երկինքի լուսաւոր մեղեդին։ Քաղաքին խուլ ժխորը զինք կ'օրօրէր ծովափին վրայ մեռնող ալիքներու ընդհատ կշռոյթով։ Իսկ աւելի մօտէն կը լսուէր յախճապակիներուն արծաթեայ ձայնը։ Մայրը խոհանոցին մէջ նախաճաշի պատրաստութիւններ կը տեսնէր։

Կը նեռուէր անկողնէն վար եւ եթէ օդը ներէր, տեղ կ'տանէր պատշգամին վրայ դրուած փոքրիկ սեղանին առջեւ։ Մայրը արդէն պատրաստած կ'ըլլար սուրճը, որուն բոյրը կը յուզէր զինք, նոյնիսկ քնացած պահուն։ Եւ դլանիկի կապտորակ ծուխին մէջէն՝ ումպ–ումպ խմելով սեւ նեկտարը՝ կը դիտէր իւրաքանչիւր հայու երեւակայութեան մէջ լուսանկարուած տեսարանը։

Ոտքերուն տակ կը տարածուէր ամբողջ Երեւանը, որուն չէնքերը եւ փողոցները կը յայտնուէին, երբ անտեսանելի ձեռք մը մէկ կողմ կը հրէր մշուշի նօսր խաւը։ Ճիշդ դիմացը, իր յաւիտենական գոյութեան մէջ բաղմած էր սրբազան լեռը՝ ծեր Նահապետը, որ իր աքսորին մէջ իսկ կը ժպտէր իր զաւակներուն։ Դառն էր ու միանգամայն քաղցր Արարատի ժըպիտը եւ Վռամ անոր մտերմութենէն կը

զգար այնպիսի՛ ոգեւորութիւն մը, որ իր աղջին սեւ ու անորոշ ճակատագիրը կը տեսնէր լուսաւոր գոյներով:

Վռամ կը փափաքէր Արարատը ունենալ իր տան պարտէզին մէջ եւ անոր ճերմակ ու ալեհեր գլուխը չոյել գուրգուրոտ զաւակի մը պէս: Բայց, աւա՜ղ, մարդիկ գրիչի մէկ հարուածով ձեր նահատակները անջատած էին իր սիրելի զաւակներէն:

Վռամ անջրպետային դիտութիւններու մասնագէտ էր եւ, իբր այդ՝ բազմաթիւ անդամներ մասնակցած էր գիտական միջազգային համագումարներու: Ցանախ շահեկան յօդուածներ կը տարածուէր դիտական հանդէսներու մէջ, որոնք անմիջապէս կը թարգմանուէին տասնեակ մը լեզուներու:

Օր մը սակայն, միւս առաւուներուն պէս առաւ մը՝ Վռամ այնքան տպաւորուած էր Արարատի մենութենէն, որ սուրճը հոգիս վերջացուցած՝ առած էր թուղթ ու գրիչ եւ գրած էր զգայացունց յօդուած մը, պահանջելով, որ Արարատը վերադարձուի իր զաւակներուն:

Շաբաթ մը չանցած՝ յօդուածը լոյս տեսած էր երիտասարդական շաբաթաթերթի մը մէջ, որուն խմբագիրները միաձայնութեամբ որոշած էին անոր տեղ տալ, հակառակ հաւանական անպատասխանութիւններուն:

Սակայն քանի մը օր ետք, Վռամ եւ շաբաթաթերթի պատասխանատուն կը ձերբակալուէին, կը դատուէին եւ կ՚աքսորուէին Սիպէրիա՝ տասը տարուան համար...

Եւ ահա Վռամ կը գտնուէր գժոխքի նախասենեակին մէջ:

Լուսաբացին, գինեայ պահակներու հսկողութեան տակ կ՚երթային աշխատանքի, այդ երկար խճուղիին վրայ, որ Եաբուցք քաղաքը պիտի միացնէր Սառուցեալ ովկիանոսին վրայ կառուցուող Թիքսի նաւահանգիստին: Իւրաքանչիւր քսան քիլոմեթրի վրայ շինուած էր ճամբար մը, բաղկացած տասնեակ մը պարաքներէ, որոնց բնակիչները պիտի աշխատէին այն մասին վրայ, որ կը սկսէր իրենց մօտերը եւ կը հասնէր մինչեւ հիւսիսի առաջին ճամբարը: Վռամին մեղքը այնքան ծանր չըլլալով, ղրկուած էր հարաւային ճամբարներէն մէկուն մէջ: Իսկ անոնք, որ քաղաքական աւելի ծանր յանցանքներ գործած էին, կը դանուէին աւելի հիւսիս, մինչեւ Սառուցեալ ովկիանոսին ափերը:

Սկիզբները, աշխատավայրը մօտ էր: Բայց հիմա, որ իրենց բաժինը վերջանալու վրայ էր, թիւ 1 ճամբարին կալանաւորները ստիպուած էին 15էն 20 քիլոմեթրը քալել՝ հասնելու համար իրենց աշխատանքի վայրը եւ այդքան ալ՝ վերադարձին համար:

Ճամբու ընթացքին, կալանաւորները կը վայելէին որոշ ազատութիւն, պայմանաւ, որ չդանդաղէր ընթացքը: Պահակներուն միակ մտահոգութիւնն էր ճամբար վերադարձնել այնքան կալանաւոր, որքան մեկնած էին այնտեղէն:

Իրենց կեանքին միակ հաճելի պահն էր: Եւ հակառակ տիրող ցուրտին, բոլորն ալ կը նախընտրէին ընութեան այս միջավայրը, իրենց պարաքներու մութ ու նեխած մթնոլորտէն: Աւելի՛ն. որուած ըլլալով փախչելու անկարելիութիւնը, իշխանութիւնները զիրենք զերծ պահած էին ոտքի շղթաներէն: Պարաքներէն եւ կարաւանէն հեռանալ կը նշանակէր ստոյգ մահ: Կա՛մ փախստականը սառած կը գտնուէր քանի մը քիլոմեթր անդին, կամ կերը դարձած կ՚ըլլար կատաղի գայլերուն եւ վայրագ շուներու թափառող գոհմակներուն:

Իւրաքանչիւր կալանաւոր դուրս չելած՝ կ՚որոշէր իր ճամբու ընկերը: Վռամ հասած օրէն ի վեր ունէր իր ճամբու ընկերը, հայ մը, որ արդելափակուած էր ուրիշ պարաքի մը մէջ եւ կը կոչուէր Արծիւ Սարգիս:

Անոր դոյութիւնը իմացած էր հոս ժամանած օրն իսկ, երբ ճամբարին պատասխանատուն շրջափակին մէջ կարդացած էր կալանաւորներուն անունները եւ թիւը: Զայն տեսնելէ առաջ, Վռամ կարծած էր, որ Արծիւ Սարգիս երիտասարդ

եւ հուժկու մէկն է, բայց երբ հանդիպած էր անոր, դանուած էր սպիտակ մազերով եւ մօրուքով ծերունիի մը առջեւ:

Արծիւ Սարգիս շատ դժուար կ'արտայայտուէր: Տարիներէ ի վեր հայերէն չէր խօսած: Բայց Վռամի հարցումները կամաց-կամաց կը ճեղքէին մոռացութեան խաւը: Եւ Արծիւ Սարգիս պատմեց իր կեանքը կամ ինչ որ կը յիշէր իր կեանքէն: Ինք հոս գրկուած էր տարիներէ առաջ, խումբ մը հայերու հետ: Ոմանք մեռած էին, ուրիշներ, ներումի արժանանալով՝ վերադարձած էին իրենց սիրելիներուն: Իմացածին համաձայն, իր անունն ալ կը գտնուէր տուն վերադարձողներու ցանկին վրայ, սակայն այդ ցանկին կցուած վաւերաթուղթերուն մէջ իրը կը պակսէր: Մոռացութիւն կամ չար բախտի խաղ. արդիւնքը նոյնն էր: Արծիւ Սարգիս կը մնար իր աքսորավայրը...

Վռամ սթափեցաւ յանկարծ: Ամէն կողմէ պոռչտուքներ կը լսուէին: Պահակները մարակի հարուածներով իրենց պարաքներէն դուրս կը վտարէին կալանաւորները:

Երբ բոլորը կազմ ու պատրաստ շարուեցան պարաքին երկու կողմերը, պահակապետը հրաման տուաւ, որ ծրարեն իրենց գոյքերը, որովհետեւ ճամբուն չինութիւնը վերջացած ըլլալով՝ պիտի տեղափոխուէին զէպի արեւելք, զէպի Վերխոյանոք:

Ժամ մը ետք, կարաւանը արդէն ճամբայ ելած էր: Պահակները, խմբուած պարաքներուն առջեւ, կը դիտէին մեկնող կալանաւորները, որոնց հետ ապրած էին տարիներ: Հակառակ ոմանց բրտութեան եւ միւսներուն խուլ դժգոհութեան, իրենց մէջ ծնած էր տեսակ մը մտերմութիւն, որ յուզիչ կը դարձնէր այս բաժանումը: Եւ Վռամ զգաց սրտի կծկում մը, երբ վերջին պարաքը անհետացաւ առաւօտեան թանձր մշուշին ետեւը: Իրենց կ'ընկերանային մանկուրատիպ զինուորներ, մա'նաւանդ քալմուքներ, որոնք վարժուած էին ձիւնին եւ ցուրտին:

Ինչպէս միշտ, Վռամ եւ Արծիւ Սարգիս կը քալէին կողք կողքի: Ըսա երեւոյթին, չըլլանի բոլոր կալանաւորները պիտի կեդրոնանային Եաքուցք, որ երկաթուղի ունեցող առաջին քաղաքն էր, ուրկէ կենդանիներու յատուկ վագոններով պիտի ղրկուէին Վերխոյանոք:

Այն դեհենապարտները, որոնք բախտը ունեցած են ողջ վերադառնալու Վերխոյանոքէն, սարսափով կ'արտասանեն այդ անունը: Անիկա իրենց համար դժոխքի հոմանիշ է, աւելի սոսկալի, քան մահը: Վերխոյանոք երկրագունտին ամէնէն ցուրտ կէտն է, աւելի ցուրտ, քան հարաւային բեւեռը: Հոն ճամբարները ստորերկրեայ մառաններ են, եւ աշխատավայրերը՝ երկրին ընդերքներուն մէջ մըխրճուող հանքեր:

Իրենց եղած տեղէն մինչեւ Եաքութսք կայ 200 քիլոմէթրի չափ հեռաւորութիւն մը, զոր կարելի է կտրել վեց կամ եօթը հանդրուանով: Երրորդ հանդրուանին, կարաւանը հասաւ Եասիրի կեդրոնական ճամբարը, բաղկացած հարիւրաւոր պարաքներէ, ուր արդէն ոտք կոխելիք տեղ չկար: Բախտաւորները կրցան քնանալ՝ կոթնելով պատերուն, իսկ միւսները ոտքի մնացին մինչեւ առաւօտ:

Վերջին երկու հանդրուանները եղան անտանելի, իսկական Գողգոթայ մը: Ձիւնը սառած էր եւ Արծիւ Սարգիս իւրաքանչիւր քայլին կը սայթաքէր: Վռամ թեւը դրած անոր մէջքին՝ պահապան հրեշտակի դեր կը կատարէր: Կալանաւորներու կարաւանը զորշ ու դարձդարձիկ գիծ մը կը կազմէր ճերմակ տարածութեան վրայ: Վերջին հանդրուանին, պահակները զարձած էին աւելի բիրտ, որովհետեւ չատեր անկարող էին հետեւելու ընթացքին: Ոմանք նոյնիսկ կը նստէին ձիւնին մէջ՝ մերժելով քայլ մը աւելի առնել: Վերջապէս, երեւցան Եաքուցքի տունները: Բայց Գողգոթան վերջ չէր դտած: Արծիւ Սարգիսի ոտքերը քարացած էին եւ Վռամ ստիպուած էր զայն շալկել: Եկաւ տեղ մը, երբ անոնք գըտնուեցան կարաւանի վերջին շարքերուն վրայ, պահակներու մտրակներուն սպառնալիքին տակ:

Արծիւ Սարգիս կը հեւար, կ'աղաչէր.

— Վռա՛մ ջան, թո՛ղ զիս, այլեւս ճար չկայ։ Դուն երիտասարդ ես, կրնաս տոկալ եւ վերապրիլ։ Իմ կեանքս վերջացած է։

Վռամ կը կծկէր իր մկանները, որովհետեւ բեռը տակաւ կը ծանրանար։ Հիմա կը քալէին շեղ տարածութեան մը վրայ։ Յանկարծ Վռամ սայթաքեցաւ եւ երկուքը միասին գլորեցան սառոյցին վրայ։ Երկու պահակներ, գիշատիչ թռչուններու պէս՝ խոյացան եւ սկսան հարուածել անխնայ։ Մարակին փողը չիկացած շեղբի մը պէս կը խածնէր իրենց միսերը, ականջը, քիթը, այտերը։ Վռամ յաջողեցաւ ոտքի կանգնիլ եւ, իր ծեր ընկերոջ ուսերէն բռնելով՝ կը փորձէր զայն ոտքի հանել։

Յոգնած հարուածելէ՝ պահակները աչք մը պարցուցին իրենց շուրջը, նոր զոհեր գտնելու համար։

— Թո՛ղ զիս, Վռա՛մ ջան, — կը շշնջար ծերունին, — աշխարհիս վրայ մէկը չունիմ։ Շուտով պիտի միանամ սիրելիներուս։ Իմ ամբողջ ունեցածս այս ցնցոտիներն են։ Ժամանակին ես ալ երիտասարդ էի, ունէի զաւակներ եւ ունէի պահանջկոտ սիրուհի մը՝ հայրենիքը, որուն համար զոհեցի ամէն բան, կուռեցայ լեռներու վրայ, դաշտերու մէջ, կռուեցայ մեր սիրելի հայրենիքի բոլոր թշնամիներուն դէմ, եւ ահա՛ արդիւնքը...

Պահակները ուրիշ զոհ չտեսնելով՝ կրկին բարձրացուցին մարակները։ Վռամ մոլեգնեցաւ յանկարծ։

— Այս մարդը մեռած է արդէն, ձգեցէ՛ք, որ փակէ աչքերը։

Պահակները աւելի զայրացան եւ երբ այդ շնչասպառ ծերունին թեւերը վերցուց պաշտպանելու համար իր դէմքը, Վռամ իր ամբողջ ուժով նետուեցաւ անոնց վրայ եւ զանոնք տապալեց գետին։ Անոնք գլորեցան զառիվարին վրայ եւ ատեն մը մնացին անշարժ։ Վռամ ձեռքը երկարեց Արծիւ Սարգիսի ուսին տակ։ Բայց ծերունին փլաւ մէկ կողմի վրայ։ Ան դադրած էր շնչելէ...

Օգտուելով պահակներու անկարողութենէն՝ Վռամ վազեց ու միացաւ կարաւանին, որ արդէն հասած էր կայարանին մօտը գտնուող ճամբարին առջեւ։

Եթէ Վռամ կորսուած չըլլար կարաւանի շարքերուն մէջ եւ ինկած ըլլար պահակներուն ձեռքը, ինքն ալ ներկայիս երկընցած կ'ըլլար Արծիւ Սարգիսի մօտ։

Հազիւ հաստատուած էին իրենց համար նշանակուած պարաքներուն մէջ, երբ տասնապետ մը եւ չորս զինուորներ ներկայացան եւ զինք տանջնորդեցին Եարուցքի բանտը եւ արդելափակեցին մութ խցիկի մը մէջ։

Ճակատագիրը որոշ էր եւ պատիժը պարզ ու յստակ։ Այն կալանաւորը, որ ձեռք կը վերցնէր պահակի մը վրայ, առանց դատի ու դատաստանի կը գնդակահարուէր ճամբարի բակին մէջ, բոլոր կալանաւորներուն աչքին առջեւ։ Սակայն որովհետեւ դէպքը տեղի ունեցած էր աքսորավայրերու սահմաններէն դուրս, քաղաքական իշխանութիւններու շրջանին մէջ, հարցը կը փոխուէր։ Ան պիտի դատուէր օրինաւոր կերպով, բայց արդիւնքը նոյնը պիտի ըլլար։

Շաբաթ մը անցուցած էր իր խցիկին մէջ, երբ միջանցքին կողմէն լսեց կըշռութիւնոր ոտնաձայներ։ Ժանգոտած բանալի մը զարձաւ կղպանքին մէջ եւ բանտապետը զինք դուրս հրաւիրեց։ Վռամ անմիջապէս շրջապատուեցաւ զինուորներէ եւ խումբը ուղղուեցաւ դէպի կեդրոնական շրջափակը։ Վռամ կը դուշակէր ըլլալիքը։ Պիտի ներկայանար զինուորական ատեանին։ Պիտի պատասխանէր քանի մը հարցումներու։ Ատեանը պիտի արձակէր մահուան վճիռը։ Զինուորներու նոյն ջոկատը զինք պիտի առաջնորդէր ստորերկրեայ մառան մը եւ պիտի գնդակահարէր։

Սակայն պատահեցաւ շատ աւելի տարբեր բան մը։ Ենթասպան, որ կը քալէր ջոկատին առջեւէն, միջանցքը վերջանալուն պէս դարձաւ աջ կողմը, ուր կը սկսէին առաջին յարկ բարձրացող աստիճանները։ Այս յարկին վրայ կը գտնուէին բանտին վարչական դրասենեակները։ Ենթասպան բացաւ դուռ մը եւ կալանաւորը

մղեց ներս։ Ինք եւ զինուորները մնացին միջանցքին մէջ։

Վռամ կը դտնուէր բանտապետի դրասենեակը, բայց անոր դրասեղանին առջեւ նստած էր միջահասակ եւ միջին տարիքով ակնոցաւոր մարդ մը, որուն առջեւ շարուած էր թղթածրարներու դէզ մը։

Վռամ հասկցաւ, որ կը դտնուէր բարձրաստիճան պաշտօնեայի մը առջեւ, որ մասնաւոր առաքելութեամբ մը մայրաքաղաքէն եկած էր Եաքուպ։ Անմիջապէս հասկցաւ, որ նորութիւն մը պիտի պատահէր, թերեւս իր ակնկալութիւններէն աւելի վատ կամ աւելի լաւ։

— Վռամ Սանինեան, — ըսաւ ակնոցաւոր մարդը՝ առանց ձայնը բարձրացընելու, — վաղը առտու պիտի ներկայանաս դատարան, յանցանքի մը համար, որուն պատիժը ստոյգ մահ է։ Երբ կալանաւոր մը ձեռք կը վերցնէ հսկիչի մը կամ պահակի մը վրայ, վճռած կ'ըլլայ իր մահը։ Այս օրէնքը ի գործու է աշխարհի բոլոր երկիրներուն մէջ։ Բախտի բերմամբ մտաւոր նահանգային իշխանութիւններու իրաւասութեան ծիրէն ներս, այնպէս որ՝ փոխանակ տեղն ու տեղը գնդակահարուելու, պիտի գնդակահարուիս պաշտօնապէս դատուելէ ետք։ Սակայն վերին իշխանութիւնները պարագաղ մանրակրկիտ ուսումնասիրութեան ենթարկելէ ետք յանդած են այն եզրակացութեան, թէ ողջ մնալով կրնաս աւելի օգտակար ըլլալ մեր հայրենիքին։

Վռամ ցնցուեցաւ։ Արդեօք չէ՞ր երազեր, արդեօք այս բոլորը զէշ կատակ մը չէ՞ր՝ աւելցնելու համար իր հիասթափութիւնը եւ մղձաւանջը։

— Անձնական թղթածրարդ ահա սեղանին վրայ կը դտնուի։ Զարգացած եւ գիտակից երիտասարդ մըն ես։ Հայրենական պատերազմին քաջաբար կռուած ես ամէնէն վտանգաւոր ճակատներուն վրայ, ստացած ես ծանր վէրքեր եւ նախանձելի շքանշաններ։ Ուրիշ շատ մը յատկութիւններ ալ ունիս, բայց յամառ ես եւ անդուստ։ Կը զարմանամ, որ քեզի պէս անձնաւորութիւն մը՝ տրամաբանելու ամէն տեսակ կարողութիւններով օժտուած, վարուած ըլլայ անզիտակից ստահակի մը պէս եւ գործած ըլլայ աններելի ոճիր մը։

— Ես ոճիր չեմ գործած։ Պարզապէս ձեռք երկարեցի ուժասպառ եւ մահամերձ ծերունիի մը, որպէսզի ետ չմնայ կարաւանէն։

— Կալանաւորներուն օգնելու պարտականութիւնը կ'իյնայ պահակներուն վրայ։ Եւ յետոյ դիտցիր, որ հոս չեմ եկած դատողի վերատեսութեան ենթարկելու եւ քեզ ունպարտ արձակելու։ Մահապարտութիւնդ անժամանցելի կը մնայ։ Սակայն եթէ մեր առաջարկները ընդունիս, կը խոստանանք զայն առկախ պահել մինչեւ բնական մահդ։

— Այս վայրկեանիս կրնա՞մ որեւէ բան մերժել։ Ձեր առաջարկները ընդունուած համարեցէք։

— Պատասխանդ կու տաս ամէն բան իմանալէ ետք։ Ուրեմն ունիս երկու ընտրութիւն. կա՛մ դատարան ու գնդակահարում, կա՛մ մեր առաջարկը եւ կեանք։ Ընտրութիւն կատարելու ազատութիւն ունիս։

— Ազատութի՛ւն, ազատութի՛ւն. ի՞նչ կը նշանակէ այս բառը իմ պարագայիս։ Ո՞ր մէկ բանաւոր էակը պիտի չնախընտրէ քանի մը օրուան անորոշ կեանքը վաղուան ստոյգ մահէն։

— Եթէ յաջողութեամբ կատարես քեզի յանձնուելիք առաքելութիւնը, պիտի վայելես ո՛չ միայն օրերու, ամիսներու կամ տարիներու կեանք, այլեւ՝ ազատ կեանք։

— Այն ատեն մի՛ աշխատիք զիս համոզել։ Արդէն համոզուած եմ։

Ակնոցաւոր մարդը դոցեց իր առջեւը գտնուող թղթածրարը, կռթնեցաւ թիկնաթոռին եւ չեշտակի նայելով Վռամի աչքերուն՝ ըսաւ.

— Վաղը առտու դատարան պիտի չներկայանաս։ Պիտի ստանաս անցագիր, դրամ, հագուստեղէն եւ պիտի մեկնիս մեր երկրին ռահմաններէն դուրս, Աւրստրիա։ Հոն պիտի ներկայանաս դեսպանատան առեւտրական կցորդին եւ անկէ պիտի ստանաս առաքելութեանդ վերաբերեալ հրահանգները։

— Կրնայի՞ք դիս քիչ մը աւելի լուսաբանել։ Մանրամասնութիւններ չեմ ուզեր։ Եթէ ինձմէ կը սպասէք, որ վնաս հասցնեմ ինծի անծանօթ անձի մը, այն ատեն կը նախընտրեմ դնկակահարումը։

Պաշտօնեային նայուածքը, որ մեղմ երեւոյթ մը ունէր, յանկարծ առաւ պոռպատային փայլ մը։

— Իմ պաշտօնս հոս կը վերջանայ։ Բայց առարկութիւնդ արդարացի կը գըտնեմ եւ կը գնահատեմ կեցուածքդ։ Ինչպէս ըսի, դուն վայելուչ տղամարդ ես, մօտ երեսուն տարեկան, ունիս տիար ոեռը հմայելու բոլոր տուեալները։ Քու առաքելութիւնդ պիտի ըլլայ ծանօթանալ օրիորդի մը, որ քու ապրակիցներէդ է եւ դայն համոզել, որ մեզի վերադարձնէ թանկարժէք եւ դիտական մեծ նշանակութիւն ունեցող վաւերաթուղթեր, աւելի ճիշդը՝ վաւերաթուղթերու պատճէններ, որոնք կրնան շատ վնասակար ըլլալ մեր երկրի ապահովութեան համար, եթէ իյնան մեր հակառակորդներուն ձեռքը։

— Ուրեմն վաղը այդարացին, բանտին դուռները պիտի բացուին եւ ես մաքուր հադուած, ճամպրուկը ձեռքս, դրպաններս թղթադրամներով լեցուն, առանց արդելքի պիտի ուզղուիմ կայարան եւ պիտի մեկնիմ օտար երկիր մը՝ պաշտօնական անցագրով։ Արդեօք չէ՞ք վախնար, որ օտար հողի վրայ դրժեմ խոստումս։

— Այդ բանը նախատեսած ենք արդէն։ Բանտէն դուրս գայէդ առաջ, այս գիշեր իսկ պիտի ենթարկուիս պզտիկ գործողութեան մը, անվնաս գործողութիւն մը։ Մասնագէտ բժիշկ մը մորթիդ տակը պիտի գետնէդ մանը, դնդասեղի գլխու մեծութեամբ գործիք մը։ Շնորհիւ այդ գործիքին, հեռախուզութեան մեր կեդրոնը պիտի հետեւի քայլերուդ ո՛ւր որ ալ ըլլաս, պիտի լսէ խօսակցութիւններդ, պիտի որոշէ գտնուած վայրդ։ Եթէ պզտիկ շեղում մը նկատենք, մեր հրահանգները չգործադրելու փորձ մը, միջամտել պիտի տանք մեր մարդոց։ Իսկ ծայրագոյն պարագային, կեդրոնի պատասխանատուն պիտի կոխէ կոճակի մը վրայ եւ պիտի մոխիրի վերածէ քեզ եւ այն բոլոր անձերը, որոնք կը գտնուին շուրջդ։ Մէկ խօսքով՝ պիտի գառնաս չըլլուն ռումբ մը։

— Ո՛չ մէկ պատճառ կայ, որպէսզի այդպիսի քայլ մը առնեմ։ Ես միշտ եղած եմ պարկեշտ քաղաքացի մը եւ չեմ մոռնար, որ փոքրիկ հայրենիքիս ապահովութիւնը անբաժան է մեծ հայրենիքի ապահովութենէն։ Եթէ խնդիրը ձեր ըսածին պէս է, ապահով եղէք, որ իմ կարելիս պիտի ընեմ, որպէսզի այդ վաւերաթուղթերը չիյնան մեր հակառակորդներուն ձեռքը։

— Բ —

Ուքբանիոյ անծայրածիր տափաստանը կը տողանցէր Վռամի նայուածքին առջեւ հսկայ սկաւառակի մը պէս, որ կը դառնայ շոգեկառքի ընթացքին հակառակ ուղղութեամբ։

Հիմա գնացքը կը սուրար դէպի լեհական սահմանը։

Եաքուցքէն մեկնելէն ի վեր, Վռամ կը պայքարէր զինք հալածող մղձաւանջին դէմ։ Կը նմանէր շղթայուած ու փիրաւոր գայլի մը, որ կը կծկուի փոսի մը մէջ՝ լիզելու համար իր վէրքերէն հոսող արիւնը եւ կը զգուշանայ որեւէ շարժում ընելէ, որպէսզի չարթննան ցաւերը։ Կը յիշէր ձիւնի օտաններով շրջապատուած ճամբարը եւ այն պարաքը, ուր քանդըւած էին իր պատրանքները եւ արժանապատուութիւնը։

Ատեն-ատեն անդորրութիւն մը կ'իջնէր իր ներաշխարհին վրայ եւ կը մտաբերէր վերջին օրերու դէպքերը։ Ինչո՞ւ այնքան անիսահեմ եղած էր, ինչո՞ւ կեանքը վտանգած էր դիակի մը արժանապատուութիւնը փրկելու համար։ Արծիւ Սարգիս շնչած ատենն իսկ կենդանի դիակ մըն էր, յիշատակ մը անցեալէն։ Եւ Վռամ դատապարտեց իր արդարասէր հո-

գիին մղումները, որոնք զինք ահա հասցուցած էին հոս, կենդանի ռումբի մը վիճակին...

Լեհական սահմանը անցաւ գիշերով: Անկէ ետք, իւրաքանչիւր կայարանին, ճամբորդներ կ'ելլէին, ուրիշներ կ'իջնէին: Սակայն գիշերը որքան յառաջանար, իջնողներուն թիւը կ'աւելնար, իսկ ելլողներունը՝ կը պակսէր:

Վարշաւիոյ մէջ պէտք եղաւ կառաչար փոխել: Վռամ իջաւ քարափին վրայ եւ նայեցաւ շուրջը: Ճամբորդներուն մեծամասնութիւնը հոս կ'իջնէր: Վիեննա մեկնող կառաչարը կը դտնուէր միւս քարափին վրայ: Գիշերուան այս ժամուն, Աւստրիա մեկնող ճամբորդներուն թիւը քիչ էր: Վռամ նոխ ուղղուեցաւ դէպի կայարանի պիւֆէն եւ սուրճ մը ապսպրեց: Սեղանները պարապ էին: Քանի մը յաճախորդներ ներս մտան, քանի մը ուրիշներ վճարեցին ու դուրս ելան: Վռամ քանի մը ումպով պարպեց գաւաթը: Մրկանները այնքան պրկուած էին, որ նըստիլը իսկական տառապանք մըն էր: Վրճարեց ու դուրս ելաւ եւ սկսաւ դանդաղ քայլերով ճեմել քարափին ի վար: Երբ մեկնումի ազդանշանը տրուեցաւ, ինք կը դտնուէր կառաչարին ետեւը: Հայիւ ժամանակ ունեցաւ վերջին վագոնի ոտնակոլին նեստուելու: Քայեց՝ նրբանցքին յարմար եւ հանդարտ անկիւն մը դտնելու համար: Վերջին վագոնին մէջ ոչ մէկ ճամբորդ կար: Պէտք ունէր մարդկային ներկայութեան մը: Անցաւ երկրորդին: Բաժնեակներէն մէկը միայն լուսաւորուած էր: Երկու զինուորականներ երկընցած էին նստարաններուն վրայ:

Անցաւ յաջորդ վագոնը, ուր երեք բաժնեակներ լուսաւորուած էին: Առաջին երկուքին մէջ տեղ առած էին չորահինգ ճամբորդներ: Երրորդ բաժնեակին մէջ նշմարեց մարդկային կերպարանք մը: Բախտին ապաւինելով՝ բացաւ դուռը ու ներս մտաւ: Ագահ լոյս մը կը մաղուէր առաստաղէն, այնպէս որ՝ Վռամ չէր կրնար զանազանել ճամբորդին ինքնութիւնը: Ճամպրուկը գետեղեց վերի դարակը ու տեղ առաւ միւս նստարանին վրայ:

Անծանօթուհին, կծկուած էր անկիւն մը եւ ամբողջովին կորսուած էր վերարկուին մէջ: Եթէ Վռամ տեսած չըլլար անոր նուրբ կօշիկները, երբեք պիտի չըհասկնար անոր սեռը:

Կառաչարը հիմա կը սուրար կատղած ցուլի մը պէս: Անիւները արագացուցած էին իրենց միօրինակ դղրդիւնը: Երբեմն, երբ չոգեկառքը կ'անցնէր իրամի մը մէջէն, ադմուկը կը քառապատկուէր, կը մոլեգնէր, թակարդի մէջ բռնուած գազանի մը պէս, յետոյ մէկ անգամէն կը վերսկսէր միօրինակ օրօրը:

Վռամ երբեմն-երբեմն աչք մը կը նետէր անծանօթուհիին կողմը: Կառաչարին ցնցումներուն ազդեցութեան տակ, վերարկուն սկսած էր դէպի վար սահիլ անընդդիմարար եւ անծանօթուհիին մազերը, ճակատը եւ դէմքին մէկ մասը կը քողաղերծուէին:

Յանկարծ վերարկուն սահեցաւ մինչեւ մէջքը: Վռամ, որ այդ պահուն ուշի ուշով կը դիտէր դուրսի աշխարհը, կըրկին նայեցաւ անոր կողմը:

Կարծէք ելեկտրական անտանելի հոսանք մը երկփեղկեց մարմինը եւ երազէ մը նոր արթնցողի պէս՝ անճանաչելի ձայնով մը կանչեց.

— Ալի՛ծիա... Ալի՛ծիա...

Եւ յիշատակներուն զրոհը գիտակցութիւնը պղտորեց, ինչպէս ձիւնախառն անձրեւը կը հարուածէ հանդարտ տան մը սենեակին ապակիները: Երեւա՛ն, Գիստոկան ուսմանց կաճառ եւ Ալիծիա Պահարեան:

Որքան ուղած էր ծանօթ պատկերը դառնալ Ալիծիայի աչքերուն: Իր երիտասարդ տարիներու միակ երազը եղած այդ անկարելի իղձը:

Ալիծիայի առատ եւ սեւ մազերը աւելի կը չեշտէին անոր գեղեցիկ դէմքին դալկութիւնը: Վռամ զգուշութեամբ մօտեցուց գլուխը՝ աւելի մօտէն դիտելու համար այդ անման դէմքը, որուն երե-

ւութական անդորրութիւնը չէր յաջողեր ծածկել ներքին խռովքը։

Եւ յանկարծ միացած թարթիչները բաժնուեցան իրարմէ եւ սեւ բիբերուն խորը լուսանկարուեցաւ անծանօթի մը գլուխը։ Ալիծիա ընդոստ արթնցաւ եւ չտկուեցաւ նստարանին վրայ։

— Դուք ո՞վ էք։ Ինչո՞ւ ինձմով կը հետաքրքրուիք, — ըսաւ կոտրած ձայնով մը։

Եւ անկիւնը աւելի կծկուելով՝ երկու ձեռքերով ծածկեց դէմքը։

— Ալիծիա՛, Ալիծիա՛, — կանչեց Վռամ յուզուած ձայնով մը...

Աղջիկը աչքերը յառեց Վռամի աչքերուն եւ անձկութեան սեւ ալիքը կրկին անցաւ իր էութեան վրայէն։ Վայրագ մտահոգութիւն մը պղտորեց ջինջ բիբերը։ Բանտարկուած երկի մը պէս՝ ան ամէն տեղ կը տեսնէր սպառնալիք եւ վրտանգ։

Բայց Ալիծիա կը դարմանար։ Վռամի աչքերուն մէջ չէր տեսներ այդ դռեհիկ լոյսը, որ միշտ կը վայլի այր մարդոց աչքերուն մէջ։

— Ա՜հ, օրիորդ, եթէ գիտնայիք ուրկէ կու գամ եւ ուր կ՚երթամ... Եթէ ազատ ըլլայի, այս պահուս կը դտնուէի Երեւան։

— Երեւա՜ն. ուրեմն դուք հայ էք եւ երեւանցի։

— Վռամ Սանինեան, համալսարանի գիտութիւններու բաժնի նախկին դասախօս ու ներկայիս անտունի եւ թափառական... Իսկ դուք Ալիծիա Պահարեան եւ աղջիկը հռչակաւոր գիտնական փրոֆեսէօր Աշոտ Պահարեանի։

— Ուրկէ՞ գիտէք այս բոլորը. ո՞վ տեղեկացուց ձեզի։

Ճիշդ այդ պահուն վայրաչարժը սկրսաւ սուլել։ Ճիշը մտրակի հարուածներու պէս կը հարուածէր դիշերուան անտարբերութիւնը եւ կը պղծէր առագերու պայծառութիւնը։ Յանկարծ Ալիծիա կանգնեցաւ նստարանին վրայ եւ, պատուհանը բռնելով՝ մարմինը դուրս նետեց։ Վռամ, որ աչքերը չէր հեռացներ իրմէ, արագէն բռնած էր անոր մէջքէն, այնպէս որ՝ վագոնէն դուրս նետուելու աղջկան փորձը ձախողեցաւ։ Վռամ ըզգուշութեամբ զայն տեղաւորեց նստարանին վրայ։

— Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ, — հարցուց Վռամ։

— Մ՚իթէ ես ազատ չե՞մ կեանքիս տարու ուզած վախճանս։ Ի՞նչ իրաւունքով մ՚իջամտեցիք։ Մարդ մը սպաննել մեծ ոճիր է, բայց անձնասպան ըլլալ ուզող մէկը կեանքին վերադարձնել նոյնքան մեծ ոճիր մըն է։

— Ճիշդ ըսիք։ Կեանքը գժոխք է։ Ասիկա տեսութիւն մը չէ, այլ կը համապատասխանէ ապրուած փորձառութեան մը։ Ես Լենայի համբարներէն վերադարձող դեհենապարտ մըն եմ։ Այդ սառուցեալ գժոխքին մէջ տառապած եմ երկու տարի...

— Եւ դուք տակաւին կ՚ուզէք ապրիլ։ Կան սառուցեալ կամ կրակէ գժոխքներ, կան նաեւ հոգեկան գժոխքներ, որոնք յաւիտենական են եւ վերջ կը գտնեն մահով...

Վռամ լուռ կեցաւ։ Կ՚ուզէր խօսակցութեան ուղղութիւնը փոխել, Ալիծիան դուրս բերել մղձաւանջի այդ վանդակէն...

— Ալիծիա՛, մտնանք այդ գժոխքները եւ ջանանք մնալ մեր ներկային մէջ։ Մ՚իայն գիտցէք, որ ձեր դէմը ունիք հիացող մը, բարեկամ մը, աւելին չըսելու համար։ Ալիծիա՛, Ալիծիա՛, որքան գեղեցիկ էիք տարիներ առաջ եւ այսօր որքան աւելի գեղեցիկ ու հմայիչ էք։

— Ուրեմն դուք դիս կը ճանչնայիք վաղուց եւ ձեր հոս գտնուիլը պատահականութեան արդիւնքը չէ։ Ըսէք՝ ի՞նչ կ՚ուզէք ինձմէ։

— Կ՚երդնում, որ մեր հանդիպումը պատահական եղաւ։ Ինչ լաւ անակնկալ ինձի պէս թիապարտի մը համար հանդիպիլ իր երազին, այս օտար հողին վրայ, այս անծանօթ վագոնին մէջ...

— Ի՞նչ ըսել կ՚ուզէք։ Արդեօք դիս չէ՞ք չփոթեր ուրիշ անձի մը հետ։

— Ո՛չ, երբե՛ք։ Ձեզ չփոթել ուրիշ անձի մը հետ, երբ ամէն դիշեր ձեր պատկերը կը յաճախէր միտքս, երբ առաու-

կանուխ կը վազէի համալսարան եւ կը սպասէի դրան առջեւ ձեզ տեսնելու համար։ Եթէ բանաստեղծ ծնած ըլլայի, տիւ ու գիշեր պիտի երգէի ձեր սլացիկ հասակը, ձեր սեւ մազերուն կախարդանքը, ձեր աչքերուն արտասովոր խորութիւնը եւ, մա՛նաւանդ՝ ձեր դէմքին արտայայտութիւնը, միանգամայն պայծառ ու խորհրդաւոր՝ համակուած դառն քաղցրութեամբ մը։ Եւ հոն, Լենա գեղի ափերուն, սառցաղաչտերով պաշարուած մեր ճամբային մէջ, երբ կ'երկննայի փայտէ անկողինիս վրայ եւ կը շնչէի ընկերներուս արտարերած նեխած օդը, կը բաւէր աչքերս դոցել, վերազառնալ Երեւան, վերադոնել ձեր պատկերը, որպէսզի միօրինակ գիշերներս զառնային մէկական ասնահանդէս...

— Հիմա սկսայ քիչ մը ձեզ յիշել, — ըսաւ Ալիծիա ոգեւորուած, — կը նեղէք, որ աւելի ուշադրութիւն չեմ ըրած ձեզի... Եթէ գիտնայի՛ :

— Այդ կարեւոր չէ։ Ինչո՞վ անձ մը կրնայ յանցաւոր ըլլալ իր ներշնչած բղդացումներուն համար... Երախտապարտ եմ այն երջանիկ պահերուն համար, որ ձեր գոյութիւնը պարգեւեց ինծի այդ անտանելի դժոխքին մէջ. եւ ահա ճակատագիրը մեզ կը հանէ դէմ յանդիման... որպէսզի ձեզի յայտնեմ երախտագիտութիւնս։

Ալիծիա չպատասխանեց։ Թեթեւ ժրպիտ մը եկաւ լուսաւորելու տատապած դէմքը։

— Հիմա, որ իրարու ծանօթացանք, — շարունակեց Վռամ, — օգտուեցէք այս խաղաղ գիշերէն եւ հանգիստ ըրէք։ Կրնաք քնանալ մանուկի մը պէս։ Ես ձեր վրայ կը հսկեմ պահապան հրեշտակի մը նման։

Վռամ աղջկան վրայ երկարեց վերարկուն եւ ինքն ալ երկայնքին տեղ առաւ գիմացի նստարանին վրայ։ Գիշերը վաւաշոտ կատուի մը պէս կը քսուէր վագոններու կողերուն եւ միօրինակ աղմուկը օրօր մը կը յօրինէր, որուն երկար չը-դիմադրեցին Ալիծիայի յոգնած ջիղերը։ Անոր կոպերը իրարու միացան...

Վռամ վառեց դլանիկ մը եւ ընկղմեցաւ իր խոհերու յորձանքներուն մէջ։ Ի՜նչ լաւ էր այսպէս, սահիլ գիշերուան մէջ, հեռու մարդոցմէ եւ անոնց պատճառած տապտուկներէն եւ հսկել իր սիրած աղջկան հանդիստին վրայ։

Երբեմնի հպարտ եւ անմերձենալի աղջիկը, ահա դարձած էր հալածուած երէմը։ Կարծէք աշխարհի բոլոր տառապանքը կը ծանրանար Ալիծիայի ուսերուն եւ Վռամ պատրաստ էր իր կեանքը զոհելու, որպէսզի չարիք մը չպատահի իր պաշտած Ալիծիային։

Եւ ահա, շնորհիւ իր ներկայութեան, հրեշտակի դէմքով այս էակը կը քնանար։ Խեղճ էակ մը, խոցուած ու լկտուած միանգամայն, բայց աւելի վեհատեսիլ եւ խորհրդաւոր, քան երբեք։ Կառաչարը կը շարունակէր իր ուղին՝ Արեւելեան Եւրոպայի ստեպատոտնիներուն վրայ։

Վռամ ընկղմած անցեալին խորերը, չէր զգար ժամանակին սահիլը։ Արդէն հորիզոնը սկսած էր շառագունիլ։ Ցոփասատանաներուն յաջորդած էին լեռներ, յետոյ՝ կրկին դաշտավայր մը, ուրկէ կը հոսէր փարթամ եւ իշխանական գետ մը։ Վերաքննիչը երեւցաւ բաժնեակի դռնակին առջեւ եւ «Վիեննա՛» պոռաց։ Վայրաչարժը արձակեց երկար սուլոց մը եւ արդիւլակները սկսան քսուիլ անիւներուն։ Ցուներ եւ ամբողջ թաղամասեր սկսան տեղանցել կառաչարին երկու կողմերը։

Վռամ արթնցուց Ալիծիան, որպէսզի իջնելու պատրաստուի։ Արդէն կառաչարը կանգ առած էր կայարանի դլխաւոր քարափին առջեւ, ուր բազմութիւն մը եկած էր դիմաւորելու ճամբորդները։ Վռամ ուզեց յանձն առնել Ալիծիայի ճամպրուկը, որ բաւական ծանր կը թուէր, բայց աղջիկը մերժեց, «վարժուած եմ» ըսելով։ Ու միասին իջան վագոնէն ու խառնուեցան բազմութեան։ Ելքի որահը նոյնպէս խճողուած էր, այնպէս որ՝ Վռամ կը ջանար ճամբայ մը բանալ մարդկային այդ ծովուն մէջէն։ Ալիծիա իրեն կը հետեւէր կամ ինք այդպէս կը կարծէր։

Երբ վերջապէս ելաւ կայարանէն

դուրս, որ թաքնուելը կը սպասէին, Վռամ եաին դարձաւ, աղջկան հարցնելու համար, թէ ո՞ւր կ'ուզէր մեկնիլ, բայց անոր շուքն իսկ չտեսաւ։ Կրկին մխրճուեցաւ մարդկային ծովուն մէջ, նայեցաւ աջ ու ձախ, հասաւ քարտէ։ Ալիծիա անհետացած էր։

Վռամ կոյսերանի դրօսաշրջիկային դրասենեակը դիմեց, յուսալով, որ Ալիծիա կընայ հոն զացած ըլլալ՝ պանդոկի մը հասցէն ապահովելու համար։ Պաշտօնէութիւնին աչքէ անցուց արձանագրութիւնները։ Ո՛չ, Վռամի նկարագրած օրիորդը իրենց չէր դիմած։

Վռամ անհանդարտ զիշեր մը անցուց պանդոկին մէջ։ Կոպերը չէր կրնար միացընել իրարու։ Անգամ մը նոյնիսկ որոշեց դիմել ոստիկանատուն, իմացնելու համար, որ ճամբորդութեան իր ընկերուհին անհետացած էր կայսրանի սպասման սրահին մէջ։ Վաղ նեռուեցաւ մահճակալէն, հագուեցաւ, բայց, սենեակին դուռը չբացած՝ յանկարծ վերյիշեց Ալիծիայի անձկութիւնը, ուշադրութիւն չդրաւելու ճիգերը եւ հասկցաւ, որ աղջիկը խորունկ պատճառներ ունէր այսպէս վարուելու համար։ Պէտք էր ինք անձամբ կատարէր փնտռտուքները։

Անցուց ծանր զիշեր մը, անքուն ու մտահոգ։ Հագիւ լուսցած՝ իջաւ փողոց եւ սկսաւ քալել անորոշ ուղղութեամբ, անցորդներուն դիմագիծերը մէկիկ-մէկիկ քննելով։ Ժամը 11ին ներկայացաւ առեւտրական կցորդին։

Կցորդը երիտասարդ ու համակրելի անձ մըն էր։ Սակայն Վռամ կը զգար, որ այս արտաքինին տակ կար անողոք անձնասրութիւն մը։

— Արդէն տեղեակ ես առաքելութեանդ դլխաւոր գիծերուն, բայց ծանօթ չես այն անձին, որուն հետ գործ պիտի ունենաս։ Ան ներկայիս կը գտնուի Սայցպուրկ պանդոկին թիւ 76 սենեակը։ Ան Վիեննա հասաւ Վարշաւայէն ժամանող երկաթուղիով։ Մնացեալ մանրամասնութիւնները կը գտնես այս պահարանին մէջ։ Անցիր քովի դրասենեակը, ուսումնասիրէ թուղթերը եւ, մանաւանդ՝ լուսանկարը, որպէսզի չշուարիս եւ անմիջապէս անցնիս գործի...

Վռամ առաւ պահարանը, անցաւ քովի դրասենեակը, նստաւ սեղանի մը առջեւ ու վառեց լուսամփոփը։ Պահարանին պարունակութիւնը դարգեց սեղանին վրայ։ Բազմապրուած քանի մը վաւերաթուղթեր եւ լուսանկար մը, որ կը ներկայանար կանուկէն, ուր զրուած ըլլալու էին ենթակային անունը եւ անոր ինքնութեան վերաբերեալ կարգ մը տեղեկութիւններ։ Վռամ զարձաց լուսանկարը եւ աչքերուն չհաւատաց։ Իր զոհն էր, իր սիրելի Ալիծիա Պահարեանը։ Աչքերը մթագնեցան, դրասենեակը չաւ կու գար իր աչքերուն առջեւ եւ պատերը, տախտակամածը եւ առաստաղը կը տեղափոխուէին՝ լարուած քաուչուկէ վարագոյրներու պէս։

Մտաներուն մէջ լուսանկարը կը դադար հոլմակոծ սերեւի մը պէս։ Եւ այս ցնցումները Ալիծիայի դէմքին կու տային տեսակ մը կենդանութիւն։ կարծէք անոր շրթունքները կը շարժէին, բերանը կը խօսէր եւ աչքերը, ա՜հ, այդ աչքերը կը մխրճուէին էութեան անդունդներուն մէջ։ Այսպէս անցան վայրկեաններ։ Բայց ինք չէր զգար իր գտնուած վայրը եւ ժամանակը, նոյնիսկ աչքէ չէր անցըներ վաւերաթուղթերը, զիտնալու համար, թէ ինչ էր իրմէ պահանջուածը։ Լուսանկարը տակաւին կը գոգար իր մատներուն մէջ, երբ քովնտի դուռը բացուեցաւ եւ լսուեցաւ կցորդին ձայնը.

— Ձեր մեկնելու ժամն է։ Եթէ բան մը իմանաք՝ լինի մի հեռաձայնէք, այլ՝ անձամբ եկէք դրասենեակս։ Ես հոս կ'ըլլամ մինչեւ ուշ զիշեր։

Վռամ թուղթերը դրաւ պահարանին մէջ եւ զանոնք վերադարձուց կցորդին՝ ըսելով.

— Պէտք եղած տեղեկութիւնները արձանագրեցի մտքիս մէջ եւ լաւ կ'ըլլայ, որ այս թուղթերը մնան ձեր տրամադրութեան տակ։

— Ես ալ այդ կը սպասէի։ Հիմա կը հասկնամ, թէ ինչո՛ւ քեզ ընտրեցին այս առաքելութեան համար։ Բայց պիտի ու-

զէր, որ լուսանկարը քովդ մնայ, որովհետեւ ուրիշ պատճէններ ունինք մեր արխիւներուն մէջ:

Փոզոցին անկիւնը, Վռամ թաքսի մը կեցաւ եւ տուաւ Սայցպարկ պանդոկին հասցէն, որ կը գտնուէր քանի մը փողոց անդին:

Շատ չանցած՝ ինքնաշարժը կանգ առաւ պանդոկի մուտքի լայն աստիճաններուն առջեւ:

— Կ'ուզէ՞ք, որ ձեզ սպասեմ, — հարցուց վարորդը, — որովհետեւ օրուան այս ժամուն, այս կողմերը թաքսի գտնել անկարելի կ'ըլլայ:

— Ո՛չ, մի ոպասէք, կրնամ երկար մընալ հոս:

Պանդոկին շէնքը կը նմանէր Վիեննայի իշխանական ապարանքներուն, իր քարաշէն պատերով, քարէ պատշգամներով եւ բարձր պատուհաններով:

Ընդունելութեան սպասարկութիւնը կը գտնուէր մուտքին աջ կողմը: Պատասխանատուն Վռամին հարցուց, թէ ի՞նչ կ'ուզէր:

— Կ'ուզեմ օրիորդ Ալիծիա Պահարեանը տեսնել: Անունս Վռամ Սահինեան է:

Պաշտօնեան հեռաձայնեց թիւ 76 սենեակը, գլխով քանի մը շարժում ըրաւ, յետոյ ընկալուչը դրաւ տեղը:

— Օրիորդը ձեզ պիտի ընդունի սիրով: Միայն կը խնդրէ, որ քանի մը վայրկեան սպասէք:

Մուտքի դահլիճը բոլորաձեւ էր եւ ընդարձակ ու պահած էր անցեալ դարու իր երեւոյթը, հանգստաւէտ թիկնաթոռներով, fաճափէներով եւ վայրէ հազուագիւտ սեղաններով:

Թիւ 76 սենեակը կը գտնուէր հինգերորդ յարկը, այնպէս որ՝ Վռամի աչքերը դամուած կը մնային վերելակի դռնակին: Վերելակը անդադար կ'երթեւեկէր յարկերուն միջեւ եւ ամէն անգամ, որ կանգ առնէր իր դէմը, Վռամ ցնցում մը կ'ունենար:

Վերջապէս Ալիծիա յայտնուեցաւ վերելակի դուռնէն: Վռամ պիտի նախընտրէր դայն տեսնել գորգերով ծածկուած աստիճաններուն վերը, ինչպէս կը յայտնուէին իշխանուհիները իրենց հիւրերուն եւ հիացողներուն: Բայց Ալիծիա պէտք չունէր գորգածածկ աստիճաններու իր գեղեցկութիւնը եւ ազնուականութիւնը պարզաղրելու համար: Ոեւ չրջազգեստը երեւան կը հանէր ժորթին սպիտակութիւնը: Թեթեւ շալար մը կը ծածկէր չրթներուն գոյնը եւ աչքերուն խորութիւնը:

Ալիծիայի դէմքին վրայ կը փայլէր այնքան անկեղծ ուրախութիւն մը, որ Վռամ սիրտ չունեցաւ զայն յանդիմանելու իր անակնկալ անհետացումին համար...

— Երկուան մեղքս քաւելու համար, պատրաստ եմ ամբողջ օրը անցընելու ձեր հետ: Վիեննային լաւ ծանօթ եմ եւ կրնամ ձեր առաջնորդը ըլլալ: Վիեննա հարուստ է թանգարաններով, եկեղեցիներով, պալատներով, պատմական վայրերով:

— Այդ այցելութիւնները ձգենք ուրիշ օրուան մը: Ինծի համար գոյք էք արեւոսի դեղեցկագոյն գործը: Դուք բոլոր երազներուս եւ զգացումներուս թանգարանն էք:

— Լա՛ւ, ուրեմն հասկցայ ձեր միտքը: Ահա առաջարկս: Կը վարձենք ձիակառք մը եւ կ'երթեւեկենք Ունթրը տէն Լինտարն պողոտային վրայ եւ կ'ոգեկոչենք յիշատակը այն բոլոր բանաստեղծներուն եւ երաժիշտներուն, որոնք կը ճեմէին հոն՝ ներշնչուելու համար գեղեցկուհիներու տեսքով: Անկէ ետք կ'երթանք ճաշարան մը, Դանուբի եզերքը, ուր նուագած են աշխարհի լաւագոյն ջութակահարները: Եթէ բախտը ունենանք եւ քիչ մը աճապարենք, թերեւս կարենանք ճաշել այն սեղանին վրայ, ուր ժամանակին նստեցան աշխարհի ամէնէն նշանաւոր գոյգերէն ամէնէն խորհրդաւորները, ըսել կ'ուզեմ արքիդուքս Ռուտոլֆի եւ Մարի Վեթսերայի սեղանը:

— Հոյակապ գաղափար: Իսկ երեկոյեան չըլլայ որ գիս հրաւիրէք Մայերլինկի գրեակը:

Ալիծիա չկրցաւ խնդուքը զսպել: Ունթրը տէն Լինտարն խակապէս հաճելի էր ու

հոգեպարար, իսկ գեղեցիկ ճաշարանը՝ իսկական դիտ մը։ Թոռոլֆ ոբքիչուքի եւ Մարի Վենիոնայի սեղանը երբեք պարապ չէր, ոչինչ էր տարի մը ըսպասել՝ հոն ճաշելու պատիւը ունենալու համար։ Վռամ մտատանջ գոհ մնաց, որովհետեւ այդ անկիւնը այնքան խնդուած էր, որ պիտի չկարենար Ալիծիային հետ ունենալ զաղտնի խօսակցութիւն մը։ Ճաշարանապետը, կարծելով, որ զարմ ունի նորապսակ ամոլի մը հետ, անոնց առաջարկեց հանդարտ ու մեկուսի խցիկ մը։

Ճաշի ընթացքին խօսեցան սովորական նիւթերու շուրջ, իրենց անցեալի մասին, իրենց ծնողքի մասին, Երեւանի մասին, Հայաստանի մասին։ Թոքայի կարմիր գինին կը յիշեցնէր Հայաստանի կարմիր խաղողը։ Ալիծիա խանդավառուած կը խօսէր, կը պատմէր իր մանկութիւնը, դպրոցական եւ համալսարանական տարիները, բայց բառ չէր արտասաներ իր ծնողքին մասին։ Այս ջերմ մթնոլորտին մէջ, անոնք մոռցած էին իրենց մտահոգութիւնները, անցեալի տրտիութիւնները եւ ապագայի անակնկալները։ Երբ սպասեակը սուրճի գաւաթները դրաւ սեղանին վրայ ու մեկնեցաւ, Վռամ գրպանէն թուղթ մը հանեց եւ, ցուցամատը շրթներուն վրայ դնելով՝ Ալիծիային հասկցուց, որ չխօսի։ Յետոյ թուղթին վրայ գրեց քանի մը նախադասութիւն ու հրեց առջեւ.

— «Մեր երկուքին կեանքը վտանգուած է, մեր խօսակցութիւնները լսողներ կան։ Ուստի, իմ հարցումներուս պատասխանէ գրաւոր։ Ես կու գամ Սիպերիոյ ճամբարներէն։ Մահուան դատապարտուեցայ, ծերունի հայու մը օգնած ըլլալուս համար։ Դատապարտութիւնը կը մնայ ի զօրու։ Կեանքիս փոխարէն, ստիպուեցայ ընդունիլ առաքելութիւն մը, որ հետեւեալն է։ Ինծի անծանօթ անձ մը, իգական սեռէ անձ մը, կարեւոր վաւերաթուղթեր վերցուցած ու փախուստ տուած է։ Այդ վաւերաթուղթերը ունին եղեր գիտական բնոյթ եւ պէտք չէ որ իյնան հակառակորդներուն ձեռքը։ Ինծի պաշտօն տրուած է այդ վաւերաթուղթերը վերադարձնել մեր երկրի իշխանութիւններուն։ Այդ վաւերաթուղթերէն բազմաթիւ պատճէններ կան եղեր։ Այնպէս որ՝ անոնց փրնացումով հարցը կը փակուի։ Երբ առաքելութիւնս ստանձնեցի՝ չէի գիտեր, որ այդ անձը դուք էք, Ալիծիա, դուք, որուն համար պատրաստ եմ զոհելու կեանքս։ Հիմա կ՚ուզեմ հասկնալ նշմարտութիւնը։ Պատասխանեցէք գրաւոր»։

Ալիծիայի ղէմքը այլայլուեցաւ եւ աչքերը կորսնցուցին իրենց կենսունակութիւնը։ Գրիչը առաւ իր դողացող մատներուն մէջ եւ գրեց.

— «Այդ բլոքը սուտ է։ Այո՛, ունիմ վաւերաթուղթեր, հօրս ձեռագիրները, բայց անոնք գիտական բնոյթ չունին։ Ան մանրամասնութիւններ կու տայ կարգ մը դէպքերու մասին, որոնց յայտնութիւնը կրնայ դիմակազերծել կարգ մը անձնաւորութիւններ, որոնք տակաւին կը զտնուին պատասխանատու պաշտօններու վրայ...»

«— Այդ ձեռագիրները կարդացա՞ծ էք, — գրեց Վռամ»։

«— Բազմաթիւ անգամներ, — գրաւոր պատասխանեց Ալիծիա»։

«— Ուրեմն՝ ձեր կեանքը վտանգի մէջ է։ Կ՚ուզեմ, որ վստահութիւն ունենաք վրաս, Ալիծիա։ Կարելիս պիտի բնեմ փրկելու ձեր կեանքը, նոյնիսկ կեանքս զոհելով։ Ինչպէս ըսի, ես մահապարտ մըն եմ։ Ես արդէն մեռեալ մըն եմ, սակայն նախախնամութիւնը կ՚ուզէ, որ զոնէ կեանքս ծառայէ բանի մը։ զոնէ կեանքը զոհեմ՝ փրկելու համար այն աղջիկը, զոր սիրեցի անկեղծ ու լուռ սիրով, այն աղջիկը, որ ինծի համար անմատչելի հրեշտակ մըն էր...»։

«— Կ՚ուզեմ, որ ապրիք, կ՚ուզեմ, որ միասին ապրինք։ Եթէ կ՚ուզէք դիս փրկել, նախ եւ առաջ պէտք է հրաժարիք ձեր յանձնառութենէն»։

«— Այդ անկարելի է։ Մահը եւ ես կնքած ենք անքակտելի դաշինք մը։ Ձեզ փրկելը հաւանական է։ Իմ կեանքիս տէրը ես չեմ։ Հիմա խոստացէք, որ կէտ առ կէտ պիտի հետեւիք ցուցմունքներուս։ Եթէ զուք փրկուիք, այն ատեն պիտի ունենամ ապրելու գերագոյն պատճառ մը

եւ կարելիս պիտի ընեմ ազատելու համար մահուան ճիրաններէն»։

Երբ զուրս եկան ճաշարանէն, Վռամ պատուեց թուղթը եւ ցրուեց գետի հոսանքին մէջ։ Ալիծիայի ոտքերը կթոտած էին եւ կը քալէր կոթնելով Վռամի ուսին։ Վռամ ոկոտ հիւանդանոց բացագանչութիւններ ունենալ, եւ Ալիծիային աչքով նշան բրաւ, որ իրեն պատասխանէ նոյն խանդավառութեամբ, որպէսզի մարմինին մէջ զետեղուած գործիքին միջոցաւ դիրենք ունկնդրողները բանէ մը չկասկածին։

Բաւական քայեցին՝ մինչեւ որ բախտը ունեցան հանդիպելու պարապ թաքսիի մը։ Վռամ վարսրդին տուաւ Սալցպուրկ պանդոկի հասցէն եւ Ալիծիային պատուիրեցի եաք, որ քիչ մը հանգիստ ընէ, ինք հեծուան քալեց դէպի առեւտրական կեդրոն մը եւ դնեց ձայնագիր պզտիկ մեքենայ մը ու վերադարձաւ։

Ալիծիա իրեն կը սպասէր պանդոկի բոլորաձեւ դահլիճին մէկ անկիւնը։ Գրենայ նստաւ անոր մօտ եւ թուղթ մը հանեց գրպանէն, ինչպէս բրած էր ճաշարանին մէջ, եւ դրեց հետեւեալը.

«— Առէք այս գործիքը եւ երկար ընդհատումներով արձանագրեցէք կարն եւ սովորական նախադասութիւններ եւ բառեր՝ «այո՛, ո՛չ, անշուշտ», եւայլն։ Այդ բառերուն տեղը թուագրեցէք թուղթի մը վրայ»։

Ալիծիա գործիքը դրաւ պայուսակին մէջ եւ բարձրացաւ սենեակը։ Կէս ժամ չանցած՝ ան վերադարձաւ ու գործիքը յանձնեց Վռամին։

«— Անմիջապէս որ բաժնուինք, առանց պանդոկին անձնակազմին իմացնելու, ամէնէն թանկագին առարկաները կը դնէք ձեռնապայուսակը. նաւմպրուկը կր ձգէք սենեակին մէջ ու կր մեկնիք։ Ընդունելութեան պաշտօնեային կ'ըսէք, որ երեկոն պիտի անցընէք դուրսը, անոր անմիջապէս ապահովել կու տաք տոմսակ մը որեւէ թատրոնի մէջ, սկսելով լաւագոյններէն։ Թաքսի մի վարձէք։ Անմիջապէս գացէք կայարան եւ տեղ առէք երկրէն դուրս մեկնող առաջին կառաշարին մէջ։ Ասուած ձեր հետը ըլլայ։ Այլեւս ձեր ետին մի դառնաք»։

«— Բայց ինչպէ՞ս պիտի վերագտնենք զիրար, երբ զացած տեղս պիտի չգիտնամ»։

«— Հիմա ժամը 9·35 է։ Փալեղով կայարան հասնելու համար կէս ժամ պէտք է։ Ուրեմն կ'առնէք ժամը տասը քառորդէն տաս ու կէսի միջեւ մեկնող կառաշարը։ Ես վաղը կը հասկնամ, թէ ուր կը հասնի այդ ժամուն մեկնող կառաշարը եւ կը հետեւիմ ձեզի»։

Ալիծիա շուարած նայուածք մը նետեց Վռամին կողմը։ Ի վիճակի չէր վերլուծելու կացութիւնը։

«— Ժամը տասին ժամադրութիւն ունիմ առեւտրական կցորդին հետ։ Բարի ճանապարհ եւ ցտեսութիւն», *դրեց Վռամ թուղթին վրայ։*

Ու ձայնագիր մեքենան գրպանը սահեցնելով՝ հեռացաւ։ Երբ դարձաւ փողոցին անկիւնը, կանգ առաւ ամփոփելու համար միտքերը։ Ալիծիայի հետ ճաշարանի մէջ ունեցած գրաւոր խօսակցութենէն Վռամ իմացած էր, որ զինք զրկողները բուն նպատակը այդ վաւերաթուղթերը ոչնչացնել էր։ Անոնք տեղեակ էին նաեւ, որ Ալիծիա մանրամասնօրէն գիտէր անոնց պարունակութիւնը եւ կրնար զանոնք վերարտադրել հաւատարմօրէն։ Ուրեմն, Ալիծիայի կեանքն ալ վտանգուած էր։ Այնպէս որ՝ եթէ յաջողէր տիրանալ այդ վաւերաթուղթերուն, հարցը լուծուած պիտի չըլլար։ Պիտի պատահէր հետեւեալը։ Այն պահուն, երբ Ալիծիա յաժարէր վաւերաթուղթերը յանձնել Վռամին, այդ երկրայրկեանին անծանօթ ձեռք մը պիտի կոխէր մահուան կոճակին վրայ եւ իր մարմինին մէջ զետեղուած գժոխային գործիքը պիտի պայթէր եւ մէկ հարուածով պիտի փճանային վաւերաթուղթերը, իսկ իր եւ Ալիծիայի մարմինները կտոր-կտոր պիտի ըլլային։

Վռամ չէր ուզեր, որ իր պաշտելի Ալիծիային մարմինը կտոր-կտոր ըլլար։ Վաւերաթուղթերը հոգն իսկ չէին։ Բայց

անոնց յանձնումը կամ փճացումը պիտի չփրկէր ո՛չ իր կեանքը, ոչ Ալիծիայի կեանքը։

Վռամ փոխանակ երթալու կցորդին հետ ունեցած ժամադրութեան, ուղղուեցաւ դէպի իր պանդոկը։ Արդէն որոշած էր իր ընելիքը։ Հասկցած էր հեռուեալը. եթէ գինք ղրկողները իմանային, որ Ալիծիա եւ ինք կը գտնուին նոյն սենեակին մէջ, եւ աղջիկը խոստովանի, որ վաւերաթուղթերն ալ հոն են, այն ատեն զրենք օգը պիտի հանէին։ Ալիծիա թուղթի մը վրայ արձանագրած էր այն թուականները, որոնք կը համապատասխանէին իր խօսքերուն, մա՛նաւանդ իր այցոնելուն եւ ոչերուն։ Ուստի, Վռամ լարեց ձայնագիր մեքենան, զերոյի վրայ բերաւ ժապաւէնը եւ չափեց Ալիծիայի խօսքերուն միջոցին հեռաւորութիւնը, որպէսզի հոն արձանագրէ իր հարցումներն ու խօսքերը։

Եւ Վռամին ու Ալիծիային, աւելի ճիշդը՝ մեքենայի արձանագրութեան միջեւ, աւելի ունեցաւ հետեւեալ խօսակցութիւնը.

«— Օրիորդ Ալիծիա, մենք ո՛չ միայն հայրենակից ենք, այլեւ՝ քաղաքացի, ընկերացի։ Պէտք չէ իրարմէ պահենք մեր դժուարութիւնները, եւ իրարու օգնենք այս օտարութեան մէջ։

— Այո՛, ինչո՞ւ չէ...

— Եթէ որեւէ ծառայութեան պէտք ունենամ, մի քաշուիր, զիս սեպեցէք ձեր ազգականը, ձեր եղբայրը...

— Շնորհակալ եմ...

— Հարկաւ դուք ալ պիտի ուզէիք փոխադարձել...

— Անշո՛ւշտ։

— Երէկ ձեզի պատմեցի անցեալս, ներկայ վիճակս։ Դուք էք տէրը իմ կեանքիս եւ մահուանս։ Դուք պիտի չուզէի՞ք ըլլալ բարի հրեշտակս...

— Պիտի ուզէի, հարկաւ...

— Այն ատեն ձեզմէ պիտի խնդրէի, որ ինձի յանձնէք այդ վաւերաթուղթերը։ Այդ ձեւով միայն կրնամ կեանքս փրկել։

— Ա՛յդ բանը մի պահանջէք...

— Ալիծիա՛, Ալիծիա՛, ի՞նչ կարեւորութիւն ունի թուղթի տրցակ մը, երբ մարդու մը կեանքը խնդրոյ առարկայ է։ Գիտէք որքան կը սիրեմ ձեզ, գիտէք, որ պատրաստ եմ կեանքս զոհելու ձեզի համար։ Ըսէք, ո՛ւր պահած էք այդ թուղթերը։ Ձեր ճամպրուկին մէջ չտեսայ այդպիսի բան մը։ Ուրեմն զանոնք կը պահէք կա՛մ ձեր ձեռնապայուսակին մէջ եւ կամ ալ ձեր մարմինին վրայ...

Վռամ բռնեց իր շունչը, նայեցաւ թուղթին եւ համբիչ գործիքին, որ ցոյց կու տար 112 թիւը։ Իսկ 115 թիւին դէմ, թուղթին վրայ՝ Ալիծիայի ձեռքով գրուած էր՝ ԱՅՈ...

Պայթումը ցնցեց պանդոկին չէնքը հիմերէն մինչեւ կատար, եւ մարդիկ խուճապահար սկսան վազել նրբանցքներուն մէջ եւ աստիճաններուն վրայ։ Արդէն բաղմութիւն մը կը հաւաքուէր պանդոկին առջեւ...

Ալիծիա վակոնի պատուհանէն կը փորձէր մեկնաբանել խաւարին խորհուրդը։ Կառաչարը կը սուրար Դանուփի երկայնքին, մինչ գիշերը վաւաշում կատուի մը պէս կը քսուէր վակոններու կողերուն։

Շոգեկառքը երկար սուլոց մը արձակեց եւ յանկարծ երկաթէ անիւները թընգացուցին երկաթէ կամուրջի մը ամբողջ մարմինը, կարծէք երկինքը կ՚որոտար եւ երկրագունտին ընդերքէն անգոսպելի ուժեր կը շղթայազերծուէին։

Ալիծիա ցնցուեցաւ այս անտանելի որոտումէն, կարծէք յանկարծական պայթիւն մը կոր-կոր կ՚ընէր իր մարմինը։

ՆՈՒՊԱՐ ՉԱՐԽՈՒՏԵԱՆ

ՁԻՒՆԷ ԱՂՋԻԿՆԵՐ

Զիւնամարդու սառն հայեացքով
Մէկը անձայն
Պատուհանիս տակ կ'աղօթէր.
Ու աղօթքին հետ՝
Քաղաքն սպիտակ խարոյկ կը վառէր
Իր աղջիկներուն ձիւնէ կրակով:

Իսկ ես, սիրելիս,
Պատուհաններու գորշ դատարկութեան՝
Աչքերս անթարթ ըրած ապակի՝
Գիշերն ամբողջ
Զիւնամարդու սառն հայեացքին մէջ փակուած՝
Քեզ փնտռեցի...

Արեւածագին,
Իբրեւ փողոցի հալած երակներ,
Ձիւնէ աղջիկներն, ափսո՜ս, չկային...

ԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

Դժբախտութեան փողոցին մէջ,
Մէկը անվերջ կ'արտասուէ՝
Անցած-գացած դէպքերուն վրայ:

Ժամանակի չար հովերուն դէմ կանգնած՝
Միւսն անդադար կը խնդայ
Անցած-գացած դէպքերուն վրայ:

Երրորդը՝ լո՜ւռ կ'ունկնդրէ
Երգը լացող ու խնդացող փողոցին
Եւ կը խնդայ իր կարգին...

ԾԱՌԸ

Դուն ամէն օր կը ծաղկիս
Մարդոց հողէ աչքերուն մէջ,
Յետոյ դանդաղ կը բարձրանաս
Քեզմով փակուած կոպերուն տակ խաւարին.
Ու բարձրացող կոճղերէդ թաց,

Կախարդական ոստերդ ի վար քնամոյն՝
Կը կախուի կեանքն իր աչքերով առօրեայ...
Այնուհետեւ,
Ինչ որ արեւն՝ անհաս ճամբուն մէջ պարտասուն,
Անհետք ծածկեր էր քիչ առաջ,
Պատկե՛ր-պատկե՛ր դուն կը լեցնես
Մարդոց հոգէ աչքերուն մէջ...

Կ Ե Ն Ս Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն...

Երբոր ծնաւ,
Ներկաներու աչքերուն մէջ լոկ ինք լացաւ.
Այնուհետեւ, իր տոհմին միւս ճետերուն պէս,
Տարիներու բեհեկն հազաւ.
Յետոյ՝
Աւելի երբ քիչ մը մեծցաւ,
Նշանառուի սուր հոտառութեամբ՝
Գտաւ էգն հլու.
Ապա՝
Ճչալէն պլտիկը ծնաւ
Ու պլտիկէն ետք մէկ առ մէկ ծնան քոյր ու եղբայրներ,
Յետոյ օրինաբեր,
Օրինաձի՛ր մեծ հայր ու մեծ մայր դարձան բակում թոռներու.
Օր մըն ալ, ինչպէս իրենց հայրերուն օրերը եղան.
Սենեակի մը մութ անապատին մէջ՝
Յուշագիրքերու թախիծն հեգելէն
Իրե՛նք ալ մեռան...

Ե Ր Կ Ո Ւ Գ Ր Պ Ա Ն

Երկու գրպան հնամաշ,
Ճմրթկուած երկու ափ,
Ափերուն մէջ ամրապինդ,
Օրերուն վարձքը ժլատ:

Ու կին ու չորս կաւակներ,
Դեռ կը սպասեն ուժաթափ:
Երկու գրպան հնամաշ,
Ճմրթկուած երկու ափ...

ՓԱՆՈՍ ՃԵՐԱՆԵԱՆ

Պատմական դիտակցութեան անումին զարմանալի մէկ հետեւանքը սա՛ն է, որ մարդիկ կը կարծեն, թէ բացատրութիւնը գոյատեւման անհրաժեշտութիւններէն է: Ասոնք պէտք կը զգան բացատրելու իրենց կացութիւնը: Իսկ եթէ չբացատրուած կեանք մը չ'արժէր ապրիլ, բացատրուած կեանք մը նոյնքան անտանելի է:

ՍՕԼ ՊԵԼԼՕ

ՍՕԼ ՊԵԼԼՕ

Հասկնալի պատճառներով, միշտ ալ որոշ վերապահութեամբ կը մօտենանք հրեայ կամ հրէական ծագումով արուեստագէտներուն: Իրենց ընկատմամբ ցուցաբերուած քարոզչական շռայլութիւնը կասկածելի կը դարձնէ այդ հեղինակներուն իսկական արժէքը: Այսուհանդերձ, չենք կրնար մեր հիացմունքը զսպել Սօլ Պելլոյի նկատմամբ: Պելլո գրող մըն է, որ առանց այդ քարոզչութեան կրնայ ամբօրէն ոտքի կենալ:

Քեպէքի մէջ 1915ին ծնած ռուս-հրէական ընտանիքի մը զաւակը՝ Սօլ Պելլո ներկայիս կը նկատուի ամերիկեան արձակի ամենակարկառուն դէմքերէն մէկը:

1924ին՝ ընտանիքը Շիքակո կը փոխադրուի: Ինք հոն կը մեծնայ եւ կը յաճախէ Շիքակոյի Հիւսիս-արեւմտեան համալսարանը: Պելլո իր երիտասարդական տարիներուն կ'աշխատի «*Պրիթանիքա*» համայնագիտարանի խմբագրական բաժանմունքին մէջ: 1944ին՝ լոյս կը տեսնէ իր «*Տատանող մարդը*» խորագրով վէպը, որուն կը յաջորդէ «*Զոհը*» (1947): 1953ին կը հրատարակէ «*Օկի Մարչի արկածները*», որ կ'արժանանայ 1954ի Ազգային գիրքի մրցանակին: Վէպերը իրարու կը յաջորդեն· «*Դրաւէ օրը*», «*Հենտերսըն՝ անձրեւի արքան*», «*Հերցոկ*», «*Համպոլտի նուէրը*», եւայլն· վերջին գործը կ'արժանանայ 1976ի Փուլիցըր մրցանակին: Նոյն տարին, «*Մարդկային հասկցողութեան եւ ժամանակակից մշակոյթի խոր վերլուծումին համար*» կը ստանայ Նոպէլեան մրցանակը:

Կարգ մը այլ մրցանակներու շնորհիւ, 1948-49 առիթ կ'ունենայ Փարիզի եւ Հռոմի մէջ զուտ գրականութեամբ զբաղելու:

1964էն ի վեր թատերական փորձեր եւս կը կատարէ: «*Վերջին վերլուծումը*» կը ձախողի Պրոտուէյի բեմահարթակին վրայ: Սակայն Լոնտոնի մէջ բեմադրուած իր մէկ-արարնոց երեք թատերախաղերը աւելի լաւ ընդունելութիւն կը գտնեն:

*
**

«*Հերցոկ*» իրապատում տեղ մը ունի Սոլ Պելլոյի գրականութեան մէջ մասնաւորապէս, եւ ամերիկեան արդի արձակին մէջ՝ ընդհանրապէս: Միջին տարիքի մարդու մը բարդ ու բազմամակարդակ հոգեվիճակն է: Խորքին մէջ, Հերցոկ չէ կրցած հօր պատկերացուցած զաւակը ըլլալ, ինչպէս նաեւ չէ եղած աւանդական հրեայ հայրը: Մայրը ուզած է, որ իրմէ մօրուսաւոր *ռաբբի* մը ըլլայ եւ այդ ներշնչումով դաստիարակած է զինք: Սակայն ինքզինքը՝ ոչ միայն *ռուսէն* եւ հրէական վոդոցէն (կամ կեցոյէն) դուրս զալ, այլեւ՝ ամբողջովին տարբեր անձ մը ըլլալ: Տեղ մը կը յիշէ, որ հայրը մինչեւ իսկ սպառնացած է կրակել վրան: Այս բոլորը, ուրիշ ազդակներու խառնուած, յանցանքի կամ մեղքի զաղափարը ստեղծած են իր մէջ: Ուրիշ տեղ մը, իր սիրուհիին՝ Բամոնայիին կ'ըսէ, թէ ինքզինքը իր սեռականութեան բանտարկեալն է: Զ'ուզեր ֆիզիքական մահը տեսնել, սակայն անոր յանախանքով կ'ապրի: Մեղք-յանցանքի զգացումը, սեռային աշխարհին եւ մահուան հետ յատուկ եռանկիւն մը կը կազմեն Հերցոկի համար, որոնց փոխյարաբերութիւններէն ծնունդ առած է հերոսին հոգեկան թնճուկը:

Հերցոկ համալսարանի դասախօս մըն է, որ կը զգայ, թէ տակաւ իր կեդրոնացումը կը կորսնցնէ: Նախ՝ իր բանախօսութիւններու ընթացքին կամ այլ վարժութիւններու միջոցին, աշխատանքը ընդհատելով, կը սկսի բառեր կամ նախադասութիւններ արձանագրել թղթիկներու վրայ: Ապա կը սկսի նամակներ գրել մեռած կամ ապրող ծանօթներու, մտաւորականներու կամ անձնաւորութիւններու: Ասոնցմէ ոչ մէկը կ'առաքուի անշուշտ, սակայն բոլորն ալ իր մտածումներուն ու ներաշխարհին արձագանգները կը հանդիսանան եւ, հոգեբանական մեկնաբանութեամբ՝ ներքին անձկութիւններու եւ մղումներու արտաբերման միջոցներու կը վերածուին:

Հերցոկ, իր Պերքշայրի առանձնութեան մէջ՝ ոչ միայն իր կեանքի փշրանքներն ու քաղաքակրթութեան փշրանքները փրկելու մասին կը մտածէ, այլեւ՝ իր անձնական տագնապին ընդմէջէն կը դրսեւորէ ամբողջ քաղաքակրթութեան մը տագնապը:

Հերցոկի կինը՝ Մատլէն, հեռացած է իրենց բարեկամներէն մէկուն՝ Վ. Կեբպախի հետ: Անոնց հետ ապրող Հերցոկի աղջնակը՝ Ճիւնը, եւ ամառնային բանակավայրի մը մէջ զտնուող տղան՝ Մարքոն, գրեթէ օտարացած են իրմէ: Մատլէն կը տատանի մովսիսականութեան եւ կաթոլիկութեան միջեւ: Հերցոկի համար ամբողջ անչքպետ մը կայ իրեն փոխանցուած ժառանգութեան, հրէական կրօնական, կենցաղային ու բարոյական ըմբռնումներուն եւ շրջապատին միջեւ: Հերցոկ, ինչպէս Պելլո, ոչնչապաշտութեան (nihilism) դէմ պայքարող մըն է, որ քիչ մը վիպապաշտ ձեւով կը հաւատայ որոշ արժէքներու, սակայն, այսուամենայնիւ, ճնշող տիպար մը կը մնայ: Ըստ Պելլոյի ամենափայլուն քննադատներէն Ճոն Քլէյթընի (Ճոն Քլէյթընի· «*Սոլ Պելլո — Մարդու պաշտպանութեան համար*»), Հերցոկ, ինչպէս Սոլ Պելլոյի տիպարներուն մեծ մասը, կը տառապի *մասոշիզմէ*: Սեռական արարքը ազատ բան մըն է իրեն համար եւ միախառնուած է մեղքի եւ մահուան զաղափարներուն հետ: Անիկա չի կրնար խուսափիլ իր անհատականութենէն, իսկ ան-

հատականութիւնը բեռ մը կը դառնայ եւ պատճառ կ'ըլլայ, որ կտրուին ենթակայքին կապերը իր եւ շրջապատին միջեւ: Վէպին լուծումը լաւապէս կը ցոլացնէ Սօլ Պելլոյի գաղափարները: Հերցոկ կը յաջողի քառսէն վերադառնալ որոշ ներդաշնակութեան ու վերստին հաղորդակցութեան մէջ մտնել շրջապատին հետ:

Մեզի համար հասկնալի շատ կէտեր կան Հերցոկի կամ Պելլոյի հոգեվիճակին մէջ: Փոխանցուած ժառանգութիւնն ու արտաքին աշխարհը հիմնական պայքարի մէջ են եւ գրեթէ անկարելի կ'ըլլայ անոնց հաշտութիւնը, որովհետեւ երկուքն ալ շատ կենդանի եւ ուժեղ կերպով կը ներկայանան: Սակայն ներկայացուածը այնքան խոր փորձառութիւն մըն է եւ այնպիսի՛ լայն շրջագիծի մը մէջ ու մտաւորական մակարդակի վրայ կը քննարկուի, որ հակառակ կացութեան նոյնութեան, դժուար է մինչեւ իսկ անոր մէկ մօտաւոր օրինակը գտնել սփիւռքահայ գրականութեան մէջ. մա՛նաւանդ՝ եթէ նըկատի ունենանք, որ ամբողջովին համամարդկային մակարդակի մը վրայ կը դիտուի հարցը: Այս իմաստով եւս հետաքրքրական է «*Հերցոկ*»:

*
**

Ալֆրեդ Քազին, «*Ամանթիք*» ամսաթերթի 1965 Յունուարի համարին մէջ՝ Սօլ Պելլոյի մասին կ'ըսէ, որ ան առաջին օրէն «Յունական ոգի ըմբշամարտիկ մը եղած է» եւ, Պելլոյի համար իրականութիւնը «Մէկ անձի մաքառումն է՝ սարսափելի ուժերու դէմ»: Խորքին մէջ, քաղաքակրթութեան եւ բնկերութեան զանազան ուժերուն դէմ, մա՛նաւանդ՝ երբ որոշ պարապութիւն մը կայ անհատին եւ շրջապատին միջեւ, մարդը միշտ առանձին է: Ինչպէս Պելլոյի քննադատները կը նշեն, հակառակ անոր, որ Պելլո կը պայքարի անհեթեթին, ոչնչապաշտութեան կամ *տոտալիզմ*ի նման գաղափարներու կամ աշխարհընկալման մօտեցումներու դէմ, իր պատկերացուցած աշխարհը շատ ալ չի տարբերիր Խոնեսքոյի մը աշխարհէն: Հերցոկ կը խաբուի կամ կը շահագործուի կնոջմէն, բարեկամէն, փաստաբանէն, հոգեբոյժէն եւ ուրիշ շատ շատերէ: Իր նկարագրած շրջապատը եւս պարպուած է բովանդակութենէ, հակառակ անոր, որ ինք կը փորձէ մարդկայնացնել զայն: Սակայն հակասութիւնը ներկայ է միշտ:

Վերջաւորութեան, երբ կը դադրի այլեւս նամակներ գրելէ եւ բնութեան ու առանձնութեան մէջ կը գտնէ ինքզինք, կը վերագտնէ ապրելու հաճոյքը: Հոս է, որ հեռագիր մը կը յղէ Բամոնայինն՝ զայն Պերքշայր հրաւիրելով: Այս մէկը միակ «գիր»ը կ'ըլլայ, որ արտաքին աշխարհին իսկապէս կը յղուի, որովհետեւ նամակներէն ոչ մէկը առաքած է: Հերցոկ, Պելլոյի հերոսներէն՝ Հենտերսընի նման կը վերադառնայ ընկերութեան: Իրականութեան մէջ իր անձնական մեղքի զգացումն է, որ պատճառ դարձած էր իր աշխարհընկալման. երբ Հերցոկ կը յաջողի ինքն իրեն ներել եւ առարկայական ձեւով դիտել իրականութիւնները, կը ներէ նաեւ Մատլէնին եւ ուրիշներուն:

Յ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

ՍՕԼ ՊԵԼԼՕ

ՀԵՐՑՈԿԻ ՎԵՐՋԻՆ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ

Այսպէս սկսաւ իր նամակներուն վերջին շաբաթը։ Պոլսեցաւ բլրակոր-ի եւ անտառային իր քսան արտավար հողերուն վրայ, շարադրելով իր նամակները, որոնցմէ ոչ մէկը առաքեց։ Պատրաստ չէր զգար հեծանիւով մինչեւ նամակատուն երթալու եւ, գիւղին մէջ, Տիկին Հերցոկին եւ Ճիւնին վերաբերեալ հարցումներուն պատասխանելու։ Ինչպէս քաջ գիտէր, ամբողջ Հերցոկ-գայթակղութեան այլանդակ իրողութիւնները կրկին ու կրկին անդամ խօսուած էին հաւաքոյթներու ընթացքին եւ աղն ու հացը դարձած էին Լուտիվիլի երեւակայութեան։ Շատ ջղագրգիռ ըլլալով՝ երբեք ինքզինքը չէր կրցած զսպել հեռաձայնի վրայ, իսկ Մատլէնը քիչ մը շատ «ազնուական» էր, մտածելու համար, թէ գաւառացիները զիրենք կը լսէին։ Ամէն պարագայի, խօսակցութիւններէն հեռուցնելով, Մաալէնն է, որ զինք դուրս կը նետէր, ինչ որ ոչինչ կը պակսեցնէր անոր վարկէն։

Սիրելի Մատլէն, հաւատա՛, որ սարսափելի արարած մըն ես։ Օրհնեալ ըլլաս. օ՜, ինչ տիպար, *ընթրիքէն ետք, շրթնաներկը նորոգող ճաշարանին մէջ, ապա իր արտացոլացումը քննող զանակի շեղբին վրայ։* Իսկ դուն, կերպախ, արժանի ես Մատլէնին, վայելէ զայն եւ ուրախացիր իրմով։ Ամէն պարագայի, իր միջոցաւ երբեմ ինծի պիտի չհասնիս։ Գիտեմ, որ զիս կը փընտռէիր իր մութերուն մէջ, սակայն այնտեղ չեմ այլեւս։

Յարգելի տեարք, Փանամա քաղաքի մուկերուն թիւն ու ծաւալը իսկապէս զարմացուց զիս, երբ հոնկէ կ'անցնէի։ Անոնցմէ մէկը արեւի լոգանք կ'առնէր լողաւազանի մը մօտ։ Իսկ մինչ պտուղի սալաթս կ'ուտէի ճաշարանի մը մէջ, ուրիշ մը ինծի կը նայէր պատի բացուած թղթածածկէն։ Նոյնիսկ մուկերու ամբողջ խումբ մը տեսայ, որոնք պանանի ծառի մը հակած ելեկտրական ձողի մը վրայ՝ իրենց հունձքը կ'ընէին։ Գէթ քաւ անգամ անոնք այդտեղ ետ ու առաջ վազեցին, առանց որեւէ արկածի։ Թելադրանքս է, որ ծնունդներու կանխարգիլման քիմիանիւթեր գետեղէք իրենց սնունդին մէջ։ Թոյները երբեմ օգտակար պիտի չըլլան, քանի որ, ինչպէս Մալթիւզ կ'եզրակացնէ, ամէն անգամ, որ բնակչութիւնը այս կամ այն ձեւով պակսի՝ աւելի կատաղօրէն կը սկսի աճիլ։ Սակայն, քանի մը տարուան բեղմնաւորման հսկողութիւնը կրնայ ի սպառ ջնջել ձեր մուկերու խնդիրը։

Սիրելի Հէր Նիցչէ։ Սիրելի պարոն, կրնա՞մ խօսք առնել։ Դուք կը խօսիք տայոնիզեան ոգիի ուժին մասին, դիմանալու համար Սարսափելիի եւ Հարցականի տեսքին, մարդ էակին արտօնելու համար Քանդումի պերճանքը։ Վկայելու՝ Քայքայումը, Պժգալին, Վատը։ Այս բոլորը, ըստ ձեզի, կրնայ տայոնիզեան ոգին կատարել, որովհետեւ բնութեան պէս ապաքինման նոյն կարողութիւնը ունի։ Պէտք է ըսեմ, թէ այս արտայայտութիւններէն որոշ թիւ մը զուտ գերմանական շրջագիծ մը ունի։ «Քանդումի պերճանք»ին պէս նախադասութիւն մը վստահաբար ուակնէրեան է եւ ես գիտեմ, որ ինչպէս կ'ատես ուակնէրեան այդ բոլոր յիմարաբանութիւններն ու նոռոմաբանութիւնները։ Հիմա բաւարար քանդում տեսած ենք, փորձարկելու համար տա-

յոնիզեան ոգիի ուժը: Իսկ ո՞ւր են այն հերոսները, որոնք պիտի ապաքինէին այդ քանդումէն: Պերքշայրի մէջ բնութիւնն ու ես առանձին ենք: Երկարած եմ օրորոցին մէջ՝ կզակս ուսիս, ձեռքերս ծալած, գլուխս՝ միտքերով խառնափնթոր եւ դիւրազգաց, այո՛, սակայն նաեւ ուրախ, եւ ես գիտեմ, որ կը զնահատես զուարթութիւնը, — իսկական զուարթութիւնը. ո՛չ այդ երեւութական կենսայորդութիւնը էպիկուրիանիներու, ոչ ալ ռազմավարական բարձրը տրամադրութիւնները՝ սիրոյ յուսախաբներուն: Նաեւ գիտեմ, որ կը կարծես, թէ խորունկ ցաւերը ազնուացնող են: Ա՛յն ցաւերը, որոնք դանդաղ կը ճեղքերին կանանչ տախտակի նման եւ, այս գծով, որոշ չափով համամիտ են քեզի հետ: Սակայն, ասոր համար, զոյութեան աւելի բարձր գարգացում անհրաժեշտ է: Պէտք է շրջանցես ցաւը: *Հերցոկ, պէտք է դադրեցնես այս կուռազանութիւնը եւ հալածանքը մեծերուն:* Ո՛չ, իրականութեան մէջ, Հէր Նիցչէ, ես մեծ հիացմունք եւ սէր կը տածեմ ձեզի հանդէպ: Դուք կ'ուզէք մեզ աւելի ատակ դարձնել՝ ապրելու պարապութեան հետ, որպէսզի մենք մեզ չնեռնենք յաւ տրամադրութիւններու, վստահութեան եւ այլ սովորական, մարդկային միջակացնող ինքատառումներու մէջ, այլ հարցադրելու այնպէս՝ ինչպէս երբեւիցէ չէ հարցադրուած. անզիջող կերպով, երկաթեայ կամքով՝ չարին մէջ, չարին ընդմէջէն, չարութենէն անդին, չընդունելով ստորնացնող հանգիստը: Այսպէսով, ուղղելու ամէնէն բացարձակ եւ թափանցող հարցումները: Մերժելու մարդկութիւնը իր ներկայ վիճակին մէջ. այդ սովորական, գործնական, գողցող, ճեխող, չլուսաւորուած, ոժգոյն մարդակոյտը: Եւ ո՛չ միայն աշխատաւորներու մարդակոյտը, այլեւ աւելի՛ վատը՝ «զարգացած» մարդակոյտը՝ իր գիրքերով, երգահանդէսներով, դասախօսութիւններով, իր ազատականութեամբ, վիպապաշտ *ու թատերականացած* «սէրերով» ու «կիրքերով»: Այս բոլորը արժանի են մահուան եւ պիտի մեռնին: *Շատ լաւ, սակայն* քու ծայրայեղականներդ պէտք է գոյատեւեն: *Ո՛չ՝* գոյատեւման, *ոչ՝* Amor Fati!: Քու ապաքարոյականներդ եւս միս կ'ուտեն, «պաս» կը բարձրանան: Անոնք՝ ամէնէն աւելի պասի մոլութիւն ունեցող ճամբորդներն են: Մարդկութիւնը գլխաւորաբար կ'ապրի այլասերած գաղափարներով: Այո, *այլասերած*, գաղափարներդ աւելի լաւ չեն, քու կողմէդ դատապարտուած քրիստոնէութեան գաղափարներէն: Ուեւէ փիլիսոփայ, որ կ'ուզէ իր կապը պահել մարդկութեան հետ, պէտք է սկիզբէն այլասերէ իր դրոյթը, որպէսզի տեսնէ, թէ ինչ վիճակի մէջ պիտի դիտուի, անոր որդեգրումէն քանի մը տասնամեակ ետք: Քեզի բարեւներս կը զրկեմ այս խոտաւէտ ու աշխարհիկ լոյսի սահմանագիծէն եւ երջանկութիւն կը մաղթեմ, ո՛ւր որ կը գտնուիք: Ձերդ, Մայայի քոդին տակ, Մ. Է. Հ.:

Սիրելի Տոքթ. Մորկէնֆրու: *Մեռած ատենէ մը ի վեր:* Հոս Մոզըս Հերցոկն է. *ինքդ յիշէ:* Ուիսքենսնի մէջ (Մետիսըն) պիյար կը խաղայինք: *Աւելին պատմէ:* Մինչեւ Ուիլի Հոփը եկաւ եւ ցուցադրութիւն մը կատարելով մեզ ամչցուց: *Պիյարի այդ մեծ արուեստագէտը բացարձակ կարգապահութիւն կը պահանջէր իր երեք դնդակներէն: Կարծէք կը չշնչար անոնց. քիչ մը կը շոյէր իր տախտակէ ձողով եւ անոնք կը բաժնուէին, համբուրուելով վերջապէս միանալու համար: Իսկ ծեր Մորկէնֆրուն իր ճաղատ գլուխով եւ աղուոր, ծիծաղելի, ծռած քիթով ու օտար հմայքով կը ծափահարէր եւ իր ամբողջ շունչը կը հաւաքէր՝ «պռաւօ» պոռալու համար: Մորկէնֆրուն դաշնակ կը նուագէր եւ երաժշտութիւնը կը հասցնէր տեղ մը, ուր կը սկսէր ի՛նք լալ: Հելէնը աւելի լաւ Շուման կը նուագէր, սակայն մրցակցութեան մէջ նուազ լաւ էր: Կը կնճռոտէր նուազած ատեն, կարծէք ցոյց տայիր*

թէ երաժշտութիւնը վտանգաւոր բան է, սակայն ինք կրնայ զայն ընտելացընել։ Մորկէնֆրու, ստեղնաշարներուն գիմաց նստած՝ կը հառաչէր իր մուշտակէ վերարկուին մէջ, ապա կը սկսէր երգել և չէր կրնար լացը դադրել։ Քիչ մը կեղծ, բայց միաժամանակ հրաշալի ծերունի մըն էր ե՛ւ ինչ կրնաս աւելի սպասել ուէէ անձէ։ Սիրելի Տոքթ. Մորկէնֆրու. վերջին տեղեկութիւնները Արեւելեան Ափրիկէի Օլտուվալի Կորնէն, բաւարար հող կու տան ենթադրելու, թէ մարդը ծագում չէ առած խաղաղասէր, ծառաբնակ կապիկներէ, այլ՝ մսակեր եւ գետինը ապրող տեսակէ մը։ Գազան մը, որ խմբովին որսացած է եւ իր զոհերուն գանկը փշրած գաւազանով կամ բարձրոսկրով մը։ Լաւատեսներուն եւ կակուղ, մարդկային բնութեան նկատմամբ դրական մարդոց համար ասիկա շատ լաւ չի հնչեր, Մորկէնֆրու։ Լոնտոնի կենդանաբանական պարտէզի կապիկներուն մասին Սըր Սոլլի Զուքըրմանի ուսումնասիրութիւնը, զոր յանախ կը յիշէիր, փոխարինուած է հիմա։ Կապիկները իրենց բնական միջավայրին մէջ սեռայնօրէն նուազ աշխուժ են, բան ա՛յն միւսները, որոնք ձողերու ետին կը մնան։ Կ'երեւի, թէ կաշկանդումն ու ձանձրոյթը տրոփանք կը ստեղծեն։ Ինչպէս եւ կը թուի, թէ միջավայրային բնազդը աւելի զօրեղ է միւս բնազդներէն։ Լոյսի մէջ մնաս, Մորկէնֆրու. ատեն-ատեն կը գրեմ քեզի։

Հակառակ այն երկար ժամերուն, զորս դուրսը կ'անցընէր, կը հաւատար, որ տակաւին ժիգոյն էր։ Ասոր պատճառը գուցէ այն էր, որ բաղնիքին հայելին, որուն մէջ ամէն առաւօտ դէմքը կը դիտէր, կը ցոլացնէր խիտ կանանչը ծառերուն։ Ո՛չ, լաւ չէր երեւեր։ Մտածեց, որ հաւանաբար իր յափշտակութիւնը մեծ չափով կը սպառէր իր ուժերը։ Տակաւին կար բժշկական յամառ հոտը կուրծքի վիրակապերուն, որոնք կը յիշեցնէին, որ դեռ ամբողջութեամբ ապաքինած չէ։ Երկրորդ կամ երրորդ օրը դադրեցաւ երրորդ յարկի վրայ քնանալէ։ Զուգեց բուերը տունէն դուրս քշել եւ պատճառ դառնալ, որ անոնց ձագերը մեռնէին արոյրէ եռեակ շղթայով սարքերուն մէջ։ Արդէն կը բաւէր այդ նիհար կմախքներուն ներկայութիւնը բաղնիքի ջրամբարին մէջ։ Քանի մը օգտակար իրեր առնելով՝ վար փոխադրուեցաւ։ Այսինքն՝ անձրեւի դէմ վերարկուն եւ գլխարկը, կօշիկները՝ որոնք Սէն Կորքիէն ապսպրած էր։ Հրաշալի, կակուղ, գեղեցիկ եւ օձերու խայթոցներուն դիմադրող կօշիկներ էին, որոնց գոյութիւնը ամբողջութեամբ մոռցած էր։ Պահեստատան մէջ հետաքրքրական այլ դիւտեր ալ ըրաւ։ Այսինքն՝ լուսանկարներ «ուրախ օրեր»էն, հաղուստեղէնի ծրարներ, Մատլէնին նամակները, ջնջուած չէքերու կապոցներ, գեղեցիկ գարդագիրերով ամուսնութեան յայտարարութիւններ եւ Ֆ. Կերպախի պատկանող ստացագիրի տետրակ մը։ Բոլոր լուսանկարները իրեն կը պատկանէին։ Մատլէնը հոն ձգած էր զանոնք, մնացեալը իր հետ տանելով։ Հետաքրքրական էր անոր վերաբերումը. լքեալ հաղուստներուն մէջ կը գտնուէին Մատլէնի ծննդաբերութեան շրջանի սուղ զգեստները։ Մեծ գումարներու չէքեր կային, որոնցմէ ոմանք ուղղակիօրէն վճարուած էին։ Արդեօք ան գաղտնօրէն դրա՞մ կը խնայէր։ Անկարելի չէր։ Յայտարարութիւնը խնդուքը չարժեց։ Տէր եւ տիկին Փոնթրիթըրներ իրենց աղջիկը կու տային պարոն Մոդըս Ի. Հերցոկի (Ph. D.)։

Դարակներէն մէկուն մէջ, գծագրիչի չորցած գոգնոցի մը տակ, երկվեցեակ մը ռուսական գիրքեր գտաւ — Շէքսպիր ու Ռոզանով։ Որոշ չափով կը սիրէր Ռոզանովը, որ, բարեբախտաբար, անգլերէնով էր։ Քանի մը էջեր կարդաց «Առանձնութիւն» հատորէն։ Ապա քննեց ներկերու կացութիւնը։ Վրձիններ, նօսրացնող հեղուկներ, ցնդած պարունակութեամբ կամ չորցած

ներկամաններ։ Ինչպէ՞ս կ'ըլլայ, եթէ փոքրիկին դաշնամուրը ներկեմ։ Զայն կրնամ Շիքակօ զրկել՝ ձիւնին։ Իսկապէս որ պզտիկը երաժշտական ականջ ունի։ Ինչ կը վերաբերի Մաղլէնին, երբ փոխադրութիւնն ու յանձնումը վըճարուած տեսնէ, սոխպուած է զայն ներս առնել քածը։ Չի կրնար զայն վերադարձնել։ Կանանչ ներկը այս նպատակին համար ամբողջութեամբ յարմար թուեցաւ իրեն եւ երբեք ժամանակ չկորսնցուց։ Ամէնէն յարմար ու դործածելի վրձինները գտաւ եւ, նստասենեակին մէջ, ամբողջական կամեցողութեամբ ինքզինք դործի լծեց։ Սիրելի Ռոզանով։ Դաշնամուրի կափարիչը ներկեց ամբողջական յափշտակութեամբ։ Գեղեցիկ ու թեթեւ կանանչ մըն էր, գարնան խնձորենիներուն նման։ Ցնցիչ, մարգարէներէն եւ ո՛չ մէկուն կողմէ չլսուած ճշմարտութիւնը, որ կ'ըսէք, թէ անձնական կեանքը վեր է ամէն ինչէ եւ աւելի համաշխարհային, քան կրօնքը։ Ճշմարտութիւնը աւելի բարձր է արեւէն։ Ոգին կիրք է։ «Ես կրակն եմ, որ սպառեցաւ»։ Իսկական հանոյք է խեղդուիլ մտածումներով։ Լաւ մարդ մը կրնայ ունկնդրել ուրիշին մէկ արտայայտութիւնը՝ կարծէք իր մասին ըսուած։ Չես կրնար վստահիլ այն մարդոց, որոնք ձանձրացած են նման խօսակցութիւններէ։ Տէրը ոսկեզօծած է զիս ամբողջութեամբ։ Այս մէկը սիրեցի, Տէրը ոսկեզօծած է զիս ամբողջութեամբ։ Շատ զգայուն է այս մարդը, հակառակ անոր, որ շատ կոշտ է յանախ եւ յաղեցած կատաղի նախատաշարժումներով։ Ներկը լաւ ծածկեց դաշնամուրը, բայց, շատ հաւանաբար, երկրորդ երես մըն ալ պէտք պիտի ըլլայ եւ ասոր համար ներկը բաւարը պիտի չըլլայ։ Վրձինը վար դնելով՝ ժամանակ ստաւ, որ դաշնամուրի կափարիչը չորնայ, միաժամանակ մտածելով, որ ինչպէս կարելի է զայն դուրս հանել։ Զէր ակնկալեր, որ այն հսկայ, միջնահանդիսային բեռնատարներէն մէկը կրնար այս բլուրը մաղցիլ։ Պէտք է թաթըլը վարձէր, որ գիւղէն իր «վիք-ափ»ով գար։ Մախսը շուրջ հարիւր տոլարի պիտի բարձրանար, սակայն ինք կարելին պէտք է ընէր պզտիկին համար, մանաւանդ՝ որ դրամական լուրջ հարցեր չունէր։ Ուիլը առաջարկած էր իրեն՝ որքան որ պէտք ունենար այս ամրան համար։ Պատմական գիտակցութեան անումին զարմանալի մէկ հետեւանքը ա՛յն է, որ մարդիկ կը կարծեն, թէ բացատրութիւնը գոյատեւման անհրաժեշտութիւններէն է։ Ասոնք պէտք կը զգան բացատրելու իրենց կացութիւնը։ Իսկ եթէ չբացատրուած կեանք մը չ'արժեր ապրիլ, բացատրուած կեանք մը նոյնքան անտանելի է։ «Համադրումը կորուստի»։ ա՞յս է նոր օրէնքը։ Բայց երբ կը տեսնես, թէ ինչ զարմանալի զգայնութիւններ, տեսիլքներ, հեռաբակումներ դուրս կու գան մարդկային միտքէն, կը սկսիս վերստին հաւատալ նախախնամութեան։ Փրկուիլ այս յիմարութիւններէն... ինչեւէ։ մտաւորականը Անջատողապաշտ մըն է եւ Անջատողապաշտ մը ի՞նչ ձեւի համադրութեան մը կրնայ յանգիլ։ Ինչ կը վերաբերի ինծի, բարեբախտաբար միջոցները չունէի սովորական կեանքէն շատ հեռանալու։ Ուրախ եմ ասոր համար։ Ըսել կ'ուզեմ՝ բաժանուիլ ըլլալու այլ արարածներուն հետ, որքան կարելի է եւ նոյն ձեւով չփճացընելու համար մնացեալ տարիներս։ Հերցոկ խորունկ, գլխապտոյտ պատճառող կամք մը զգաց սկսելու։

Պէտք է ջուր քաշէր ջրամբարէն։ Մղիչը ժանգոտած էր։ Նորոգած էր զայն եւ բռնիչը աշխատացուցած, սակայն միմիայն յոգնեցուցած էր ինքզինք։ Ջրամբարը լեցուն էր։ Ցատուկ ձողով մը բարձրացուց երկաթէ կափարիչը եւ դոյլը վար իջեցուց։ Անկումի ձայնը հաճելի էր եւ աւելի թեթեւ։ Ջուրը չէիր կրնար գտնել որեւէ տեղ, սակայն պէտք էր զայն հանել։ Միշտ այ մեռած մուկ մը կամ մէկ-երկու սկիւռ կ'ըլլային դոյլին յատակը, հակառակ

անոր, որ մակերեսը բաւական մաքուր կը թուէր, երբ դոյլը վեր կը քաշէիր։ Մաքուր եւ կանանչ ջուր մը։

Գնաց ծառերուն տակ նստելու։ Ի՛նչ ծառերուն։ Գոհ էր այնտեղ հանգչելով, իր ամբիկեան ինչքերուն վրայ։ Քսան հազար արժող գիւղական առանձնութիւն մը։ Բայց սեփականատէրի նման չզգաց։ Ինչ կը վերաբերի քսան հազարին՝ կալուածը վստահաբար երեք կամ չորս հազար տոլարէն աւելի չէր արժեր։ Ոչ ոք կ'ուզէր այս հնաձեւ տունները, որոնք կ'իյնային Պերքշայրի ծայրամասերուն, հեռու՝ եռուն շրջանէն, ուր երաժշտական փառատօներ եւ արդիական պառեր կային. դեռ ձիաւազք՝ բարակներու եռուէն եւ քաղքենի այլ հանդէսներ։ Մինչեւ իսկ չմշկել կարելի չէր այս բարձունքներուն վրայ։ Ոչ ոք կու գար հոս։ Միայն ագնիւ ու պեպենոտ դրացիներ ունէր, ինչպէս Ճիւքերը եւ Քալիդաքները, յարատեւօրէն իրենց դուռներուն առջեւ, ճօճաթոռներու վրայ կամ պատկերատփիւռներուն դիմաց։ Տասնիններորդ դարը հանդարտօրէն կը մեռնէր այն հին ու կանանչ սրահին մէջ։ Լաւ, բայց այս մէկը ի՛նչ էր, մօտ էր իր սրտին։ Ասոնք ի՛նչ ցարասիներն էին, կատալպները, ձիաշաղանակները։ Իր նեխած երազները հանդարտութեան։ Հայրութիւնը իր զաւակներուն, Մասաչուսէթէն խեղդուած անկիւն մը՝ Մարքոյին, պզտիկ պաշնամուր մը՝ Ճիւնին, իր մեկուսապաշտ հօրը կողմէ ներկուած ազատ կանանչով մը։ Այս մէկը եւս, ուրիշ բաներու պէս՝ պիտի աւրէր։ Բայց, առնուազն, այստեղ պիտի չմեռնէր, ինչպէս տուն մը կը վախնար։ Նախորդ ամառներուն, խուռը կտրած ժամանակ, յաճախ իր հին հնձիչ մեքենային վրայ յենած կը մտածէր՝ ի՞նչ պիտի պատահի, եթէ յանկարծ սրտի կաթուածով մեռնիմ։ Ո՞ւր պիտի զեռեզեն ղիս։ Գուցէ պէտք է ընտրեմ թաղուելիք տեղս։ Շոճիի՞ն տակ. այդ մէկը շատ մօտ է տան։ Հիմա կը խորհէր, որ հաւանաբար Մասլէնը զինք այրել տար բացատրութիւնները անտանելի են, սակայն պէտք է տրուին։ Բացարձակ ճշմարտութիւնը գտնելու կրքոտ փնտռտուքը Տասնեւեօթներորդ դարուն դադրեցաւ, որպէսզի մարդկութիւնը ձեւափոխէ աշխարհը։ Գործնական բան մը դարձաւ միտքը։ Մտայինը միաժամանակ եղաւ իրականը։ Բացարձակի հետապնդումներէն ազատագրումը հաճելի դարձուց կեանքը։ Մոլեռանդ մտաւորականներու եւ արհեստավարժներու պզտիկ դասակարգ մը միայն շարունակեց բացարձակը հետապնդել։ Սակայն մեր յեղափոխութիւնները, ներառեալ կորիգային տագնապը կը վերադարձնեն մեզի բնազանցական տարողութիւնը։ Ամէն գործնական գործունէութիւն հասած է իր գագաթնակէտին։ Ամէն ինչ կորսուելու վտանգին մէջ կը գտնուի հիմա — քաղաքակրթութիւնը, պատմութիւնը, իմաստը, բնութիւնը, ամէ՛ն ինչ։ Վերյիշելով Քիերքեկարտի հարցումը...

Տոքթ. Ուալտէմար Զոզոյին։ Դուն՝ պարոն, ծովուժի այն հոգեբոյժն էիր, որ զիս բնեց Նորֆոլքի մէջ, 1942 թուականներուն եւ ըսաւ ինծի, որ անսովոր կերպով տհաս էի։ Այդ մէկը գիտէի, սակայն պաշտօնական այդ հաստատումը խոր անձկութիւն պատճառեց ինծի։ Անձկութեան գծով տհաս չէի։ Փորձառութեան ամբողջ դարեր կրնայի վկայութեան կոչել։ Այդ բոլորը շատ լուրջի առի այն ատեն։ Ամէն պարագայի, ժամանակ մը ետք, ծովուժէն արձակուեցայ ո՛չ թէ մանկունակութեան, այլ՝ շնչարգելութեան համար։ Սիրահարուեցայ Ատլանտեանին։ *Օ՜, այդ մեծ, ցանցակերպ ու լեռնայատակ ծովը։* Սակայն ծովային մշուշը ձայնս կ'անդամալուծէր, եւ հաղորդակցութեան պաշտօնեայի մը համար այս մէկը իր ասպարէզին լրումը կը նշանակէր։ Ամէն պարագայի, մինչ քու բաժանմունքիդ մէջ նստած, մերկ ու

տժգոյն, նաւաստիներու վարժութիւնները կ'ունկնդրէի՝ ականջիս զարկաւ ինչ որ կ'ըսէիր խառնուածքիս մասին: Յանկարծ զգացի Հարաւային տաքը: Անյարմար էր ձեռքերս ծալել, այնպէս որ՝ զանոնք ձգեցի ազդրերուս վրայ:

Նախ՝ ատելութենէ մեկնած, սակայն աւելի ուշ՝ առարկայականօրէն հետաքրքրուած, թերթերու էջերէն ասպարէզիդ հետեւեցայ: Քու «*Գոյութենական անհանդարտութիւնը անգիտակիցին մէջ*» յօդուածդ՝ վերջերս շփոթութեան մատնեց զիս: Իսկապէս որ որակաւոր աշխատանք էր: Յուսամ չեմ նեղուիր, որ քեզի հետ այս ոճով կը խօսիմ: Արտակարգօրէն անկախ մտային կացութեան մը մէջ կը գտնուիմ այս օրերուն: «*Անկախ ճամբաներու վրայ*» — ինչպէս հրաշալիօրէն ըսած է Ուալթ Ուիթման, — «խուսափած կեանքէն, որ կը ցուցադրէ ինքզինք···»: Օ՜, այդ ժանտախտն է՝ կեանքը, որ կը ցուցադրէ ինքզինք. իսկական ժանտախտ: Կայ ժամանակ մը, երբ իւրաքանչիւր ծիծաղելի ադամորդի, իր բոլոր խաղերով, ոստոստումներով ու շարժուձեւերով, ինքնագովութեան փառքին ամբողջական տգեղութեամբ՝ կ'ուզէ բոլորէն վեր բարձրանալ եւ, իր ակռաները ցուցադրող լայն ժպիտով, սուր քիթով, խելագարօրէն ծուռումուռ տրամաբանութեամբ, նարգիսականութեան հեղեղի մը մէջ, զոր իբրեւ բարեսիրութիւն կը մեկնաբանէ, շրջապատին ըսել. «Ես այստեղ եմ՝ վկայելու համար: Ես այստեղ եմ՝ ձեր մտատիպարը հանդիսանալու»: Խեղճ, գլխապտոյտի մէջ գտնուող հռետորիկ, շարունակ «բուրումնաւէտ խօսքեր լսող», խուսափած, ամէն պարագայի տակ, ինչ որ Ուիթման կը կոչէ՝ ինքզինք ցուցադրող կեանքէն: Այստեղ աւելի հետաքրքրական փաստ մը կայ: Անցեալ գարնան ձեզ ճանչցայ, 54րդ պողոտային վրայ գտնուող նախնական արուեստներու թանգարանին մէջ: *Ինչպէս ոտքս կը ցաւէր, ըստիպուած էի Բամոնայէն ինքդիդ, որ նստի:* Հետս գտնուող տիկնոջ հարցուցի. «Ատիկա Տոքթոր Ուալտէմար Զոզոն չէ՞»: Ան եւս կը ճանչնար ձեզ եւ տեղեկութիւններս թարմացուց: Բաւական հարուստ էիր եւ ափրիկեան հնութիւններ կը հաւաքէիր: Աղջիկդ ժողովրդային երգչուհի մըն էր, եւ նրման բաներ: Սուր կերպով անդրադարձայ, որ տակաւին ինչքա՜ն կ'ատէի ձեզ: Ես եւս կը կարծէի, թէ ձեզի նեղած էի: Հետաքրքրական չէ՞: Տեսնելով ձեզ, ձեր սպիտակ օձիքը, ընթրիքի յատուկ *ժաքէթը*, եղուարդեան պեխերը, խոնաւ շրթունքները··· Տակաւին՝ գլխավերեւի մագերը, որոնք այնպէս մը սանտրուած էին, որ նաղատ բաժինը գոցէին, ձեր դուրս ցցուած փոքը, յետսամասի կապկային կիսալուսինները (քիւքիականօրէն հին), ուրախութեամբ գիտակցիլ տուին, թէ որքա՜ն կ'ատէի ձեզ: Այդ ատելութիւնը, հիմա, 22 տարի ետք, կուրծքէս դուրս կու գար:

Միտքը տարօրինակ ոստումներէն մէկը կատարեց: Մաքուր էջ մը բացաւ իր տխուր օրագիրէն եւ, վայրի կեռասենիէն բաժնուած ճիւղի մը չուքին տակ, դեռ անհանգստացած վրանային շերամամորգերով, սկսաւ նոթեր տունել բանաստեղծութեան մը համար: Պիտի փորձէր միջատային Իլիական մը գրել Ճիւնին համար: Հարկաւ ան դեռ չէր կրնար կարդալ, բայց զուցէ Մատլէնը թոյլ տար Լիւք Ասֆալթըրին աղջնակը ճէքսըն Փարք տանելու եւ բաժին առ բաժին զայն կարդալու, անմիջապէս որ զանոնք ստանար: Ան բաւականաչափ բնական պատմութիւն գիտէր եւ այս զբաղումը նաեւ իրեն՝ Լիւքին համար օգտակար պիտի ըլլար: Մոգը ներքնապէս զգածուած այս անհեթեթութենէն, տժգունած, կորաքամակ կայնած՝ դեռին նայեցաւ իր սրճագոյն աչքերով եւ, յուշատետրը ետին բռնած՝ դանդաղեցաւ այս գաղափարին վրայ: Կրնար տրուվաղացիք իբրեւ մրջիւններ ներկայացնել: Արկիւները կրնային ջրասահնակներ ըլլալ: Լիւքը կրնար անոնցմէ գտնել ծովալիճերու

եղբին, ուր այդ յիմար սիւնանդրիքները ընդհանրապէս կը հանդիպէին: Զրաասահնակները, ուրեմն, երկար ու մեստաքսային մաղեր ունէին, որոնք ցողուած էին փայլփլող թթուածինով: Հելէնը գեղեցիկ պիծակ մըն էր: Ծեր Պրիամը կրնար ճպուռ մը ըլլալ, իր անձեռոցային փորով գեռնուղիները փակող եւ արմատներուն հիւթը ծծող, իսկ Աքիլլէսը՝ սարսափելի ուժով վիշապակ մը, հակառակ կիսատուած մը ըլլալուն՝ մահուան դատապարտուած: Զուրի եղբին իր մայրը կանչեց.

Այսպէս խօսեցաւ Աքիլլէսը
Եւ Թէդիսը, ճահիճին մէջ, զիմիֆ լսեց,
Ուր ան նստած էր ալեւոր հօր մօտ,
Հրաշալի մնացորդին մէջ, որ բոլորին կը բաւէր:

Սակայն անմիջապէս կը հրաժարէր այս ծրագիրէն: Այո՛, այդքան ալ լաւ գաղափար մը չէր, առնուազն մէկ պատճառաւ՝ բաւարար չափով կայուն չէր, միտքը մէկ նիւթի վրայ կեդրոնացնելու համար: Իր կացութիւնը շատ տարօրինակ էր: Այս խառնուրդը պայծառատեսութեան եւ մելամաղձոտութեան, հոգեվիճակը վերիվայրումի, ուր աղնիւ ներշնչումները, բանաստեղծութիւն ու անհեթեթութիւն, դաղափարներ, գերզգայնութիւն — այսպէս շորս կողմը շրջելու, ներքին ուժեղ, բայց անորոշ երաժշտութիւն մը լսելու, մանիչակագոյն օդակներու նման բանիր տեսնելու ամենայստակ առարկաներուն շուրջ իսկ: Միտքը ջրամբարին կը նմանէր: Այսինքն՝ թեթեւ ու մաքուր ջուր մը երկաթէ կափարիչին տակ պահուած, սակայն ոչ ամբողջութեամբ վստահելի՝ խմելու համար: Գնա՛. երեւակայութեան կատաղի մագիլները թող կանանչ վրձինին վրայ կեդրոնանան: Գնա՛. սակայն ներկին առաջին երեսը տակաւին չէր չորցած, սկսու շրջել անտառին մէջ՝ ուտելով անձրեւանոցի գրպանէն հանուած կտոր մը հացը: Կը կիսակցէր, թէ որեւէ պահու կրնար հանիլ եղբայրը: Անոխալակն էր գլայնութիւնը. Ուիլլը անհանգստացած էր իր երեւոյթէն: Պէտք է զլոյշ ըլլամ, մտածեց Հերցոկ: Մարդիկ կ՚ուզեն, որ հեռացուին, մինչեւ իսկ այդպէս մտադրած կ՚ըլլան: Այո՛, փափաքած էի, որ զուրդուրան վրաս: Ցուսացած էի, որ էմերիխը զիս անհանգիստ կը դտնէ: Սակայն նման մտադրութիւն չունիմ: Ես պատասխանատու մարդ եմ. պատասխանատու՝ արամաբանութեան: Այս մէկը պարզապէս ժամանակաւոր հոգեվիճակ է: Պատասխանատու՝ պղտիկներուն հանդէպ: Հանդարտօրէն քալեց դէպի ծառերը: Անցաւ տպրող կամ ինկած, կանանչ կամ պրոնզագոյն բազմաթիւ տերեւներու, պարպուող կոճկերու, մամուռի եւ սունկերու սիաւառակներուն ընդմէջէն: Որոորդական կածան մը դտաւ, ինչպէս եւ եղնիկի արահետ մը: Հոս բաւական լաւ զգաց ու բաւական հանդարտ: Լռութիւնն ու հրաշալի օդը հանդարտեցուց զինք, ստեղծելով այն զգայնութիւնը, որ զիւրութեամբ պարփակուած էր շրջապատին մէջ: Պարապութեան մէջ Աստուծոյ, *ինչպէս արձանագրեց*, եւ խուլ ու վերջնական բազմազանութեան մէջ իրականութիւններու, ինչպէս եւ կոյր՝ բացարձակ տարածութիւններու: Երկու միլիառ լոյս-տարի հեռու: Գերիամաստեղութիւն:

Փայլէը առօրեայ, բալած է այստեղ,
Աստուծոյ պարապութեան ընդմէջէն:

Քանի մը տողեր խծբծեց Աստուծոյ:
Քանի՞ միտքեր տանջուած են՝ ներդաշնակ իմաստ մը գտնելու հա-

մաբ : Ես անձնապէս շատ լաւ չեմ այս գծով : Սակայն ցանկացած եմ գործադրել անիմանալի կամքդ, զայն եւ քեզ ընկալելու համար՝ առանց խորհրդանշանների : Ինչպէս ամէն ինչ, որ ամենախիտ իմաստը ունի, մասնաւորաբար եթէ պարպուած է ինձմէ :

Վերազառնալով գործնական հարցերուն՝ Ուիլլին հետ շատ զգոյշ պէտք է ըլլալ, անոր հետ խօսելով շատ յստակ հասկացողութիւններով եւ շատ յստակ նիւթերու մասին, ինչպէս այս կարուածին պարապան եւ, կարելի եղածին չափ, պէտք է սովորական երեւիլ : Եթէ իմաստուն նայուածքներ նետես, — ինքզինք զգուշացուց, — անմիջապէս դժուարութիւններու դիմաց պիտի գտնուիս : Ո՛չ ոք նման նայուածքներ կրնայ տանիլ այլեւս, ո՛չ իսկ եղբայրդ : Այնպէս որ՝ զգոյշ եղիր արտայայտութիւններուդ մէջ : Որոշ արտայայտութիւններ կը կատղեցնեն մարդիկ. մա՛նաւանդ՝ իմաստութեան արտայայտութիւնները, ինչ որ կրնայ քեզ ուղղակի առաջնորդել յուսնոտ առանձնութեանդ : Այդ պարադային, իսկապէս որ արժանի պիտի ըլլաս անոր :

Հերցոգ երկարեցաւ եղջերենիներուն մօտ : Անոնք բացուած էին թեթեւ, փոքր, բայց ազուոր ծաղիկներով : Կը ցաւէր, որ մինչեւ հիմա չէր նըկատած զանոնք : Անդրադարձաւ, որ այսպէս՝ ձեռքերը ետին ու ոտքերը որեւէ ուղղութեամբ բացած՝ հիմա երկարած էր հիշդ ինչպէս շաբաթ մը առաջ, իր Նիւ Եորքի ազատ ու փոքրիկ սոփային վրայ : Սակայն անոնք միմիայն շաբաթ մը կամ հի՞նգ օրեր էին : Անհաւատալիօրէն որքան տարբեր կը զգար : Ինքնամփոփ, մինչեւ իսկ երջանիկ՝ իր յափշտակութեան մէջ, եւ կայուն : Դառն բաժակը կամաց-կամաց պիտի զար վերստին : Այս հանգիստն ու այս լաւ զգացողութիւնը բոլոր տարբերութիւններ էին միայն, կեանքի ու պարապութեան միջեւ երկարող փոփոխական մեռաքսին վրայ : Կեանքը, զոր պարգեւեցիր ինծի, զարմանալի էր, *ուզեց ըսել իր մօրը*, եւ գուցէ այն մահը, զոր պիտի ժառանգեմ, կրնայ աւելի զարմանալի դուրս գալ : Ցանախ ցանկացած եմ, որ մահը անապարէ եւ շուտ հասնի : Սակայն, ինչպէս միշտ, դեռ յաւերժութեան կեղմը կը գտնուիմ : Այս նոյնիսկ լաւ է, որովհետեւ, առանց ձայնի, դեռ որոշ գործեր ունիմ կատարելիք, յուսամ : Իմ ամենահին նպատակներս կարծէք խուսափած են : *Սակայն ուրիշներ ունիմ* : Կեանքը, այս երկրագունտին վրայ, չի կրնար պարզապէս պատկեր մը ըլլալ : *Եւ սարսափելի ուժեր կան ներսս, ներառեալ հիացմունքի կամ զոմասանքի ուժը : Ուժեր՝ ներառեալ սիրելու կարողութիւնը, քանզիչ կը դառնան այդ ուժերը, որովհետեւ քանի դեռ վարժուած չեմ զանոնք հակակշռելու, գիս գրեթէ ապուշի մը կը վերածեն :* Կրնայ ըլլալ, որ այդքան սարսափելիօրէն անյոյս յիմար մը չըլլամ, ամէնուն պէս կամ ձեզի պէս, ինչպէս կը վախնայի ըլլալ : *Միաժամանակ պէտք է մէկ կողմ նետել կարդ մը յամառ չարչարանքներ : Հրաժարիլ այս գերզգայուն դէմքին գերգործունէութենէն : Բայց պարզապէս զայն դուրս դնել, արեւի շողերը դուրս ձգելու փոխարէն :* Կ'ուզեմ սրտիս ամէնէն խոր ցանկութիւնը դրկել ձեզի եւ ուրիշներուն : Ասիկա միակ ձեւն է, որուն միջոցաւ կրնամ դուրս հասնիլ — դուրսը, ուր անհասկնալի է : Կրնամ միայն ապօթել այդ ուղղութեամբ : Ուրեմն··· Խաղաղութիւն :

ՍՕԼ ՊԵԼԼՕ

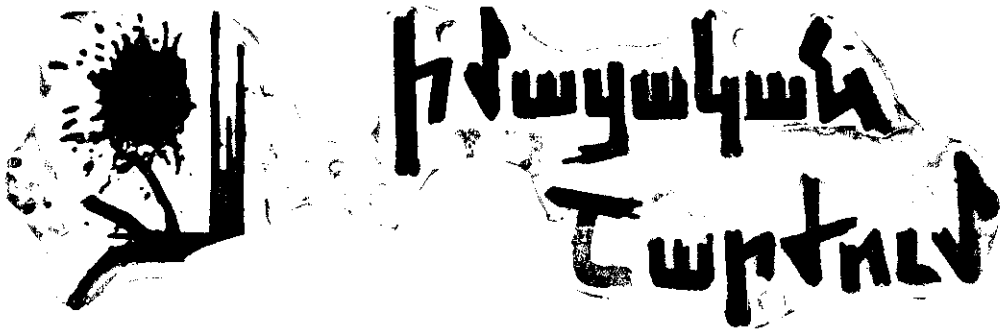

Է. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆԸ, ԶԵՒԸ ԵՒ ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ ԱՐՈՒԵՍՏԻ ՄԷՋ

Ամէն մի գեղարուեստական ստեղծագործութիւն իր ժամանակուայ ծընունդն է, իր ժամանակաշրջանի զաւակը: Բոլոր ժամանակաշրջանները ծնել են սեփական արուեստ, որը անկարելի է կրկնել մէկ ուրիշ ժամանակաշրջանում, որովհետեւ ժամանակաշրջանը այն հողն է, որից ամուր կառչած է արուեստը: Բոլոր փորձերը՝ չունչ փչել անցեալի գեղարուեստական ստեղծագործութիւնների սկզբունքների մէջ՝ դատապարտուած են ապարդիւն անցնելու: Այդ փորձերից կարող է միայն ծնուել մեռած վիճակում աշխարհ եկած երեխայի նման մի բան: Մենք չենք կարող այսօր զգալ, թէ ինչպիսի ներքին ըզգացմունքներ էին ապրում հին յոյները կամ հռոմէացիները, ինչպիսի արժէքներով էին նրանք զեկավարւում ու ապրում: Ուստի, երբ մենք փորձում ենք քանդակագործութեան մէջ կիրառել հին յոյների սկզբունքները, ապա մենք հասնում ենք միայն ձեւական նմանութեան, իսկ ինքը՝ ստեղծագործութիւնը, մնում է անչունչ բոլոր ժամանակների համար: Նման ընդօրինակումը նմանւում է կապիկների ընդօրինակումներին: Արտաքուստ նրանց շարժումները չափազանց նման են մարդու շարժումներին: Նրանք վերցնում են դիրքը, գնում ակնոցները եւ շատ լուրջ կերպով թերթում են դրքի էջերը, բայց բոլոր այս շարժումների ներքին բովանդակութիւնը բացակայում է:

Այստեղ մենք բախւում ենք ձեւի եւ բովանդակութեան փոխյարաբերութեան խնդրին եւ, առաջին հայեացքից, շատ մակերեսորէն մօտենալով հարցին, մենք շտապում ենք եզրակացնել, թէ ձեւը պէտք է համապատասխանի բովանդակութեանը: Սակայն գոյութիւն ունի գեղարուեստական ստեղծագործութիւնների մէկ ուրիշ նմանութիւն: Այդ նմանութիւնը կապուած է ներքին ապրումների նմանութեան հետ: Հնարաւոր է, որ տարբեր դարաշրջաններում ապրող արուեստագէտները ունենան նոյնանման ներքին ձգտում-

ներ եւ փորձեն իրենց ձգտումները արտայայտել նոյն ձեւերի միջոցով։ Նման նմանութեան հետ մենք բախւում ենք, օրինակ, նկարչութեան մէջ, որտեղ տեսնում ենք, թէ ինչպէս ժամանակակից նկարիչները ընդօրինակում են նախնադարեան մարդու քարայրներում թողած նկարների ձեւերը։ Հազարամեակներ առաջ ապրող այն առաջին նկարիչները ունեցել են մաքուր բովանդակութեան ձգտում։ Նրանք ցանկացել են առանց ձեւականութիւնների արտայայտել իրենց ապրումների զուտ բովանդակութիւնը։ Դրա համար էլ նրանց պատկերած մարդիկ ու կենդանիները այնքան պարզ են, որ աւելի են նմանւում պայմանական նշանների, երեխայի նկարի կամ չինական տառերի, քան գեղարուեստական ստեղծագործութեան։ Այս նախնադարեան արուեստը ցոյց է տալիս, որ բովանդակութիւնը ինքնըստինքեան, առանց յատուկ ձեւերի էլ մեր զգացմունքների վրայ ազդելու միջոց է։ Այստեղից մենք յանդում ենք երկրորդ մակերեսային եզրակացութեան, թէ արուեստի մէջ կարեւորը բովանդակութիւնն է։ Պատահական չէ, որ համայնավարները իրենց արուեստի համար հռչակեցին «բովանդակութեամբ ընկերվարական, ձեւով ազգային» թեզը։ Նրանց կարծիքով՝ կարեւորը բովանդակութիւնն էր, ուստի, նա պէտք է լինէր ընկերվարական, ձեւը երկրորդական էր, ուստի, նա կարող էր նոյնիսկ ազգային լինել։ Բայց այս մօտեցումը շատ մակերեսային էր, որովհետեւ ամենաուժեղ ազդեցութիւն ունեցող արուեստը՝ երաժշտութիւնը, մաքուր ձեւ էր։ Գրեթէ անկարելի էր ընկալել երաժշտութեան բովանդակութիւնը։ Ճիշդ է, իրենք՝ երաժիշտները, իրենց ստեղծագործութիւններին այս կամ այն անուններ տալով՝ փորձում են բովանդակութեան տպաւորութիւն ստեղծել, բայց նման բովանդակութիւնը կրում է այնքան ընդհանուր բնոյթ, որ դուրս չի գալիս «ուրախ» կամ «տխուր» երաժշտութիւն հասկացութիւնների սահմաններից։ Երաժշտութեան մէջ զոյութիւն ունեցող բովանդակութեան արհեստականութեան վառ օրինակ կարող է ծառայել Բեթհովէնի երրորդ սիմֆոնիան, որը Նապոլեոնով ոգեւորուած՝ հեղինակը ղրել էր Նապոլեոնի գահ բարձրանալու առիթով, սակայն հետագայում հիասթափուելով Նապոլեոնից, հեղինակը կոչում է իր սիմֆոնիան «հերոսական», ի նկատի ունենալով Նապոլեոնի դէմ մղուող հերոսական պայքարը։ Այստեղ մենք տեսնում ենք, թէ ինչպէս նոյն ձեւը կարող է բոլորովին տարբեր բովանդակութիւնների ծառայել։ Սակայն է՛լ աւելի ցայտուն է երեւում ձեւի ինքնուրոյնութիւնը, այսինքն՝ բովանդակութիւնից անկախ լինելը, պարզ բովանդակութիւն ունեցող ստեղծագործութիւնների, օրինակ, բանաստեղծութեան, նկարչութեան կամ թատերգութեան մէջ։ Մենք կարող ենք նոյն բովանդակութեանը տալ տարբեր ձեւեր եւ ունենալ գեղարուեստական տարբեր ազդեցութիւն։ Եթովպիայում, սրանից 15-20 տարի առաջ, բեմադրում էին Շէյքսպիրի «Օթելոն» փոքր ինչ ձեւափոխուած։ Ձեւափոխումը կայանում էր նրանում, որ Դեզդեմոնան եւ նրա շրջապատը սեւամորթներ էին, իսկ Օթելոն՝ սպիտակամորթ։ Տեսնողները, մասնաւորապէս այն ժամանակուայ անգլիական դեսպանի կինը պատմում է, որ տպաւորութիւնը բոլորովին այլ էր։ Կարծես թէ մենք ներկայ էինք բոլորովին նոր ներկայացման, — ասում է նա։ Գուցէ այստեղ օրինակը այնքան էլ յարմար չէ, որովհետեւ բծախնդիր ընթերցողը կարող է նկատել, թէ Օթելոյի մաշկի գոյնի փոփոխութիւնը ոչ թէ ձեւի, այլ՝ բովանդակութեան փոփոխութիւն է։ Բայց կարելի է բերել աւելի յարմար օրինակներ։ Կասկածից վեր է, որ եթէ Թալաաթի սպանութեան առիթով գեղարուեստական որեւէ գործ ստեղծուի հայերի կողմից, ապա հանդիսատեսի համակրանքը ամբողջովին Թեհլիրեանի կողմը կը լինի, իսկ եթէ

այդ սպանութեան փաստին դիմի մի թուրք արուեստագէտ, ապա որքան էլ որ արդար լինի Թեհլիրեանի գործը, արուեստագէտը կը կարողանայ սպանութեան փաստը արտայայտել այնպիսի ձեւով, որ հանդիսատեսը Թեհլիրեանին պարզ ոճրագործ կը նկատի: Եւ ինչո՞ւ միայն արուեստում: Սովորական մեր կեանքումն էլ մենք կարող ենք որեւէ միտք արտայայտել կատակի ձեւով եւ ծիծաղ առաջացնել լսողների մօտ եւ ասել այդ նոյն բանը լուրջ ձեւով ու վիրաւորել ներկաներին:

Մի խօսքով՝ ճիշդ է, որ ոչ բոլոր բովանդակութիւնները կարելի է արտայայտել տուեալ ձեւով:

Ճիշդ է, որ ոչ բոլոր ձեւերով կարելի է արտայայտել տուեալ բովանդակութիւնը:

Բայց ճիշդ է նաեւ ա՛յն՝ որ ձեւը, ինքնըստինքեան, բովանդակութիւնից անկախ, բովանդակութեան նման կարող է ազդել մարդու զգացմունքների վրայ, այսինքն՝ արուեստ լինել:

Ձեւի այս ինքնուրոյնութեան վրայ վերջին ժամանակներս մեծ ուշադրութիւն դարձրին արուեստագէտները եւ, յատկապէս, գեղանկարչութեան մէջ ստեղծուեց այսպէս կոչուած վերացական արուեստը, որը փաստօրէն մաքուր ձեւ է: Այս մաքուր ձեւի ձգտումը տարածուեց արուեստի գրեթէ բոլոր բնագաւառներում: Ստեղծուեցին վերացական ճարտարապետութիւն, քանդակագործութիւն, գունաւոր սիմֆոնիաներ եւ, նո՛յնիսկ, անբովանդակ երգեր ու բանաստեղծութիւններ: Այդպիսի անբովանդակ բանաստեղծութիւններից մէկը, որը կատակի համար գրել էր մեր յայտնի բանաստեղծներից մէկը, ես մտքումս եմ պահել: Ահաւասիկ.

Դռներից կախուած սմբուկ,
Ծառերից կախուած թմբուկ,
Ծովում ձուկ, դաշտում մուկ,
Ինչպէս միշտ օդում կռունկ:

Ինչպէս նախադարեան մարդը, որը բովանդակութեամբ տարուած միայն ու միայն բովանդակութիւնն էր արժէքաւորում եւ միայն բովանդակալից նկարներ էր կերտում, այնպէս էլ 20րդ դարի մարդը, տարուած ձեւով, փախչում էր բովանդակութիւնից: Կարծես թէ ամէն ինչ կարգին է: Ձեւն ու բովանդակութիւնը երբեմն իրար պայմանաւորելով, երբեմն ինքնուրոյնաբար ազդում են մեր վրայ, առաջացնելով այս կամ այն զգացմունքը ու տրամադրութիւնը: Բայց մէկ բան մեծ մտահոգութիւն է պատճառում նրանց, ովքեր արուեստի մէջ տեսնում են ո՛չ միայն արուեստագէտի ինքնաարտայայտման միջոց, այլեւ՝ մարդուն ծառայելու միջոց: Ասում են, թէ իսկական արուեստը պահանջում է ստեղծագործողի, կատարողի եւ հանդիսատեսի միասնութիւն: Դժուար է մտնել արուեստագէտի կաշուի մէջ եւ պարզել, թէ արդեօք նա ստեղծագործում է մարդկա՞նց համար, թէ զբաղուած է միայն սեփական ապրումների նկարագրութեամբ:

Ես անձամբ կարծում եմ, որ ամէն մի արուեստագէտ, մի ինչ-որ ձեւով հաշուի է առնում հանդիսատեսին, ուստի, նրան անհրաժեշտ է կա՛մ իմանալ հանդիսատեսի պահանջը եւ կամ էլ ա՛յն՝ որ նա կ՚ուզէր տեսնել հանդիսատեսին: Երբ արուեստագէտը ղեկավարում է առաջին սկզբունքով, այսինքն՝ յարմարւում է հանդիսատեսին, նրա մասին ասում են, որ նա «լիշաւ»

հանդիսատեսի մակարդակին։ Նման արուեստագէտին չեն յարգում մասնագէտները, բայց նրանք հեղինակութիւն են վայելում ժողովրդի մէջ եւ, ինչո՞ւ չէ, համեմատաբար լաւ ապրուստի պայմաններ են ստեղծում։ Երբ արուեստագէտները բռնում են երկրորդ ուղին, այսինքն՝ փորձում են հանդիսատեսին բարձրացնել համապատասխան մակարդակի վրայ, ապա նրանք կատարում են դաստիարակչական գործ, ջանալով հանդիսատեսի մէջ առաջացնել այն զգացմունքները, որոնք իր կարծիքով անհրաժեշտ են հանդիսատեսին։

Մեր ժողովրդի համար այժմ ամենակարեւոր զգացմունքը հայրենասիրութիւնն է, ուստի, երկրորդ ուղին բռնած արուեստագէտը պէտք է ձգտի հայրենասիրական զգացմունքներ առաջացնել հանդիսատեսի մէջ։ Այստեղ է, որ մտահոգութիւն է առաջացնում այն հանգամանքը, որ ոչ բոլոր բովանդակութիւնները կարելի է արտայայտել տուեալ ձեւով։ Նախ եւ առաջ հարցնենք, որ դա այդպէս է։ Դրա համար բաւական է դիմել մի քանի ծայրայեղ օրինակների։

Ենթադրենք, թէ օպերա ձեւի մէջ մասնագիտացուած մի երգահան, զեկավարուելով համայնավարական զգացմունքներով՝ մի օպերա է գրում Ռուսաստանի Հոկտեմբերեան յեղափոխութեան մասին։ Եւ ահա առաջին գործողութեան մէջ, Մարքսը եւ Էնգելսը իրար ձեռք բռնած՝ երգում են «Կոմունիստական մանիֆեստ» երգը, որը աւարտւում է Մարքսի «Պրոլետարիատը հայրենիք չունի» մեներգով (թող ներեն ինձ համայնավարները իմ սըրբապղծութիւնը)։

Երկրորդ գործողութեան մէջ՝ Լենինը գրաղնայքի վրայ բարձրացած երգում է «Ապրիլեան թեզեր» մեներգը, իսկ վերջին գործողութեան մէջ՝ տեղի է ունենում Բուխարինի դատավարութիւնը, որտեղ Ստալինը երգում է «Դու դաւանան ես» երգը, իսկ Բուխարինը, յարմարուելով երաժշտութեանը, արագ-արագ կրկնում է. «ես մեղաւոր չեմ, առաջնորդ» նախադասութիւնը։ Սա ի՞նչ է, ծաղրո՞ւմ էք մեզ, — կ'ասեն համայնավարները։ Ինչպէ՞ս կարելի է նման օպերա գրել։ Իսկ ինչո՞ւ չէ։ Չէ՞ որ մենք շատ հանդիսատես ենք Ռադամեսի դատավարութիւնը Վերդիի «Աիդա» օպերայի մէջ, կամ իսպանական յեղափոխականի երգը՝ Բեթհովէնի «Ֆիդելիո» օպերայի մէջ։ Չի վրդովեցնում մեզ նաեւ ա՛յն՝ որ Վերդիի եւ շատ ուրիշ հեղինակների օպերաների մէջ թագաւորներն ու զօրավարները իրենց հրամանները երգելով են արձակում։ Սրա գլխաւոր պատճառն այն է, որ ինչպէս ասացինք, ամէն դարաշրջան ծնում է իր արուեստը, այսինքն՝ իր ձեւն ու բովանդակութիւնը։ Եգիպտական թագաւորները, զօրավարներն ու քուրմերը այն ժամանակուայ բովանդակութիւններն էին։ Իսկ Լենինը, Բուխարինը եւ Հոկտեմբերեան յեղափոխութիւնը դեռեւս այժմէական բովանդակութիւններ են։ Այս բովանդակութիւնները չեն արտայայտւում օպերա ձեւով, այսինքն՝ օպերա ձեւը չի համապատասխանում այժմէական յեղափոխութիւն բովանդակութեանը։ Բայց եթէ այդպէս է, ապա ո՞վ եւ ինչպէ՞ս պէտք է որոնի այն ձեւը, որը համապատասխանում է մեզ համար կարեւոր «հայրենասիրութիւն» բովանդակութեանը։ Չէ՞ որ մեր մէջ էլ կարող են գտնուել արուեստագէտներ, որոնք հաշուի առնելով ժամանակի պահանջը՝ օպերաներ կը գրեն «Խանասորի արշաւանք»ի մասին, կամ բեմից կ'երգացնեն Աղբիւր-Սերոբին։ Եթէ ես այժմ սկսեմ ասել, թէ ինչ ձեւով կարելի է արտայայտել հայրենասիրութիւն բովանդակութիւնը, ապա արուեստագէտները իրաւունքով աղաղակ կը բարձրացնեն, ասելով, թէ դո՞ւ պէտք է մեզ սովորեցնես

մեր զգացմունքները արտայայտելու ձեւերը: Ո՛չ, ո՛չ, նման բան ես երբեք չեմ համարձակուի անել: Բայց երկու բան, կարծում եմ, որ իրաւունք ունեմ ասելու:

Նախ եւ առաջ՝ արուեստագէտը չպէտք է լռի: Իր հայրենասիրական զգացմունքները արտայայտող եւ ուրիշների մէջ հայրենասիրական զգացմունքներ առաջացնող ստեղծագործութիւնները մեր ժողովրդին այժմ անհրաժեշտ են ո՛չ պակաս, քան դաստիարակչական այլ ձեւերը: Լռութիւնը վտանգաւոր է ո՛չ միայն որպէս քարոզչական բնագաւառի թերութիւն, այլեւ՝ ինքնըստինքեան, որպէս պատմական թերութիւն, որպէս ազգային ինքնագիտակցութեան թերութիւն, ազգային յիշողութեան պակաս: Աւելի՛ն. հայրենասիրութիւն պահանջուող դարաշրջանում, հայրենասէր արուեստագէտի պակասը, որոշ չափով վկայում է ազգային տհասութեան մասին: Նա՛մանաւանդ, եթէ այդ նոյն դարաշրջանում ծնւում ու գործում են տաղանդաւոր արուեստագէտներ: Շատ կ'ուզէի ձեռքիս տակ ունենալ 1915–16 թուականներին ստեղծած հայ արուեստագէտների ստեղծագործութիւնների ցուցակը: Կարելի էր տեսնել, թէ ինչպէ՞ս էր արձագանգում մեր արուեստը այն ժամանակուայ մեր ողբերգութեանը: Դժբախտաբար, հայ գրականութեան մասին իմ չափազանց նուազ տեղեկութիւնները թոյլ չեն տալիս ինձ կատարել այս հարցի վերլուծութիւնը: Բայց եթէ գտնուէր մէկը, որ կատարէր այս գործը, մենք կ'ունենայինք մի շատ կարեւոր ուսումնասիրութիւն հայ արուեստի հայրենասիրութեան պատմութեան համար: Օրինակ, Աւետիք Իսահակեանի մօտ ես չկարողացայ գտնել մի լուրջ ստեղծագործութիւն, որտեղ հեղինակը իր ցաւն արտայայտէր հայ ժողովրդի ցեղասպանութեան կապակցութեամբ: Գուցէ այս մէկը, որ գրուել է 1916 թուականին, կարելի էր համարել քիչ թէ շատ համապատասխանող դարաշրջանին.

Պատերազմ ահեղ,
Աշխարհահեղեղ...
Իմ հայ ժողովուրդ,
Քաջ հայրերիդ պէս
Կուում ես եւ դու,
Սակայն չգիտես՝
Ո՞վ է թշնամիդ.

Եւ հիմա դժնեայ
Այս ճգնաժամիդ
Կանգնել ես մենակ
Վեհ քարերիդ մէջ,
Մէգ լեռներիդ տակ՝
Եւ որդեկորոյս,
Եւ ուղեմոլոր...

Բայց այս ստեղծագործութիւնն էլ մի բան չէ (այստեղ էլ թող ներեն ինձ Իսահակեանասէրները): Հասկանալի չէ, թէ ինչպէս պատահեց, որ 16 թուին, այսինքն՝ ցեղասպանութիւնից մէկ տարի անց, հայ ժողովուրդը չգիտէր, թէ ո՞վ էր իր թշնամին: Ինչպէ՞ս պատահեց, որ երկու տարի յետոյ, Անկախ Հանրապետութիւն ստեղծող հայ ժողովուրդը կանգնել էր ուղեմոլոր: Գուցէ, իսկապէս Իսահակեանը շատ հեռու էր հայ ժողովրդի ազգային կեանքից ու դրա համար էր այն ողբերգական տարիներին գրում, թէ ինչպէս էր «գետակի վրայ թեֆուել ուռին»:

Ես պարզապէս ուզում եմ ասել, որ մեր ժամանակներում, ինչպէս նաեւ անցեալում, արուեստագէտը իրաւունք չունի իր ազգի ճակատագրի հետ կապուած ապրումները լռել:

Երկրորդ դիտողութիւնս վերաբերում է ձեւի ու բովանդակութեան փոխյարաբերութեան հարցին: Հայրենասիրութիւն բովանդակութիւնը այն-

քան էական նշանակութիւն ունի մեզ համար, որ այս բնագաւառում արուեստագէտից նախ եւ առաջ պահանջւում է անկեղծութիւն: Այսինքն՝ եթէ արուեստագէտը չունի հայրենասիրական զգացմունք, ապա միայն հանդիսատեսի պահանջներին յարմարուելու համար չպէտք է խօսի հայրենասիրութեան մասին: Նման արուեստը ո՛չ միայն օգտակար չէ, այլեւ՝ մեծ վնասներ կարող է հասցնել հայրենասիրութիւն զարգացնելու գործին: Միտքս պարզելու համար ուզում եմ դիմել մի օրինակի:

Վերջերս, ես հանդիպեցի Խորհրդային Միութիւնից եկած մի ռուս այլախոհի, որի անունը չեմ ուզում տալ, որովհետեւ ռուսական շրջանակներում նա բաւականին յայտնի է, իսկ հայ ընթերցողին այդ անունը ոչինչ չի ասի: Այս այլախոհը մի չիչ «վոդկա»յի շուրջ վարած անկեղծ խօսակցութեան մէջ ինձ խոստովանեց հետեւեալը.

«Ես միշտ կռուարար էի: Որքան ես ինձ յիշում եմ, ես միշտ կռիւների մէջ էի: Մանկապարտէզում ես կռւում էի գնդակների ու խաղալիքների համար, դպրոցում՝ լաւ նստարան գրաւելու համար, երիտասարդ տարիներին՝ աղջիկների համար: Կռւում էի ուսուցիչների ու դասախօսների դէմ, բանակում՝ սպաների դէմ: Ինձ բոլորը համարում էին չար ու անտանելի: Սակայն այն պահից, երբ ես սկսեցի կռուել իշխանաւորների դէմ, ինձ դրսում եւ ներսում սկսեցին հերոս կոչել, իսկ ես էլ յարմարուելով այս կոչմանը, սկսեցի ասել, թէ կռւում եմ յանուն իմ ժողովրդի ու արդարութեան: Բայց անկեղծօրէն ասած, ես ո՛չ միայն իմ ժողովրդի համար չէի կռւում, այլեւ՝ իմ ժողովուրդը չեմ էլ սիրում, համարելով նրան ծոյլ ու հարբեցող: Արդարութեան հետ էլ շատ գլուխ չունեմ, համարելով, որ աշխարհում ո՛չ արդարութիւն կայ եւ ոչ էլ այդ արդարութիւնը պէտք է մեր այլասերուած ժողովուրդին: Եթէ դու ինձ հարցնես, թէ ինչո՞ւ էի ես ամբողջ կեանքումս մի ինչ-որ մէկի դէմ պայքարում, ես էլ չեմ կարող պատասխանել: Երեւի ուղղակի կռուարար եմ, ուրիշ ոչինչ»:

Յաճախ չէ, որ լսում ես նման անկեղծ խոստովանութիւն: Եւ այս խոստովանութիւնը շատ օգտակար է մեր խնդրում: Մենք սկանատես ենք, երբ «կռուարարութիւն» բովանդակութիւնը արտայայտւում է «հայրենասիրութիւն» ձեւով: Մեզ համար պարզ է, որ նման ձեւն ու բովանդակութիւնը իրար չեմ համապատասխանում: Այսինքն՝ տուեալ դէպքում բացակայում է այլախոհի անկեղծութիւնը: Եւ հենց այս անկեղծութեան բացակայութիւնը մեծ վնասներ է հասցնում այլախոհական շարժմանը: Յանկարծ պարզուեց, որ Ռուսաստանի ներսում մարդու իրաւունքների համար հերոսաբար մարտնչողներից ոմանք (աւելի ճիշդ՝ շատերը) դուրս գալով արտասահման, մոռացան իրենց յեղափոխական ձգտումները եւ, այսպէս թէ այնպէս, յարմարուելով արտասահմանին, սկսեցին զբաղուել անձնական խնդիրներով: «Սուրբ հայրենիք» մեկնող հրեաները, շրջանցելով Իսրայէլը՝ մեկնեցին Կանադա ու Միաց. Նահանգներ: Կոմունիզմի դէմ մարտնչող այլախոհներից ոմանք միացան Արեւմուտքի կոմունիստներին, իսկ իմ «կռուարար» բարեկամը արդէն սկսել է կռուել Արեւմուտքի իշխանութիւնների դէմ: Եւ հենց այստեղ է վտանգը: Տեսնելով, որ այլախոհներից շատերը ձեւականօրէն յեղափոխականներ, արտասահմանի տարագիր կազմակերպութիւնները հիասթափութիւն ապրեցին այլախոհական շարժումից՝ ընդհանրապէս: Նոյն այս վտանգի առջեւ կարող ենք կանգնել նաեւ մենք, եթէ մեր արուեստագէտները իրենց հայրենասիրութեան մէջ անկեղծ չլինեն:

Կարող եմ բերել նաեւ անկեղծութեան մէկ ուրիշ օրինակ: Միացեալ

Նահանգների զինուած ուժերի նախկին գլխաւոր հրամանատար Այզենհաուէրը ժամանակին շատ առիթներով հանդիպել է Խորհրդային Միութեան մարաջախտ Ժուկովի հետ: Այդ հանդիպումների մասին, իր յուշերի մէջ, Այզենհաուէրը պատմում է, որ իրեն այդպէս էլ չյաջողուեց հասկացնել Ժուկովին, թէ ինքը՝ Այզենհաուէրը, ոչ թէ ժողովրդի, այլ՝ սեփական շահերի համար է կռուում: Ժուկովը այս բանը յամառօրէն չէր ուզում հասկանալ, — գրում է Այզենհաուէրը: Համաձայնուենք, որ սա էլ չափազանց տարօրինակ խոստովանութիւն է: Ուրեմն, Միացեալ Նահանգների զինուած ուժերի գլխաւոր հրամանատարը ո՛չ թէ իր երկրի ժողովրդի մասին է մտածում, այլ՝ սեփական շահերի: Սխալ կը լինէր ասել, որ Ժուկովը այս բանը չէր հասկանում, որովհետեւ, ինչպէս հետագայում պարզուեց, հենց ինքը այդպիսի մարդ էր: Աւելի ճիշդ կը լինէր ասել, որ Ժուկովը չէր կարողանում հասկանալ, թէ ինչպէս կարելի է այդքան յիմարաբար անկեղծ լինել: Բայց Այզենհաուէրի անկեղծութիւնը նրան Ամերիկայի Միացեալ Նահանգների նախագահ դարձրեց եւ այդ պաշտօնի վրայ, իր սեփական շահերին ծառայելով՝ կարողացաւ ծառայել իր ժողովուրդին: Իսկ «դերասան» Ժուկովին, իր կեղծ հայրենասիրութեան հետ միասին՝ պատմութիւնը մի կողմ նետեց:

Եւ անկեղծ արուեստագէտն էլ միշտ իր ժողովրդի ծառան է:

Ու, վերջապէս, մէկ բան էլ ունեմ ասելու: Հայրենասիրութիւնը բովանդակալից հասկացութիւն է, ուստի, նրան արտայայտող արուեստը չի կարող լինել վերացական, այսինքն՝ մաքուր ձեւ: Ես այս բանը ընդգծում եմ, որովհետեւ վերջերս մի վերացական արուեստի ներկայացուցիչ ինձ փորձում էր ապացուցել, թէ իր կտաւներից մէկի վրայ քաշած տարօրինակ գծերը ու եռանկիւնները իր հայրենասիրական զգացմունքների արտայայտութիւններն են: Գուցէ եւ այդպէս է, չեմ վիճում, իրաւունք չունեմ վիճելու: Վերացական արուեստի դէմ ես ոչինչ չունեմ: Աւելի՛ն. Միւնխէնի Հայկական Հարցերի Հաստատութեան սրահը ամբողջովին զարդարուած է Հերման Վահրամեանի վերացական նկարներով: Սակայն, երբ մենք խօսում ենք հայրենասիրական արուեստի նշանակութեան մասին, մենք ի նկատի ունենք այդ արուեստի դաստիարակչական նշանակութիւնը: Իսկ այդ հարցում հազիւ թէ վերացական արուեստը օգտակար լինի: Բացի դրանից, ես անձամբ կարծում եմ, որ մաքուր ձեւը աւելի՛ է համապատասխանում միջազգայնութիւն ու մարդկութիւն, քան ազգայնականութիւն ու հայրենիք բովանդակութեանը: Վերջացնելով՝ ուզում եմ կրկնել, որ հայրենասիրութեամբ լի արուեստագէտը չպէտք է լռի, խօսելով՝ չպէտք է ստի, անկեղծ լինելով՝ ձեւն էլ կը գտնի:

Է. ՑՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

Ր. ՔԷՊԱՊՃԵԱՆ

ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԱՆՈՐ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՈՂ ԿԱՐԳ ՄԸ ՀԱՐՑԵՐ

Մեսրոպ Մաշտոց եւ Սահակ Պարթեւ, Աստուածաշունչը թարգմանելով՝ եղան մեր թարգմանութեան արուեստի ռահվիրաները:

Աւելի՛ն. անոնք հայ ազգային գրականութեան հիմնաքարը դրին: Արդարեւ, թարգմանութիւնը միայն մեր գրականութեան պարագային չխաղաց այլ հսկայական դերը: Ֆրանսացի թարգմանիչ Էմոն Քարի հետեւեալը կ'ըսէ. «Թարգմանութիւնը ֆրանսական գրականութեան մեծ մայրն է: Մեզի հասած առաջին գրական թոթովանքը մարմին առաւ իբրեւ լատինական գրութիւններու փոխադրութիւն»:

Մեսրոպ Մաշտոցի սկսած աւանդը շարունակեցին շատ շատեր, որոնց կարգին՝ նաեւ յունարան դպրոցի ներկայացուցիչները՝ Մովսէս Խորենացին, Եղիշէն, Դաւիթ Քերական, Ղազար Փարպեցին, Դաւիթ Անյաղթը եւ ուրիշներ: Անոնք ո՛չ միայն անմահ երկեր ստեղծեցին, այլեւ անմահացուցին օտարներու կարգ մը գաստական երկերը, որոնք, շնորհիւ հայերէն թարգմանութիւններուն՝ մոռացումէ փրկուած են:

Գրիգոր Մագիստրոս, Պահլաւունի, Սիմէոն Լեհացի, Մխիթարեանները. ահաւասիկ դարերու խորքէն եկող քանի մը անուններ — ներկայացուցիչները թարգմանիչներու այն երկար շարքին, որոնց ուշագրութիւնը, ժամանակի ընթացքին, կրօնական-փիլիսոփայական դրութիւններէն սահեցաւ դէպի զուտ գրական երկերը եւ իր դադաթնակէտին հասաւ Մասէհեանի չէյքսփիրեան յայտնի թարգմանութիւններով: Օտար լեզուներէ հայերէն կատարուած թարգմանութիւններու վրայ չենք ուզեր ծանրանալ մենք, որքան ալ մինչեւ այսօր շարունակուող եւ քանակով օրըստօրէ հարստացող թարգմանութեան այս բնագաւառը իր հետաքրքրական հարցերը եւ հոգերը ունեցած ըլլայ: Մենք հոս աւելի հայերէնէն օտար լեզուներու թարգմանուող գործերուն վրայ կ'ուզենք ծանրանալ, փորձելով մօտենալ կարգ մը գործնական հարցերու, նոյն ատեն չշոշափելով տեսական խնդիրներ: Հոս նախապատուութիւն պիտի տրուի գործնական հարցերուն, քանի որ տեսական հարցերը ընդհանուր դիծերով յայտնի են հետաքրքրուող հասարակութեան:

Կ'ուզենք շշոշափել հետեւեալ կէտերը.—

Ի՞նչ է հայ գրականութիւնը թարգմանելու նպատակը:

Ո՞վ է անոր ընթերցողը եւ ինչպիսի՞ յատկութիւններ պէտք է ունենայ անոր թարգմանիչը:

Հրատարակութեան ինչպիսի՞ պայմաններ գոյութիւն ունին:

Ո՞ր միջոցներով կարելի է թարգմանական գրականութիւնը ժողովրդականացնել:

Ահա հարցումներուն միայն քանի մը հատը: Հարցումներ, որոնց անջատ պատասխանել անկարելի պիտի ըլլայ, քանի որ իւրաքանչիւրը ուղղակի եւ անուղղակիօրէն շղթայուած է միւսներուն:

Կ'ըսուի, թէ ինքզինք բաւականաչափ ուժով եւ ինքնուրոյն զգացող գրականու-

թիւն մը կ'ուզէ իր լաւագոյն դործերը այլ լեզուներով օտար զանդուածներուն ծանօթացնել։ Վերջին տարիներու թարգմանական բեղուն աշխատանքը լոկ հայ գրականութեան ուժի՞ն մէկ ապացոյցն է։ Հաւանաբար՝ ո՛չ։ Պատմութեան խաղաղ ընթացքին — մա՛նաւանդ Հայաստանի մէջ — դերը անվիճելի է։

Խորհրդային Միութեան մէջ դրականութիւնը կը թարգմանուի «ժողովուրդներու մերձեցումը» լոզունգին տակ։ Նոյն լոզունգը, բնականաբար, ի զօրու է նաեւ ընկերվարական միւս երկիրներու մէջ լոյս տեսնող գիրքերու պարագային, գոնէ մակերեսային կերպով։ Խորքին մէջ, այս բոլորին կարեւորագոյնը՝ մշակութային ներքին եւ արտաքին յատուկ քաղաքականութեան մը արդիւնք է։ Կոչութիւնը տարբեր է Արեւմուտքի մէջ։ Բնականաբար, կան զուտ գրական մօտեցումով կատարուած թարգմանութիւններ, որոնց նպատակը օտար գրականութեան արժէքաւոր մէկ երկը ներկայացնելն է։ Կարելի է հանդիպիլ նաեւ ուրիշ մօտեցման մը, ըստ որուն՝ թարգմանական գրականութիւնը Հայ Դատի բաղմաթիւ օգակներէն մէկն է եւ իր պատութեամբ քարոզչական դեր կը խաղայ։ Մա՛նաւանդ վերջին չրջանին կը պատրաստուին — յառաջիկային հաւանաբար աւելի մեծ թիւով պիտի պատրաստուին — թարգմանութիւններ՝ ծագումով հայ եւ օտարացման ճամբուն վրայ գտնուող հայերուն համար։ Մայրենիէն հեռացած այս անձերուն համար թարգմանական գրականութիւնը, կենցաղային կարգ մը մնացորդներէն զատ՝ հին մշակոյթին տանող վերջին կամուրջը պիտի ըլլայ։ Օրէ օր բաղմացող այս զանգուածին նշանակութիւնը շատերու կողմէ ճիշդ գնահատուած է։ Պատահական չէ «Սովետական Հայաստան»ի մէջ տեսնել Նիւ Եորքի մէջ հրատարակուող «Արարատ»ին անդլերէն բովանդակութեան ամփոփումը, մասնաւորապէս գրականութիւնը ժողովրդականացնելու ծիրէն ներս անոր տարած ջանքերը։

Թարգմանութեան նպատակները ուրուագծելէ ետք, յայտնի կը դառնայ, թէ որոնք պիտի ըլլան հայ գրականութեան ընթերցողները։ Անոնց մէջ պիտի գտնուին ընդհանուր առմամբ գրականութեամբ հետաքրքրուողներ, որոնց միակ չափանիշը երկին որակը պիտի ըլլայ, յետոյ անոնք, որոնք ծանօթ ըլլալով հայ ազգի անցեալին, անոր պատմութեան, կը հետաքրքրուին նաեւ անոր գրականութեամբ։ Ի վերջոյ՝ մեր հայրենակիցները, որոնք հեռացած ըլլալով մայրենիէն, կապ պիտի ուզեն հաստատել հայկականին հետ, շնորհիւ գրականութեան։

Ընթերցողի հարցը սերտօրէն կապուած է հրատարակիչի հարցին հետ։ Հոս պէտք է պանդոմութիւն մը դնենք արեւմտեան եւ ընկերվարական երկիրներու միջեւ։ Այս վերջիններուն մէջ գիրքերը պետական հրատարակչութիւններու կողմէ լոյս կ'ընծայուին եւ, գրավաճառներու ցանցին միջոցով՝ լաւագոյն կերպով կը տարածուին։ Այս բոլորը տեղի կ'ունենան առանց նիւթական հարցերը նկատի առնելու։

Արեւմտեան երկիրներու մէջ, վերջին չեալ երեք խաւերուն հասնելու նպատակը լաւագոյն կերպով պիտի իրագործուէր մեծ եւ ճանչցուած հրատարակչութիւններու միջոցով։ Առաւելութիւնները պարզ են. ծանուցումի լայն կարելիութիւններ եւ այդ հրատարակչութիւններուն հանդէպ հանրութեան լայն խաւերուն ունեցած գրական նախապատրաստումը։ Շատ քիչ անգամ պատահած է, որ նման հրատարակչութիւն մը լոյս ընծայէ հայ գրականութեան մէկ գլուխգործոցը։ Պատճառները բազմաթիւ են։ Յամենայնդէպս, սխալ պիտի ըլլար այս երեւոյթը հայերու հանդէպ դոյութիւն ունեցող կարծեցեալ անտարբերութեան մը վերագրել։

Փորձենք պատճառները դասաւորել.

ա.) Հայոց Պատմութիւնը, հայ մշակոյթը եւ, բնականաբար, հայ գրականութիւնը շատ մը զարգացած երկիրնե-

բու մտաւորականութեան մեծամասնութեան անծանօթ են։ Շատեր հայուն ինչ ըլլալն անդամ չեն գիտեր։ Կան անշուշտ բացառութիւններ, բայց ոչ հրատարակչութիւններու մէջ, այլ՝ այլուր։

բ.) *Մեծ հրատարակչութիւնները, վերջին շրջանին, աւելի վերապահօրէն կը մօտենան նորին, ըլլայ ան տեղացի երիտասարդ մը կամ ցարդ անծանօթ օտար գրականութիւն մը։ Այս վերապահութիւնը ծիծաղելի դէպքերու առիթ կու տայ։ Այսպէս, 20րդ դարու դերման գրականութեան հսկաներէն Ռոմէրդ Մուսիլի գլուխ-գործոցը՝ «Յատկութիւն չունեցող մարդիկ», լրագրողի մը կողմէ, իր անունով եւ տարբեր վերնագիրներով գրկուած է Գերմանիոյ հանրածանօթ հրատարակչութիւններուն, այդ կարգին՝ նաեւ Մուսիլի հրատարակիչին եւ մերժուած է բոլորին կողմէ։ Կ՚առարկուէր, որ երկը մակերեսային է, լեզուն՝ անբաւարար։*

գ.) *Գիրքը միշտ առեւտուրի նիւթ եղած է։ Բայց վերջերս ա՛յն տպաւորութիւնը գոյացած է, որ կարգ մը հրատարակիչներ միայն անոր բերելիք շահը նկատի կ՚առնեն, մէկդի դնելով անոր գրական եւ այլ արժանիքները։ Ուստի, հայ գրականութեան պէս գրականութիւններ, որոնք շահու լայն հորիզոններ չեն ներշնչեր, չեն տպուիր։*

դ.) *Բացառութիւն կը կազմեն այն գրականութիւնները, որոնք քաղաքական եւ կամ պատմական պատճառներու բերմամբ ուշադրութեան կ՚արժանանան։ Օրինակ, Հարաւային Ամերիկայի գրականութիւնը, Ափրիկէի գրականութիւնը։ Քաղաքական սուր բնոյթ ունեցող եւ իր այդ հանգամանքով մեծ ուշադրութեան արժանի մեր պատմութեան գլխաւոր դէպքը Մեծ Եղեռնն է, դէպք մը, որ աւելի քան 60 տարուան անցեալ մը ունի։ Այժմէականութիւն փնտռող հրատարակիչի մը համար բաւական երկար շրջան մը կրնայ թուիլ 60 տարին, եթէ պատշաճ ձեւով չբացատրուի իրեն հարցին բուն ծաւալը։*

ե.) *Այս կամ այն մտածումներով, նոր գրականութիւն մը ներկայացնել ուզող մեծ հրատարակչութիւն մը ընդհանրապէս կարճ ատենուան մը ընթացքին մեծ թիւով գիրքեր դուրս հանել կ՚ուզէ, նախընտրութիւն տալով արձակ ստեղծագործութիւններու, վէպերու։ Հայ գրականութիւնը ծանօթ է իր քերթողական հարստութեամբ։ Արձակը, հակառակ վերջին տարիներու զգալի բարելաւման, կը մնայ երկրորդական դիծի վրայ։ Այս պարագան որոշ խոչընդոտ մը կը ներկայացնէ։*

զ.) *Արդեօք այս դժուարութիւններուն մեծամասնութիւնը գոյութիւն չունի՞ փոքր հրատարակչութիւններու պարագային։ Բնականաբար՝ այո, բայց ո՛չ այդքան չեշտակի կերպով։ Նիւթականի տեսակէտով՝ անոնք աւելի տկար են մեծերէն, բայց եւ այնպէս իրենց մօտ աւելի յաճախ կ՚ինչեն գեղարուեստական չափանիշները, նորին եւ անծանօթին հանդէպ հետաքրքրութիւնը, քաջալերանքը, բան մը, որ հետզհետէ կը պակսի մեծերուն մօտ։ Իրօք, ծանուցումի և տարածելու կարելիութիւնները կը պակսին հոս, բայց կարեւորը ա՛յն է, որ անոնք բոլոր դրամաճառներու հետ կապ հաստատելու կարելիութիւնը ունին եւ իրենց գիրքերը կարելի է դիւրութեամբ ապրսպրել։ Վերջին տարիներուն, հայերու կողմէ հիմնուած հրատարակութիւնները հայ գրականութեան քարոզչութեան յաւագոյն կորիզները պիտի ըլլային, քանի որ անոնք գիտակից են իրենց պարտականութեան, և հիմնուած՝ այդ իսկ նպատակով։ Այո, անոնք հայ գրականութեան յաւագոյն քարոզիչները պիտի ըլլային, եթէ անոնց նիւթական կարելիութիւնները աւելի մեծ ըլլային եւ օտար դրամաճառներու ցանցին հետ ունեցած մեր կապերը սերտ ըլլային, ա՛յն կապերը, որոնք*

ի վերջոյ գիրքի մը յաջողութիւնը կը պայմանաւորեն։

Վերը նշուած կէտերէն զատ, կայ նաեւ աւելի չէզոք պատճառ մը։ Այդ՝ թարգմանիչի հարցն է։ Այնքան ատեն, որ թարգմանիչներ չկային, գոյութիւն չունէին նաեւ թարգմանութիւններ։ Այնքան ատեն, որ բարձրորակ թարգմանիչներ չկան, գոյութիւն չեն կրնար ունենալ նաեւ բարձրորակ թարգմանութիւններ։ Սփիւռքի թարգմանական աշխատանքին մեծ մասը հայերու կողմէ կը կատարուի։ Շատ քիչ թիւով օտարներ կարելի է գտնել այս մարզին ներս։ Բազդատմամբ ուրիշ լեզուներու՝ հայերէնին անծանօթ լեզու մը ըլլալը եւ նիւթական անբաւարար պայմանները պատճառ կը հանդիսանան, որ օտարներ չմօտենան թարգմանական աշխատանքներուն։ Թերեւս յառաջիկային, Սփիւռքի զարգացող հայագիտական կեդրոններուն եւ Հայաստանի կրթական օճախներէն շրջանաւարտներու թիւին աճման պարագային, շատնան նաեւ այն օտարները, որոնք հայերէնէն թարգմանութիւններ կատարելու ի վիճակի ըլլան։

Հայ թարգմանիչը, ինչպէս ուրիշ թարգմանիչներ, պէտք է տիրապետէ թէ՛ մայրենիին եւ թէ թարգմանած լեզուին։ Մա՛նաւանդ այս վերջնոյն մէջ ունեցած հմտութիւնը պէտք չէ սահմանուի լոկ քերականական կանոններու եւ լեզուին արտայայտչական սոյորական միջոցներուն տիրապետութեամբ։ Լաւ թարգմանիչը պէտք է տեղեակ ըլլայ լեզուին արտայայտչական բազմապիսի եւ բազմաշերտ ձեւերուն, բնագիրին գեղարուեստական վերստեղծման եւ յարմարագոյն ճամբաներուն։ Մէկ խօսքով՝ թարգմանիչը արուեստագէտ, ստեղծագործո՛ղ արուեստագէտ պէտք է ըլլայ։ Պատահական չէ, որ լաւագոյն թարգմանիչները յաճախ ստեղծագործող արուեստագէտ եղած են։

Թարգմանութիւններու մէջ երբեմն կռահելի են սխալ ըմբռնուած թարգմանչական ազատութեան հետեւանքները։ Իրականութեան մէջ այդ ազատութիւնը կարծեցեալ ազատութիւն մըն է, որովհետեւ թարգմանիչը պէտք է ըլլայ բնադիրին տեսակ մը «դերին»։ Այս չի նշանակեր, որ թարգմանութիւնը բառացի պէտք է ըլլայ, բայց կարգ մը հատուածներու յապաւումը, եւ ուրիշներուն յաւելումը՝ սխալ ըմբռնուած պատասխանատուութեան մը տգեղ դրսեւորումներն են։ Կարեւորը բնագիրին հարազատ մընալն է։ Բայց ո՞րն է հարազատութեան չափանիշը։ Այս հարցին շուրջ շատ մը կարծիքներ կան, որոնց մէջ մեզի տրամաբանական կը թուի հետեւեալը. հեղինակին անհատականութիւնը լաւագոյն կերպով պահպանող թարգմանութիւնը լաւագոյն թարգմանութիւնն է։ Կամ, Բելինսկիի խօսքերով՝ «Կէօթէի թարգմանութեան մէջ մենք տեսնել կ'ուզենք Կէօթէն եւ ոչ թէ անոր թարգմանիչը։ Եթէ Պուշկինը ձեռնարկէր Կէօթէն թարգմանելու, մենք անկէ պիտի պահանջէինք ցոյց տալ Կէօթէն եւ ոչ թէ Պուշկինը»։

Փափուկ հարց է նոյնպէս թարգմանելիք կտորին ընտրութիւնը։ Քանի որ Սփիւռքի մէջ թարգմանիչը ի՛նք կը կատարէ ընտրութիւնը, իրեն կը վերաբերի նաեւ ընտրութեան պատասխանատուութիւնը։ Ընտրութեան միակ չափանիշը պէտք է ըլլայ գործին որակը. երկը թէ՛ իր նիւթով եւ թէ կառուցուածքով պէտք է տարբերի տեղւոյն գրականութենէն։ Մասնաւորապէս նիւթը պէտք է կարենայ ընթերցողին հետաքրքրութիւնը գրաւել եւ զինք ընթերցելու մղել։ Ուստի, կարելի է ընտրել հայկական նիւթեր։ Այս վերջին հաստատումը ունի իր բնական սահմանները, տրուած ըլլալով, որ կարգ մը նիւթեր լոկ ազգային բնոյթ ունին եւ դատապարտուած են օտարներուն անհաղորդ մնալու։ Օրինակ, «Ես իմ անուշ Հայաստանի»ն, մեր մօտ մեծ ժողովրդականութիւն վայելող այս քերթուածը, օտարի մը համար երբեք նոյն նշանակութիւնը չունի եւ պիտի չունենայ։

Ընկերվարական երկիրներու մէջ հայերէնէ կատարուած թարգմանութիւննե-

ը կը պատրաստուին ռուսերէնի միջ-նորդութեամբ։ Այսինքն՝ նախ հայերէնէ ռուսերէն տողացի կը թարգմանուին, յետոյ ուրիշ որեւէ մէկ լեզուի։ Վերջին թարգմանիչը շատ անգամ միայն տողացի թարգմանութիւնը ունի իր տրամադրութեան տակ։ Ան, ընդհանրապէս, անտեղեակ է հայկական կենցաղին։ Այս պայմաններուն տակ կարգ մը հիմնական սխալներու գոյութիւնը աւելի քան հաւանական է։ Անոնց վրայ կ՚աւելնան երկու անգամ թարգմանուած ըլլալու հանգամանքին հետ եկող բնական կորուստները։

Ամփոփենք։ Ներկայ պայմաններուն տակ կան կարգ մը խոչընդոտներ ու չլուծուած խնդիրներ, մա՛նաւանդ Արեւմուտքի մէջ։ Թերեւս ստորեւ ներկայացուած առաջարկները կարենան դիւրացնել այդ հարցերուն լուծումը։—

ա։) Հայ մշակոյթը, Հայոց Պատմութիւնը, ի՛մ մասնաւորի Մեծ Եղեռնը ամենալայն կերպով պէտք է ծանօթացուին օտար հանրութեան։

բ։) Աւելի նպատակայարմար կրնայ ըլլալ նախօրօք այս տեղեկութիւնները ուղղակի հաղորդել հրատարակչութիւններուն։

գ։) Շատ անգամ պարբերաթերթերը եւ ռատիոկայանները կրնան ընել օտար գրականութիւններու քարոզչութիւնը։ Մա՛նաւանդ ռատիոկայանները, որոնք տնտեսական սեղմումներու ենթակայ չըլլալով, աւելի համարձակօրէն կը մօտենան նման ձեռնարկներու։

դ։) Թարգմանութեան տարածման նախապայմաններէն մէկը բարձրորակ երկերու բարձրորակ թարգմանութեանց գոյութիւնն է։ Մա՛նաւանդ Սփիւռքի պարագային, թարգմանիչները լոյս տեսնող նոր գիրքերու մասին մանրամասն տեղեկութիւններ պէտք է ունենան, որպէսզի իրենց ընտրութիւնը լաւագոյն կերպով կարենան կատարել։ Այս կապակցութեամբ անհրաժեշտ է հայ գիրքի տարածման հարցին արմատական լուծումը։

ե։) Թարգմանուելիք երկին ընտրութիւնը միմիայն որակի չափանիշներուն լոյսին տակ պէտք է կատարուի։ Սխալ ըմբռնուած ազգասիրութիւնը մեծ վնաս կրնայ պատճառել հոս։

զ։) Թարգմանիչը ստեղծագործական ձիրքով օժտուած պէտք է ըլլայ։ Հակառակ պարագային, թարգմանութիւնը դատապարտուած է տափակ ու անհաղորդ մնալու։

է։) Թարգմանութիւնը պէտք է կատարուի բնագիրէն եւ մէկ անձի կողմէ։ Եթէ այդ կարելի չըլլայ, պէտք է կատարուի երկու անձերու համագործակցութեամբ, պայմանաւ, որ այդ երկու անձերը ունենան մտքերու ազատ փոխանակութեան կարելիութիւն։ Հոս, երկին յաջող թարգմանութիւնը՝ վերջնական թարգմանութիւնը կատարող անձէն կախեալ է։

ը։) Անհրաժեշտ է օտար հրատարակչութիւններու հետ — մեծ ըլլան անոնք թէ պզտիկ — կապեր հաստատել։ Մասնաւոր նշանակութիւն ունին անհատական կապերը։

թ։) Այնքան ատեն, որ նիւթականը թարգմանական գրականութեան հրատարակման արգելք կը հանդիսանայ, հրատարակչութիւններուն պէտք է որոշ գումարներ տրամադրուին։

ժ։) Հայ հրատարակչութիւնները պէտք է աւելի լաւ լուծեն գիրքերու տարածման խնդիրը։

Ի փառս հայ գրականութեան։

Ա՛յս է մեր լոզունգը։

ՐԱՖՖԻ ՔԷՊԱՊՃԵԱՆ

Պ. Ս Ե Ի Ա Կ

ԲԱՑ ՆԱՄԱԿ «...ԲԱՌԱՐԱՆ»Ը ԿԱԶՄՈՂՆԵՐԻՆ

Հայաստանի մէջ պատրաստուած չկայ թերեւս բառարան մը, որ իրրեւ հայերէն բառ հիւրընկալած չըլլայ հարիւրաւոր եւ երբեմն հազարաւոր օտար բառեր։ Հայագիտութեան ու մայրենի լեզուին մէջ լուրջ ներդրումներ կատարած վաստակաշատ մտաւորականներն անգամ զերծ չեն այս մոլութենէն, այնքան, որ եթէ օտար մը աչք նետէ այդ աշխատութիւններուն վրայ, ինչպէս պիտի ըսէր Պարոյր Սեւակ, մեծապէս պիտի հրճուի այն իրողութեամբ, որ «հայոց լեզուի բառամթերքի կէ՞սն արդէն գիտի՝ օտա՛ր լեզուներից»։

Նոյն մոլութեան ենթակայ են նաեւ այն մտաւորականները, որոնք իրենց կազմած հատորներուն բառարանի բաժին մը կցելու հարկադրանքին տակ կը զրանը։ Մեկի ծանօթ վերջին օրինակը ասուած է Արիկ Աւետիսեան, Զապէլ Եսայեանի «Նամականի»ին առիթով, նամականիին մէջ, ֆրանսերէն բառերուն մէկ մասը բացատրած ատեն, հետեւեալ նմոյշներով.—

Biblique — *բիբլիական*
Lycée — *լիցէյ, գիմնազիա*
Conférence — *կոնֆերանս*
Cynique — *ցինիկ*
Mise en scène decor — *միզանսցենա եւ դեկորացիա*
Evacuer — *էվակուացիա*
Les absents ont tort — *մեղաւորները բացակայ են*

Ասիկա բառարան կազմե՞լ եղաւ հիմա։ Բերուած եօթը բառերէն միայն մէկը հայերէնով բացատրուած է, եւ այն ալ՝ սխալ հասկացողութեամբ։ Նշանաւոր խօսք է եւ պէտք է ըլլայ, կը կարծենք՝ «քացականները մեղաւոր են»։

Յատրեւ ընթերցողին ուշադրութեան կը յանձնենք երկու տասնամեակ առաջ գրուած Պ. Սեւակի «Բաց նամակ»ը, որ ամրողջապէս կը մերկացնէ մեր հայրենիքին մէջ մտայնութիւն ու վարժութիւն դարձած լեզուական այդ օտարամոլութիւնը։

Այս վերնագիրը ընթերցողի ուշադրութիւնը դրաւելու համար է միայն, եթէ ոչ պիտի վերնագրէի.

«Զկլէյված օակրիտկա(ո՞ւմ)»։

Եւ որովհետեւ ընթերցողի ուշադրութեանը արդէն արժանացել եմ (վերստին վերնագրով), ուստի պիտի հիմա աւելի ազնիւ լինեմ եւ ասեմ.

— Անուանի լինգվիստ–ակադեմի՛կ(ոս)։ Յայտնի պրոֆեսոր–արմենիստնե՛ր։

Երկկ գիշեր ես կոլերի *մէջ ընկայ։* Կախեֆսիայից *խուսափելու համար որոշեցի դրել ձեզ այս* օտկրիտկան՝ *դատելով* կատակլիզմիկ կատաստրոֆաների կատեգորիաներով։

Ես՝ ձախորդ կրեատուրաս, կենցեներացուած *խօսքերով պիտի* կոնսոլիդացնեմ *իմ միտքը, որը, ամենայն հաւանականութեամբ,* կոնսերուացել *է իր* կրետինիզմի *մէջ։ Ասելիքս ընդամէնը մի* կոնֆիգուրացիա *է, եւ յոյս ունեմ, որ մեր զրոյցը կը լինի* կոնֆիդենցիալ, *ըստ որում մի կարծէք, թէ ես* կոնֆեդերատ *եմ։ Ես պարզապէս վախենում եմ, որ եթէ այսպէս գնայ՝ կը* կոնֆիսկացուի *իմ հայրական (եւ մեր կոլեկտիւ) ժառանգութիւնը։ Այստեղ է, որ ես՝ յօժարութեամբ հրաժարուելով* կաբոտաժից, *գերադասում եմ* կոմբինատորների *կողմից* կամարիլիայի *մասնակից կոչուել, քան թէ* կակադու, *որովհետեւ ես* կամիլուկայի *կարիք չունեմ՝ ճիշդ այնպէս, ինչպէս որ* կանկանը *ինձ համար չէ։*

Ընթերցող իմ բախտակի՛ց։

Դու չե՞ս կարողանում դուրս գալ այս կանոններից։

Ուզում եմ ասել՝ դու ինձ չե՞ս հասկանում։

Խոստովանում եմ, ինքս էլ ինձ չեմ հասկանում։ Ինձ հասկանալու համար ես ու դու պիտի դիմենք այն 442 էջանոց գրքին, որ արդէն վաճառում է, եւ ես շտապեցի գնել, որովհետեւ...

Որովհետեւ... կոչւում է «Հայ-ռուսերէն բառարան»։

Երդւում եմ այն ազնուութեամբ, որ պիտի ունենայ ամէն մի գրքի (նաեւ բառարանի) հեղինակ, եւ հաւատացնում, որ ես՝ հազարաւորներից մէկս, ցուցափեղկում կարդալով այս գրքի վերնագիրը, անկեղծօրէն ուրախացայ։

— Վերջապէ՛ս։

Ճիշդ է, հայերս բառարաններով հարուստ ենք, բայց «Հայ-ռուսերէն» բառարանի կարիքն զգում ենք արդէն քանի՛ տասնամեակ։ Ես չգիտեմ՝ քանի՞ աչք է տեսել Խուդաբաշեանի, Տէր-Աբրահամեանի կամ Եաղուբեանի բառարանները, որոնք, ասում են, առանձին մի բան էլ չեն եղել։

Դաղբաշեանի յայտնի բառարանը լոյս է տեսել 1911 թուականին, եւ այդ բառարանից օգտուելու բարեբախտութիւնը ունեն սակաւաթիւ մարդիկ։

1946 թուականին տպագրուեց մի «Հայ-ռուսերէն» բառարան, որը, համարձակւում եմ ասել, այլ բան չէր, քան Դաղբաշեանի բառարանի համառօտումը, ըստ որում բաց էին թողնուած հարիւրաւոր բառեր՝ երեւի այն չպատճառաբանուած պատճառաբանութեամբ, թէ դրանք հնացել են, եւ աւելացուած էին այնպիսի բառեր, որոնք թարգմանուելու կարիք չէին զգում. դիցուք՝ մոտոռ, կոլխոզնիկ, բրիգադիր, տրակտորիստ, եւայլն, եւայլն։

Այսուհանդերձ այդ բառարանն անմիջապէս սպառուեց, քանի որ ուսանող երիտասարդութեանը (եւ ուրիշ շատ-շատերին) տասնամեակներ շարունակ սանջում էր «Հայ-ռուսերէն» բառարանի կարիքը։

Եւ ահա՝ նոր «Հայ-ռուսերէն» բառարան։

Նոյնի նոր՝ «լրացուած» հրատարակութիւնը։

Գնեցի եւ շտապեցի տուն։

Պատահաբար բացուեց «Կ» տառը։

Նայեցի տուեալ էջը, զարմանքն ստիպեց աչքի անցկացնել յաջորդը. վրդովմունքը հարկադրեց ժամանակ վատնել եւ կարդալ ամբողջ «Կ» տառը։

Միւս տառերը չեմ նայել։ Բայց միայն «Կ»ն էլ բաւական է, որ ձայնդ ցածրացնել ջանաս ու դիմես բառարանը կազմողներին.

— Պատուելինե՛ր, այս բառարանը կազմելիս ի՞նչ բառդիրք էք ունեցել ձեր սեղանին։

Ցայտնի բան է, որ երկլեզուեան բառարան կազմելիս ելակէտ են ունենում բառարանը ա՛յն լեզուի, որից թարգմանում են, տուեալ դէպքում հայերէն բառարանը։

Ինչպէս ցոյց է տալիս «Կ» տառը, այս բառարանը կազմողները կարծես վարուել են հակառակ կերպ՝ սեղանի վրայ ունեցել են ո՛չ թէ (լաւագոյն դէպքում՝ ո՛չ միայն) որեւէ հայ բառարան, այլ որեւէ օտարազգի բառերի բառադիրք եւ արտագրել են՝ փոխելով միայն այբուբենի տառերն ու կարգը։

Եւ «Հայ-ռուսերէն» բառարանում միայն «Կ» տառի տակ, այսպիսով, տեղ են գտել հարիւրաւոր բառեր, որոնք հասկանալու համար անհրաժեշտ է դիմել ռուսերէն կամ օտարերիրեայ բառարանների օգնութեան։

Չէ՞ք հաւատում. ինդրե՛մ.

Կաբելտով, կաբոտաժ, կազեին, կալամիտ, կալամյանկա, կալկ, կալոմել, կախեխիա, կակաչու, կամաբիլիա, կամիլավկա, կայման, կանդիլ, կանկան, կանտոն, կապելդիներ, կապլուն, կապտաժ, կասկետ, կասսատոր (*նոյնիսկ կրկնակի բաղաձայնով, — եւ սա մէկն է բաղմաթիւ օրինակներից*), կաստոր, կարկաս, կարոտին, կառուտիկ, կափր, կեգլի, կեկուռկ, կենաֆ, կեռա, կերատին, կերատիտ, կեֆալ, կիոտ, կլակյոր, կլավիկորդ, կյուրասա, կյուրե, կորզա, կոբրա, կոդիֆիկացիա, կոլարս, կոլդկրեմ, կոլեր, կոլոնտիտուլ, կոմա, կոմպրադոր, կոնգրեգացիա, կոնդոտյեր, կոնդոր, կոնկուբինատ, *սոսնեակ բառեր, որ սկսում են* «կոպիլ»*ով ու* «կոմպլ»*ով* «կոնսերվ»*ով ու* «կոնտոր»*ով*, «կոնֆ»*ով ու* «կոռպ»*ով*, «կոռդ»*ով ու* «կոսմետ»*ով*, «կվարտ»*ով ու* «կվինտ»*ով*, *ինչպէս նաեւ՝* կորտեսներ, կրեատուրա, կրեկինգ, կրեոլ, կրիկետ, կրիպտոն, կրոնգլաս, կուլոն, — *էլ չեմ խօսում* կաթեդրից, կալեյդոսկոպից, կամերայից, կամլոտից, կանդիդատից, կանտորից, կաշայից, կաուչիից, կատտոից ու կարամելից, կլոունից ու կոալիցիայից, կոմսոստից *ու* կոմպոտից, կովբոյից *ու* կորդոնից, կորմիկից *ու* կոֆեից, կրանից *ու* կրիզիսից, կրիտիկայից *ու* կորոզիայից...

Այստեղ է, որ պիտի դիմես ամենափրկիչ «եւայլն, եւայլն»*ին, որպէսզի խնայես լրագրի սուղ սիւնակները:*

Կայ նաեւ «կանվա»:

Իսկ ո՞ւր է «հենք»*ը:*

Ու եթէ կայ ինչո՞ւ նա դուրս չի մղել «կանվա»*ին:*

Կայ «կապիտել»:

Իսկ չի՞ ամաչել այդ «կապիտել»*ը մեր* «խոյակ»*ից, ինչպէս նաեւ վաչկատուն* «կառնիզ»*ը՝ մեր նստակեաց* «քիւ»*ից:*

Կայ «կիոսֆ»:

«Կ»*ի փոխարէն* «ք» *գրելով՝* «կիոսկ»*ը կրպա՞կ դարձաւ:*

Կայ «կոեֆիցիենտ»:

Ե՛կ ու մի ճաքիր, խե՛ղճ «գործակից»:

Կայ «կոլոնիզատոր»:

Իսկ «դաղութարար»*ին ո՞ր* «կոլոնիա»*ն ուղարկենք:*

Կայ «կոմպաս»:

Իսկ «կողմնացոյց»*ն ի՞նչ հոգ տայ իր դլխին:*

Կայ «կոնտրաբանդիստ», *եւ եթէ համապատասխան տեղում գանուի* «մաքսանենգ»*ը, ապա նա կոնտրաբանդով է բառարան մտել:*

Կայ նաեւ «կվադրատ»*. թող* «քառակուսին» *չո՛ր տեղից պայթի:*

Կայ ո՛չ միայն «կոնսուլ» *եւ* «կոնսուլութիւն»:

Մարդիկ հոգ են տարել, որ հայերէնի սեղանը հարստանայ «կոնսուլարա՞ն» *թխուածքով:*

Կայ «կոնգլոմերատ» *էլ, որ չա՞տ է համապատասխանում այս բառարանին:*

Կայ նաեւ «կոշմար»:

Իսկապէ՞ս որ կոշմար:

Գոնէ բերուած (նաեւ բաղմաթիւ չբերուած) բառերի հետ վարուէին այնպէս, ինչպէս «կոշմար»*ի հետ են վարուել՝ նշելով.* «cm. *մղձավանջ*» (*այսինքն՝* «տես *մղձաւանջ*»): *Այս դէպքում թերեւս* «կոնսուլ»*ը մեզ հասցնէր հիւպատոսին,* «կոմպաս»*ը՝ կողմնացոյցին,* «կառնիզ»*ը՝ քիւին,* «կապիտել»*ը՝ խոյակին, գուցէ եւ* «կլակյոր»*ը՝ ծափորդին (թխուած մի բառ, որով մենք պիտի կոչենք այն մարդկանց, ովքեր վարձւում են այս կամ այն ներկայացումը ծափահարելու համար):*

Բայց վերոյիշեալ հայերէն բառերը չեն արժանացել նոյնիսկ «կոշմա՛ր»ի պատուին...

Սոյն բառարանի առաջին էջում կարդում ենք, որ նա «պարունակում է բանաւոր խօսքի եւ գրականութեան մէջ գործածուող շուրջ 40,000 բառ»:

Կազմողների արտադրած բառերի իմ վերարտադրած օրինակները, չնչին բացառութեամբ, ոչ ոք չի կարող գրականութեան մէջ գործածուած գտնել:

Այդ «չնչին բացառութիւնն» էլ վերաբերում է ամէնից առաջ յոյժ մասնագիտական գրականութեանը, որն անկասկած պիտի՛ օգտագործուի բառարանագէտների կողմից, բայց արդեօք մի այսպիսի՞ բառարանում:

Այո՛, եթէ գործ ունենայինք մի եռա-քառահատոր բառարանի հետ, թերեւս այստեղ արտադրուած (եւ հարիւրաւո՛ր չարտադրուած) բառերը այնտեղ մուտք գործելու հնարաւորութիւն ունենային: Բայց այսօրինակ համառօտ բառարանում նրանց մուտքը աւելի քան անհարկի է:

Ես այն մաքրասէրներից չեմ, ովքեր լեզուն համարում են մէկընդմիշտ «կոմպլեկտաւորուած»: Ամէն մի լեզու զարգանում է եւ ամէն մի խելացի փոխառութիւնից հարստանում ու ճոխանում: Բայց բառարանի (այն էլ համառօտ մի բառարանի) մէջ իրար վրայ պարսաւորել այնպիսի օտարազգի բառեր, որոնք կա՛մ քնաւ գործածական չեն, կա՛մ ունեն իրենց հայացի ձեւերը, կա՛մ գործածական են միայն նեղ մասնագիտական գրականութեան մէջ՝ նշանակում է դաղղուել աչքակապութեամբ:

Անհաւատալի կարող է թուալ, բայց պերճախօս փաստ է, որ օտարազգի այս բառերից շատերը տեղ չեն գտել մինչեւ իսկ ռուսական ծաւալուն բառարաններում:

Ըստ որում զայրացուցիչն այն է, որ կակաղու-կանկան-կեղուակ-կլակլորանման բառերը «հայացնողները» բառարանի սուղ էջերից դուրս են մղել այնպիսի հայերէն բառեր, ինչպիսիք են, օրինակ՝ կամարագարդ, կամարաձեւ, կայծակնափայլ, կայծահան, կանխազգալ, կանխազգացում, կանխավճիռ, կաշառասէր, կաշառասիրութիւն, կապկել, կապկութիւն, կառախումբ, կատակախօս, կարկաչահոս, կենսահիւթ, կենսամակարդակ, կենսասէր, կենսասիրութիւն, կորաքամակ, կրակակէտ, կրաջուր, կապ կտրած, կապ քաշել, կարճ կապել...

Ստիպուած եմ կարճ կապել, բայց եւ յիշեցնել, որ այստեղ բերուած է առանց այն էլ Մալխասեանի թերի բառարանի «Կ» տառի չնչին մասը միայն, ըստ որում բաց են թողնուած հարիւրաւո՛ր հնացած եւ «հնացած» բառեր, որոնք օգտագործուած են մեր դասական գրականութեան մէջ:

Հապա ի՞նչ կը ստացուէր, եթէ Մալխասեանի բառարանի «Կ» տառից արտադրուէին բոլո՛ր այն բառերը, որ չեն մտել սոյն բառարանի մէջ:

Կազմողները (ակադեմիկոս Ա. Ղարիբեան, պրոֆեսոր Ե. Տէր-Մինասեան եւ Մ. Գէորգեան) դուցէ փորձեն արդարանալ այն պատճառաբանութեամբ, թէ բառարանի սուղ էջերը դրաւած օտարազգի բառերը գործածական են մեր բանաւո՞ր խօսքի մէջ: Եթէ նոյնիսկ կան նման բառեր օգտագործողներ, ապա դրանք այն մարդիկ են, որոնց բերանից լսում ենք. «Գընանք նախաղու, միրավոյ պիվա կա... Մեր տելեֆոնը գեֆեկտ ունի... Զդաչին չտուեց... Փսիխ կինո էր... Պլանի դլիսի աստանովկան... Խօր մեր ինստիտուտում բալնի պարեր կան... Տուֆլիս տարա պաչինկի...»:

Իսկ եթէ չարունակենք «բանաւոր խօսքի» այս տրամաբանութիւնը (պիտի ասէի՝ լոգիկան), ապա բառարանից պիտի պահանջենք նաեւ այնպիսի բառեր, ինչպիսիք են պիվա, պավառոտ, պադյոմ, պադեզդ, սեմուշկա (ուղ-

զգրութիւնը թող ձեզ չշփոթեցնի), վեղրո, շիմ, փառ, փսիխ, *ինչպէս նաեւ* թաfյառ, թազա, հեչ, սաղ, դալմաղալ, գյուլլա, գյուլաշ, դալաթ անել...

Ա՛յ, սրանք, որ խոկապէս գործածական են, ինչո՞ւ չպիտի լինեն բառարանում:

Գուցէ եւ կան, չգիտեմ:

Վերջացնելուց առաջ ուզում եմ կրկնել արդէն տուած հարցս.

— Այս բառարանը կազմելիս ի՞նչ բառգիրք էք ունեցել ձեր սեղանին:

Եւ աղաչում եմ՝ չասէ՛ք, թէ օգտուել էք «Համարարբառ»ից, այն «Համարարբառ»ից, որի մասին թերթերում եղած հաղորդագրութիւնը (այսինքն՝ ինֆորմացիան) շատերիս ուրախացրեց:

Մի՛ արէք այնպէս, որ այս ուրախութիւնը համարուի վաղաժամ եւ աւելի՛ քան անտեղի...

Ռուսերէնի իմացութիւնը պարտադիր է ամէն մի կուլտուրական հայի համար: Այս իմաստով էլ «Հայ–ռուսերէն» բառարանի անհրաժեշտութիւնը աւելի՛ քան մեծ է: Այդ բառարանի կարիքն ունեն ո՛չ միայն հաղարաւոր հայ երիտասարդներ արտասահմանում, այլեւ բազմաթիւ այլազգի բարեկամներ, որոնք ուսումնասիրում են մեր լեզուն:

Երեւակայո՞ւմ էք այն լեհի կամ չեխի «ուրախութիւնը», երբ այս բառարանը ծայրէծայր թերթելուց յետոյ՝ տեսնի, որ «հայոց լեզուի» բառամթերքի կէ՞սն արդէն գիտի՝ օտա՛ր լեզուներից (անտեղեակ, որ իրենք՝ հայերը, այդ «կէսը» չե՞ն հասկանում)...

Զգիտեմ՝ այս բառարանը կազմողները կարդացե՞լ են վերջերս «Լիտերատուրնայա գազետա»ում տպագրուած շատ հետաքրքրական մի յօդուած: Յամենայնդէպս յիշեցնեմ.

«Ի՞նչ նամակ է ձեզ յուզել, ստիպել մտորելու, պարզապէս ուրախացրել», — *գիմել է խմբագրութիւնը մի խումբ գրողների: Հարցին պատասխանողների մէջ է նաեւ ռուս նշանաւոր գրող Կորնէյ Զուկովսկին: Տարուայ մէջ ստացած բազմաթիւ նամակներից նա ընտրել է այն մէկը, որ ուղարկել են մի խումբ դպրոցականներ: Սրանք իրենց դպրոցում կազմակերպել են ռուսաց լեզուն ու գրականութիւնը սիրողների ակումբ եւ մշակել են այդ «հոյակապ ակումբի շատ լուրջ կանոնագրութիւնը»: Ըստ այդ կանոնագրութեան.*

«Ակումբի անդամ կարող է լինել ամէն ուսուցիչ եւ դպրոցական, ով սիրում է ռուսաց լեզուն, ռուս դասական ու սովետական գրականութիւնը եւ ցանկանում է մայրենի լեզուով խօսել պարզ, յստակ, սահուն, ձգտում է կատարելապէս տիրապետել ռուս գրական լեզուին»:

Գրողի մէկ այլ նամակագիր առաջարկում է ստեղծել «Ռուս խօսքի կուլտուրա» մասնայական ամսագիր, ըստ որում ցանկանալով, որ այդպիսի ամսագրեր երեւան գան «մեր երկրի նաեւ ուրիշ հանրապետութիւններում»: «Ահա թէ ինչպիսի խոհուն, լուրջ նամակներ ենք ստանում մեր ընթերցողներից», — *ուրախանում է Կ. Զուկովսկին:*

Եթէ հարկաւոր է՝ դպրոցականներից էլ պիտի սովորել...

Ց. Գ.— Կարող է այն տպաւորութիւնն ստացուել, թէ «Հայ–ռուսերէն» բառարանում հայերէն բառեր ամենեւին չկան:

Կա՛ն, ի հարկէ:

Ես դուայ նոյնիսկ «պատասխանատուութիւն» եւ «խիղճ» բառերը՝ ճիշդ թարգմանութեամբ:

Պ. ՍԵՒԱԿ

Նվիրներ

ՄԻԱՊԱՂԱՂ ՀԱՄԵՐԳ

Անցեալ տարի մեր հայրենիքին մէջ նշուեցաւ Վահան Թէքէեանի ծննդեան 100ամեակը։ Առ այդ՝ բանաստեղծէն լոյս ընծայուեցաւ փոքրիկ ժողովածու մը, դրուեցան յօդուածներ թերթերուն մէջ եւ բեմերէն արտասանուեցան ճառեր։ Եղածը յոբելեան էր ու գրսեւորուածը մնաց յոբելենական սահմաններուն մէջ, — յաւուր պատշաճի խօսք եւ գիւրին կատարուող ընդհանրացումներ, որոնց շարքին գլխաւոր տեղ մը կը գրաւէր 1944ին Գահիրէի խորհրդային դեսպանատան մէջ արտասանուելու համար շարադրուած բանաստեղծին Ֆրանսերէն ոտանաւորին թարգմանութիւնը՝ «Հայաստանը–Ռուսաստանին»։

Յաջորդ էջերուն՝ յաջորդաբար տրուած քաղքուածքները լրիւ կը հաստատեն խնդրոյ առարկայ այդ ոտանաւորին վայելած հայաստանեան համբաւը ու նաեւ ա՛յն փաստը, որ ոգեւորութեան մը առիթ կը դառնային դարձեալ։ Ի վերջոյ, բանաստեղծական ի՛նչ որակ կը ներկայացնէ քաղաքականորէն շնորհակալութիւն մը յայտնելու ճղնութեամբ բանուած այդ ոտանաւորը, որ Թէքէեանի գլուխ–գործոցները չրջանցած՝ մեր մտաւորականները թոյլ կու տան իրենք իրենց այդ ասպիճան ոգեւորուիլ բանաստեղծութեան սահմաններէն այնքա՜ն հեռու նման բաներով։

Աւելի սարսափելին մի՛ւսն է, մօտեցումի նոյնութեան քոմն ի վեր ճչացող պատումի նո՛յն միապաղաղութիւնը։ Մտաւորականի սէս մարդերը, քննադատները, բանաստեղծները, բոլո՛ր ու դարձեալ՝ կիրարկած են նոյն արժէչափը, նոյն լեզուն, ա՛յնքան նոյնը, որ կարծես նոյն գառաբանին մէջ սրբուած նոյն նիւթը կը վերարտադրեն՝ աշակերտական նոյն մակարդակով։

«Հայաստանը–Ռուսաստանին» *ոտանաւորը, ըսինք, գրուած է 1944ին, բանաստեղծին մահէն տարի մը առաջ։ Անոր, այդ ոտանաւորին շնորհիւ էր, որ Հայաստանի գրողներու երկրորդ համագումարին յիշուեցաւ Թէքէեանի անունը։ Հետագային հատ ու կտոր բանաստեղծութիւններ ալ լոյս ընծայուեցան Թէքէեանէն, բայց իր արժէքին համապատասխան ծաւալ մը չտրուեցաւ իրեն՝ գեռ տասնամեակէ մը աւելի ժամանակ։ Երեւի այդ ցրտութեան մէջ մատնաւոր գեր մը ունէր «Ներկայ Հայաստանին» մէջ արձակած Թէքէեանի գրառութիւնը, հատանաբար գեր մը ունէր նաեւ ջերմութեամբ յիշուած «Սուրբն ողջակէզ»ը* (Խարոյկին վրայ ուրկէ Փիւնիկ՝ ծնար դուն նոր···)։ *Ո՛վ գիտէ։ Արգելիչ պատճառ մը կրնար ըլլալ նոյնպէս Թէքէեանի մէկ պահանջը, որուն լուրը միայն ծանօթ է մեզի* («Ցուսաբեր», 3 *Մարտ* 1956)։

«Միայն հանգուցեալ Վահան Թէքէեանն էր, որ հարցուց, թէ ո՞ւր են Չարենցը, Թաքուցը եւ միւսները։ ապա աւելցուց։ «*Պատասխո՛ն կ՚ուզեմ*»։

Առո՛նք, ու տասնամեակներու լռութիւն մը, իսկ հիմա՝ «Հայաստանը–Ռուսաստանին»։

Երեւի երեսնամեակ մը եւս պիտի սպասենք, որ մեր գրողները կարենան հեռու մնալ նմանօրինակ սէրերով հանդէս գալու անյարմարութիւններէն, եւ ուրիշներ՝ ձերբազատուին մարդոց ծիծաղելի բաներ ըսել տալու մոլուցքէն···

***

Իր վերջին բանաստեղծություններից մեկում — գրուած Ֆրանսերէն — Թէքէեանը փառաբանում է ռուս ժողովրդին, որի եղբայրական օգնութեամբ կործանումից ազատուեց հայ ժողովուրդը, եւ այժմ, պատերազմի ժամանակ, փոքր հաւատարիմ եղբօր պէս, մարտնչում է նրա կողքին՝ ֆաշիստական ուժերի դէմ: Թէքէեանի հիացումը Սովետական Հայաստանում կատարուող մեծ իրադարձություններով, արտայայտուել է նաեւ պոետի հրապարակախօսական յօդուածներում:

ԷԴ. ԹՈՓՉԵԱՆ

●

... Նոյն տրամադրությունների զարգացումն է «Հայաստանը — Ռուսաստանին» Ֆրանսերէն բանաստեղծությունը, գրուած մահուանից մէկ տարի առաջ եւ կարդացուած Կահիրէի խորհրդային դեսպանատանը 1944 թուականին, այսինքն՝ այն ժամանակ, երբ խորհրդային ժողովուրդը իր վերջին, յաղթական հարուածներն էր հասցնում ֆաշիզմին: Բանաստեղծութեան մէջ առկայ է վառ հաւատը եւ ապագայի գիտակցությունը, հայ ժողովրդի ծաղկման ու բարգաւաճման վառ գիտակցությունը: Մի կողմից՝ Ռուսաստանի դերի գնահատում, զուգակցուած ժամանակի հասարակական–քաղաքական իրադրության հետ, միւս կողմից՝ հայ ժողովրդի «ուժի եւ հանճարի» բարձր հասկացողություն:

«Նայի՛ր, ո՞վ Ռուսաստան, զաւակներիդ, որ պաշտպանում են քեզ —
Այն եղբայրաշունչ ազգերի հետ, որոնց դու պաշտպանեցիր,
Եւ որոնք քեզանով այսօր իրենք իրենց են պաշտպանում»:

Սա հետաքրքրական խոստովանություն է: Ազգերի եղբայրական համագործակցությունը մեծ գործի պայքարում անհրաժեշտ է յաղթանակի հասնելու համար: Այդտեղ իր լուման ունի եւ հայ ժողովուրդը, Հայաստանը, եղբայրացած ռուս ժողովրդի հետ:

Լ. Ա. ԱՄՄԱՐԵԱՆ

(«Վահան Թէքէեան», 1971, էջ 190)

●

Դէպի սովետական կարգերը վճռական շրջադարձ կատարեց նաեւ աբեւմտահայ գրականության մի ուրիշ դասական, մեծահամբաւ բանաստեղծ, խմբագիր եւ հասարակական–մշակութային գործիչ Վահան Թէքէեանը: Հայրենական մեծ պատերազմի դժուարին օրերին նա դրսեւորեց կարմիր բանակի հերոսականությունը, սովետական իշխանությունը, որ «սասանեց ու փշրեց

բերդերն անառիկ», *Ֆրանսերէն գրեց* «L'Arménie à la Russie» — «Հայաստանը — Ռուսաստանին» *բանաստեղծութիւնը։ Ֆաշիզմի դէմ մարտնչող Ռուսաստանին դիմելով, նա, երախտագիտութեամբ լի սրտով ասաց.*

Նայի՛ր հինաւուրց Հայաստանին, որ քո շնորհիւ
Վերագտել է իր ուժն ու հանգարը՝
Մարտերի մէջ, որ քեզ կոգին մղում է նա,
Եւ մարտի տաք բոպէին նայում է քեզ, ո՛վ Ռուսաստան,
Եւ մօտից ու հեռուից ասում.— Շնորհակալութիւն։

ՍՏ. ԿՈՒՐՏԻԿԵԱՆ

(«Սովետական գրականութիւն», 1977, թիւ 11, էջ 97)

●

Ողջամիտ մտաւորական էր նա, իր ժողովրդի շահերով ապրող հասարակական գործիչ, հրապարակախօս։ Նա ամբողջ խորութեամբ զգաց ու հասկացաւ, թէ հայ ժողովրդի համար որքան բախտորոշ է Ռուսաստանի հետ կռած բարեկամութիւնը։ Դրա լաւագոյն վկայութիւնը «Հայաստանը — Ռուսաստանին» *բանաստեղծութիւնն է, որ նա գրել է Ֆրանսերէն եւ կարդացել Եգիպտոսի ՍՍՀՄ դեսպանատանը 1944 թուին կայացած ընդունելութեան ժամանակ։ Դիմելով Ռուսաստանին, բանաստեղծն ասում է.*

Նայի՛ր հինաւուրց Հայաստանին, որ քո շնորհիւ
Վերագտել է իր ուժն ու հանգարը՝
Մարտերի մէջ, որ քեզ հետ մղում է նա,
Եւ մարտերի տաք բոպէին նայում է քեզ, ո՛վ Ռուսաստան,
Եւ մօտից ու հեռուից ասում, — Շնորհակալութի՛ւն։

Վ. ԴԱՒԹԵԱՆ

(«Իրիկուան խորհուրդներ» *հատորին յառաջաբանէն*)

●

Ողջամիտ մտաւորական էր նա, իր ժողովրդի շահերով ապրող հասարակական գործիչ եւ ամբողջ խորութեամբ ըմբռնեց, թէ հայ ժողովրդի համար որքան բախտորոշ է Ռուսաստանի հետ կռած բարեկամութիւնը։ Դիմելով Ռուսաստանին, նա ասաց.

Նայի՛ր հինաւուրց Հայաստանին, որ քո շնորհիւ
Վերագտել է իր ուժն ու հանգարը։

Այս օրերին, երբ մեր հայրենիքը նշում է Ռուսաստանի հետ Արեւել-

եան Հայաստանի միաւորման 150ամեակը, այս բանաստեղծութեան սքանչելի խորհուրդը նոր ուժով է հնչում։

Վ. ԴԱՒԹԵԱՆ

(«Հայրենիքի ձայն», 1978, 4 Հոկտեմբեր, թիւ 40)

●

Հայ դաղթաշխարհի հաւաքական ձայնն ու զգացումները կան Ֆրանսերէնով գրած «Հայաստանը — Ռուսաստանին» բանաստեղծութեան մէջ, որ Թէքէեանը՝ այդ դաղթաշխարհի նահապետի իրաւունքով կարդում է 1944 թուականի Յուլիսի 12ին Կահիրէի սովետական դեսպանատանը կայացած ընդունելութեան ժամանակ.

Նայի՛ր հինաւուրց Հայաստանին, որ քո շնորհիւ
Վերագտել է իր ուժն ու հանճարը՝
Մարտերի մէջ, որ քեզ հետ մղում է նա,
Եւ մարտի տաք բոպէին նայում է քեզ, ո՞վ Ռուսաստան,
Եւ մօտից ու հեռուից ասում.— Շնորհակալութի՛ւն...

Ս. ԿԱՊՈՒՏԻԿԵԱՆ

(«Գրական թերթ», 1978, թիւ 39)

●

...Նոյն ադնիւ կենսափորձը, տառապանքի ու քաւութեան նոյն ոլորանները Թէքէեանին յանդեցրին հայ դրականութեան ամէնից արմատական՝ ռուսական կողմնորոշման գծին, որ սրբադործուած է Աբովեանի, Նալբանդեանի, Թումանեանի, Տէրեանի նուիրական անուններով։ Եւ նա դարձաւ հայոց յարաբերութեան բանաստեղծական խորունկ մեկնաբաններից մէկը։ Հեռուից հեռու մենք տեսնում ենք Վահան Թէքէեանին Կահիրէի խորհրդային դեսպանատանը, հագած իր ամենաներկայանալի զգեստը, սովորականից աւելի կոկ ու խնամուած, որ նրա սովորութիւնն էր, 1944ի Յուլիսի 12ին, երբ պատերազմը դեռ ճարակում էր հողագունդը, բայց տեսանելի հորիզոնում արդէն չողում էր Մեծ յաղթանակի հրացոլքը, տեսնում ենք «Հայաստանը — Ռուսաստանին» Ֆրանսերէն գրած բանաստեղծութիւնը կարդալիս։

Լ. ՀԱԽՎԵՐԴԵԱՆ

(«Գրական թերթ», 1978, թիւ 39)

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ...

Կանխող էջերէն մէկուն վրայ մատնանշուած Թէքէեանի «շրջադարձէն» եւ նոյն առիթով դրսեւորուած ոգեւորութեան համերդէն ետք, պէտք է յիշեցնել այսօրուան ընթերցողին, որ միայն «Հայաստանը–Ռուսաստանին» ոտանաւորին մէջ չեն սահմանափակուիր Վահան Թէքէեանի շրջադարձային փաստերը, կան եւ ուրիշներ, որոնցմէ մէկը Փաշական շրջադարձն է, որ կատարուեցաւ սովէտականէն ուղի՛ղ տասնիններ տարի առաջ, 1925ին, ինչպէս ցոյց կու տայ դիմացի էջին ստորագրուած բանաստեղծութիւնը:

Փաշիզմի զարթօնքը ողջունող այդ բանաստեղծութիւնը հիւրընկալուեցաւ Թէոդիկի «Ամէնուն տարեցոյց»ին կողմէ, իր դրատման թուականէն երեք տարի ետք, 1928ի հատորին մէջ եւ, ինչպէս կ'երեւի, զայն անմիջական դարձնող միզամփաժային խնամուած սճով, Փաշիզմի պապին կենսագրութենէն անջատուած խիտ կենսական մանրամասներով:

Թէքէեանի խնդրոյ առարկայ տպաւորութեան վաւերականութեան տեսակէտէն՝ կարեւոր նշանակութիւն ունին այս երկու թուականները (1925 եւ 1928): Այդ օրերուն, Թէոդիկի «Տարեցոյց»ին մէկ էջը լեցնելու համար ուրիշ քերթուածներ չէին պակսեր հարկաւ Թէքէեանին, բայց ան, ո՛նգամ դրատման թուականէն երեք տարի ետք, նախընտրած է հրատարակութեան տալ այդ մէկը, հաւատալով հաւանարար անոր մէջ զրած «ժամանակի շունչին» եւ տպերուն ստացած բանաստեղծական ուժին: Եւ, իրաւամբ, «Տաղ առ Իտալիա»ն, անկախ իր նիւթէն եւ հոն ձեւակերպուած մարդարէութեան վրիպանքէն, բանաստեղծութի՛ւն է ամէնէն առաջ, ուր դժուար չէ հաստատել Թէքէեանի արուեստին քանի մը յատկանշական երեսները:

Յիսնամեայ այս բանաստեղծութեան ո՛չ գաղափարական բովանդակութիւնը եւ ոչ ալ արուեստը նիւթ դարձած են Թէքէեանը ուսումնասիրած մտաւորականներուն, երանի թէ դարձած ըլլային, ամէնուն ծանօթ ըլլար բանաստեղծութիւնը. այդ պարապային, թերեւս, ընդամէնը պարապայական ուղերձի մը վրայ չտեսութիւններ չսարքէին մարդիկ, այլ շրջանցելով թէ՛ մէկը եւ թէ միւսը, թէ՛ Փաշականը եւ թէ սովէտականը՝ ծանրանային Թէքէեանի հայրենասիրական եւ մարդկային դլուխ–գործոցներուն վրայ:

Ի դէպ, այս իրողութիւնը ուրիշ երեւոյթ մը կը յուշէ, որ բնորոշ է մեր իրականութեան: Ճիշդ այն տեսն, երբ Թէքէեան կը տաղերգէր Փաշիզմի զարթօնքը, հետը կը պտըտցնէր իր տաղը, հրապարակ կը հանէր զայն, անդին, կուսակցականօրէն իրեն հակադրուած կողմին մտաւորական ամէնէն կարկառուն դէմքերէն մէկը, Սիմոն Վրացեան, եւ ամէնէն տաղանդաւոր երիտասարդներէն միւսը, Վազգէն Շուշանեան, անսխալ կռահումներով կը վերլուծէին Փաշական այդ պղտոր հեղեղը եւ հրապարակագրական բուռն կիրքով կը ծաղկէին մարդոց դլխուն առկախ անոր վերահաս սպէտը:

Հետեւողութիւնը ծանօթ է: Ոչ ոք Փաշական հակումներով ամբաստանեց Փաշիզմը գովերգած Վահան Թէքէեանը, բայց մարդիկ երկար ատեն Փաշիստ յորջորջեցին Փաշիզմը առաջին օրէն մերկացուցած Վրացեանի կողմը:

Հետապայ էջերուն կը ներկայացնենք Թէքէեանի խնդրոյ առարկայ բանաստեղծութեան լուսանկարչական պատճէնը, եւ հատուածներ՝ Վրացեանի եւ Շուշանեանի նոյն երեւոյթին նուիրած յօդուածներէն՝ պատմութեան համար...

ՏԱՂ, ԱՌ ԻՏԱԼԻԱ

ԻՏԱԼԻԱ՛, երկի՛ր ուր հին բոցը դեռ
Հոգիէ հոգի ցատքելով կ'անցնի
Եւ այս գիշերին մէջ քե՛զ՝ լուսայեռ
Մանեակ մը կ'ընէ կուրծքին աշխարհի :

ԻՏԱԼԻԱ՛, ուր հին Հրոմէն իր ոգին
Դարեր վերջ նորէն կը տեսնէ զարթուն,
Ուր ոգեր կ'երլայ բարոյակը կարգին
Եւ կարգն՝ ընդունուած իշխանը մարդուն :

ԻՏԱԼԻԱ՛, արտիդ մէջ թաղուած սերմեր
Կը ծլին, ճիւղեր-կ'արձակեն ահա.
Նոր անտառ մը խիտ՝ քու երկինքդ ի վեր,
Փլչող հողերուն թռամբ. շնորհ կ'երլայ :

ԻՏԱԼԻԱ՛, միլիոն ու միլիոն հոգի՛
Մէ՛կ հոգի են արդ՝ Մէ՛կ մարդու հոգւով,
Որ քեզ կը փրկէ հոգին տիեզերքի,
Օրէնքներն անոր՝ մեծ, ճիշդ, ապահով :

ԻՏԱԼԻԱ՛, մէջէն քու հոգւոյդ, ողջո՛յն
Տիեզերքի ամենահ, անխոտոր հոգւոյն :

1925 ՎԱՀԱՆ ՔԷՔԷԵԱՆ

ՊԵՆԻԳՕ ՄՈՒՍՍՈԼԻՆԻ. —

« Երկաթագործ մըն էր հայրս, եւ ես աշխատած եմ հետը :

Երկաթ կը ճկէր անխմ՝ հոգիներ ճկելու ծանրածանր աշխատանքն է» :

ՖԱՇԻԶՄԸ

Ամփոփելով մեր ասածները ֆաշիզմի մասին՝ կարող ենք անել հետեւեալ եզրակացութիւնները.—

Ֆաշիզմը ժողովրդապետական սկզբունքի տեսակէտից, անպայման, յետաշրջական երեւոյթ է. նա վերցրեց Իտալիայում քաղաքական ամէն ազատութիւն եւ հաստատեց կուսակցական դիկտատուրա, իր բոլոր յատկանիշներով ու հետեւանքներով: Իշխանութեան ղեկն իր ձեռքը ձգելուց յետոյ, նա հրաժարուեց նոյնիսկ այն համեստ պահանջներից, որոնք կազմում էին նրա սկզբնական ծրագիրը: Ընկերային օրէնք է. ո՛ւր չկայ հանրային հակակշիռ եւ իշխանութիւնը գտնւում է անպատասխանատու փոքրամասնութեան ձեռքին, նա անխուսափելիօրէն այլասերւում, վերածւում է բռնակալութեան եւ դառնում է յետադիմական գործօն: Այդպէս պատահեց եւ ֆաշիզմի հետ, որը սկզբնական շրջանի տատանումներից յետոյ, անվերադարձ նետուեց խաւարի գիրկը: 1924ին, ֆաշիստները վայրագութեամբ սպանեցին ընկերվարական պատգամաւոր Մատէոտիին: Այս սպանութիւնը անօրինակ յուզում առաջ բերեց ամբողջ երկրում եւ դարձաւ մի տեսակ դարձակէտը ֆաշիզմի զարգացման ճանապարհին՝ ցուցահանելով նրա ամենաախտաւոր կողմերը: Նոյն տարուայ աշնանը սկսուեց եւ ընդդիմադիր կուսակցութեանց պատկանող 140 պատգամաւորների բոյկոտը ֆաշիստական խորհրդարանի դէմ, որ թէեւ վերջացաւ ձեւական պարտութեամբ, բայց, անկասկած, նոյնպէս ուժգին հարուած հասցրեց ֆաշիզմի վարկին:

Այսպիսի պայմաններում, ի հարկէ, զարգանում է քմահաճոյքը, բախտախնդրութիւնը, չարաշահութիւնը, շահամոլութիւնն ու կաշառակերութիւնը: Բազմաթիւ ֆաշիստներ, որոնք ֆաշիզմի իշխանութեան հասնելուց առաջ, աղքատ ու աննշան մարդիկ էին, այժմ տէր են միլիոնների եւ արտակարգ ազդեցութիւն ունեն.— նոյն երեւոյթը, որ եւ խորհրդային աշխարհում: Դրան նպաստում է եւ իտալական բուրժուազիան, որ, ընդհանուր առմամբ, զուրկ է ֆաշիզմից, որովհետեւ սա շոյում է նրա ազգային զգացումները, հովանաւորում մասնաւոր սեփականութիւնը, սանձահարում բանուորներին եւ, մանաւանդ, օգնում հարստանալու: «Մեծ Իտալիա» նշանակում է իտալական արդիւնաբերութեան եւ առեւտրի համար լայն շուկաներ. բուրժուազիան, հարկաւ, Մուսոլինիի հետ է «Մեծ Իտալիա»յի խնդրում:

Ս. ՎՐԱՑԵԱՆ

(«Դրօշակ», 1926 Ապրիլ, թիւ 4)

Վ. ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ

ՖԱՇԻԶՄԻ ԴԷՄ

Ցանկարծական, կարգապահ, ուժգին ու վայրենի վերադարձ մը դէպի հաւաքական սրիկայութիւն, դէպի կազմակերպուած տուգանութիւն: Դաւադիր ու լիբը զայրոյթ մը, որ մարդկութեան տականքը կը թքնէ լուսադոյն մասին երեսին:

Ֆաշիզմը յեղափոխութի՞ւն...

Մի՛ հայհոյէք: Բռնութեան ծանր ու անգութ բեռ մը՝ աշխատաւոր մարդկութեան վրայ: Ուրուական մը, որ մեծ պատերազմէն կործանած ու արիւնաքամ մարդկութեան երակին վրայ կը չոքի: Շնագայլերու ու բորենիներու վոհմակի մը արիւնածարաւ ագաղակը:

Խոյա՞նք մը: Այո՛: Բայց ո՛չ դէպի վեր: Բայց ո՛չ դէպի յառաջ: Հապա՝ դէպի ետ:

Ցարձակոգակա՞ն մը: Այո՛: Անեարակոյս: Բայց ո՛չ թէ սեւ, ոճրագործ ու գիշակեր ուժերու վրայ յանուն արդարութեան ու ճշմարտութեան մեծ ու մարդկային յաղթանակին (որ պիտի լուայ աշխարհը իր աղտերէն), հապա ատելավառ շարժումը՝ յանուն սեւ, ոճրագործ ու գիշակեր տիրոջ-ժակներու: Յանուն պաշտօնական ոճրագործութեան: Յանուն հին ու չնական ռազմապաշտութեան՝ սեւ ու սովալլուկ ջոլիրներով:

Անկցի՛ Ֆաշիզմը: Քսանեւրորդ դարու երկրորդ քառորդին մեծագոյն ամօթը:

Մեծ պատերազմին այս ջլախտաւոր վիժուածքը:

***

Զզուելի կմախք մը քսանեւրորդ դարու երկրորդ քառորդին:

Ֆաշիզմը սեւ սարսափ: Սեւ զոգափար:

Ֆաշիզմը սեւ դրօշակ: Սեւ շարժում:

Տկարներ, միամիտներ, անհաւատարակշիռներ՝ խանդավառուեցան այս շարժումով:

Դուքսեր, դրամատէրեր, իշխաններ անցան թափօրին գլուխը: Գայլեր, սատակներ, անօթիներ խառնուեցան ջոլիրին: Վերջինները իրաւունք ունին երդուընալու այս սուտ հաւատքով: Առաջինները պիտի քաւեն իրենց տըխմարութիւնը պատմութեան տալիք դասովը:

Մեր ժամանակը շարժումի, առնականութեան ու վճռականութեան ժամանակ է:

Մարդկութիւնը կը խարխափէ: Հողը կը սահի տակին տակէն: Կարծես կը կենայ գահավէժի մը եզերքը: Եկեղեցիները ու բոլո՛ր հաւատքի պաշտօնական տուները կործանած են վաղուց: Յոյսի անդրաշխարհային ծառերը՝ տապալած: Մերկ ու աւազակ իրականութիւնը բռնած է մարդկութեան կոկորդէն ու չնչահեղձ կ'ընէ զայն:

Տիրելու, շահագործելու, ուրիշներու ուսին հեծնելու, հաճոյքի անկողիններուն վրայ շուայտօրէն անառականալու մութ ու հրամայական ծարաւ մը՝ կը բռնաբարէ մարդոց հոգեկան կուսութիւնը:

Ահա՛ այս անասնական ու բութ ծարաւին քաղաքական արտայայտութիւնն է Ֆաշիզմը։

Ամբոխը կ՚ուզէ լոյս, հոգ չէ արուեստական։ Կ՚ուզէ հրաման, հոգ չէ բարբարոս։ Կ՚ուզէ կռիւ, հոգ չէ արիւնոտ, յանուն «կայուն ու վերջնական խաղաղութեան»։ Յանուն ափի մը, ուր վերջապէս հանգչեցնէ իր վաստակաբեկ գլուխը։

Մեր ժամանակը կը պահանջէ պաղափարներուն դիւրամատչելին, անմիջականը, պարզը, ամուրը ու սաստիկը։ Գոլը, զաղջը, միջինը կը դղուեցընեն զինքը։ Կ՚ուզէ մա՛նաւանդ գործադրութիւն։

Թանձր, հոգ չէ, բայց չօշափելի իրականացում։ Արժէքներ, որ հասարակաց զգայարանքներու տակ կ՚ընկնան։

Ու Ֆաշիզմը՝ լիտի ու ամբոխավար՝ կը խոստանայ առատաձեռնօրէն։

***

Ֆաշիզմը, կ՚ըսեն, առնական է։ Այո՛։ Բայց ազատութիւնը դիտապաստ ընելու համար։ Կ՚ըսեն՝ խոյանք ու երկաթէ կամք ունի։ Այո՛։ Բայց ամբողջ ժողովուրդ մը անցեալի ճախճախուտին մէջ խրելու համար։ Ունի վճռականութիւն, կ՚ըսեն։ Բայց այս բոլորը յանուն ինչի՞։ Ո՞ր արդարութեան, ո՞ր ճշմարտութեան համար։ Ըսէ՛ք չարժում, հրաման։ Ո՞ւր երթալու համար, ե՞տ թէ յառաջ։ Դէպի անցեալի մութի՞ն, թէ դէպի ապագայի լոյսին։

Շարք առ շարք այս դրոհը ո՞ր ոքանչելի իրականացման համար, ըսէ՛ք։

Այն ցեղերը, որ ծանրօրէն դարնուած էին պատերազմէն, տկարները, որ կ՚արիւնէին վիրաւոր կողերով, ազահները, որ անօթի մնացին (Հունգարիա), պարտուածները, որ դառնացած էին (Յունաստան, Պուլկարիա), վերջապէս հողի հարստութեան, իշխանութեան բոլոր ծարաւները վարակուեցան այս ախտէն։

Այս շարժումը իր սեւ ու գոժան դէմքը դարձուցած է հին ու ծերացած կաւատներուն։ Այսօր՝ ամբոխին ու իր բնազդին հետ, վաղը՝ յաղթականին, յետոյ՝ այն նոյն չուառական ամբոխին դէմ։ Ֆաշիզմի գլխաւոր յատկանիշներէն մէկն է ասիկա։

***

Ֆաշիզմը կը վերագնահատէ իր ազգային արժէքներն ու հարստութիւնը ու կը ստորագնահատէ օտարինը։

Իր ամէնէն ամուր ու զօրաւոր դիծը հոս է։

Որովհետեւ մեր ժամանակին մէջ, երբ ամէն բան կը խարխլի, երբ կասկածը, յուսահատութիւնն ու յոգնութիւնը կը սպառեն շատ մը ցեղեր, երբ ուրիշներ իրենց հարստութեան ու լայն ու ներքօրէն զարգացած մշակոյթի մը մէջ (Ֆրանսա) կը բորոտին եւ փոքրերը կը խեղդուին օդի ու ապատութեան պակասէ ու չեն կրնար իրենց պզտիկ անձը պահել՝ քաղաքականութեան ու մշակոյթի յօրանջող, բայց սպառնական հսկաներու կողքին, Ֆաշիզմը կու գայ զինելու բոլոր անձնապաստան ու յոխորտ կեցուածքով, ծայրայեղ ինքնավստահութեամբ, զօրաւոր ու վճռական որոշումով։

Ամէն ցեղ կը կասկածի ինքզինքէն ու ամէն ցեղ ուրեմն պէտք ունի աւելի քան երբեք՝ ինքզինքին հաւատալու։ Հաւատալու իր ուժին, իր անցեալին, իր ազգային կարողութիւններուն, իր մեծութեան։ Հաւատալու՝ զօրութեամբ։ Կրքով։ Վրէժով։

Զինուելու իր անցեալով՝ իր դրացիներու ապագային դէմ։ Ինքզինքը զօրացնելու՝ մեծ, հզօր, արժանի ուրիշներուն տիրելու։

Հոս է Ֆաշիզմի ուժը։ Այս սխալ ու խարդախ մեկնակէտէն է, ուրկէ կ'ելլէ անոր ադամական «հանճարը»։ Ասոր հետեւանքը պատերազմ է։ Ու պատերազմի հետեւանքը նորէն պատերազմ։ Ո՞վ կը յաղթէ։ Ո՞վ կը պարտուի։ Զենք դիտեր։

Բայց չահագարենք։ Ֆաշիզմը պիտի պարտուի։ Ամէն ճակատի վրայ ու խայտառակօրէն։

Պիտի պատուի իր սուտ դիմակը։ Պիտի երեւայ զարհուրած մարդկութեան իր հրէշային ու սեւ դէմքով։ Ու պիտի դարնենք զայն կոզէն, մենք, աշխատաւորներս, որ կը կռուինք յանուն աշխատանքի ու հայրենի հողի ազատագրութեան. պիտի դարնենք զայն տղամարդօրէն, ընկերներ։

Ձշդե՛նք։ Ըսենք՝ չարժում։ Շարժում չէ Ֆաշիզմը, հապա՝ հակաշարժում։ Ցեղափոխութիւն չէ, այլ՝ հակայեղափոխութիւն։ Պատմութիւնը կը պատկանի շարժման, որ առաջ կ'երթայ խիզախօրէն։ Ցեղափոխութեան, որ կը տապալէ՝ ուելի ամբօրէն հաստատելու համար։

***

Իտալիան արեւոտող ցամաքամասին վրայ՝ կրքոտ, աղքատ ու անժառանգ ժողովուրդ մը՝ պատերազմներու ամէնէն եղերականէն հազիւ թօթուած իր ուսերը, գլուխը բարձրացուցած ու հաւատքը աչքերուն՝ քայլ կը նետէր դէպի մեր ժամանակին մեծագոյն ու պարտադիր նպատակը, դէպի ընկերվարական պետութիւնը։ Գիտակից, խրոխտ ու երիտասարդ աշխատաւորութիւնը կ'երթար յառաջ։

Յառաջ երթալը չարժիլ ըսել է։ Ցեղափոխութիւն էր ասիկա. դանդաղ բայց ապահով։

Փողոցներէն Ֆաշիզմը ցցեց գլուխը, հաւաքեց դուքսերը, արուեստով մարդասպանները, մակաբոյծ ռազմիկները, բոլոր դառնացածները, գայլերն ու վաշխառուները եւ իր դրօշակին վրայ գրեց,— անկցի՛ ընկերվարութիւնը։

Ընկերվարութիւնը կ'երդնուր ժողովուրդներու հաւասարութեան վրայ։ Ֆաշիզմը հնչեց — ո՛չ։

Ընկերվարութիւնը կը կռուէր յանուն աշխատանքի ազատագրութեան։ Ֆաշիզմը որոտաց — ո՛չ։

Ընկերվարութիւնը կը չարժէր դրամագլուխին վրայ՝ զայն ճակատելու համար։ Ֆաշիզմը ոռնաց — ո՛չ։

Ու պաշտպանեց զայն իր ակռաներով։

Ֆաշիզմը՝ վարդապետութիւն չէ։ Ֆաշիզմը գաղափարաբանութիւն չունի։ Առանց գաղափարաբանութեան ոեւէ կուսակցութիւն չի կրնար երկար ապրիլ։ Կը ճեղքուի։ Կը պոռնկանայ։ Կը նեխի։

***

...Ֆաշիզմը նոր չէ։ Թշուառական, նզովեալ հասարակակարգի մը վերջին ջղաձգութիւնն է, որ կրնայ տեւել, եթէ ընդդիմութիւն չտեսնէ։ Վերջին զայրոյթը, որ կրնայ պայթիլ եղերականօրէն աշխատաւոր մարդկութեան վաստակաբեկ գլխուն։

Վերջին ու ճակատագրական փորձը գուցէ՝ ոտքի կենալու, բարձրացող, նոր, առոյգ ու արդար աշխատաւոր մարդկութեան յաղթական գնացքը խափանելու։

Բռնակալութիւն՝ յանուն աշխատաւոր մարդկութեան, որ ըսել է «անհրաժեշտ ու արդար բռնակալութիւն»։ Այսուհանդերձ — ո՛չ, կ'ըսենք մենք, մենք, որ իրաւունք ունինք խածնելու մեզ կեղեքողներուն ուսէն, մենք, որ

մեր ծանր ու խեղդող թշուառութեան արտօնագիրը ունինք սրիկաներու կոկորդը սեղմելու համար, — ո՛չ, կ՚ըսենք մենք, աշխատաւորներս, ըլլայ հողի թէ մաքի, ըլլայ ցորենի արտերուն մէջ, թէ դործանոցներու խորը:

Որովհետեւ,

Աշխատաւոր մարդկութիւնը բաւական երիտասարդ է, բաւական քաջ, բաւական արժանավայել, բաւական արու ու վեհանձն՝ արդարութեամբ յաղթանակելու համար: Կ՚ըսենք մենք:

Բռնակալութիւն՝ յանուն դրամագլուխի սեւ ասպետներուն, յանուն անհաչտ ու կոյր ազգայնակոնութեան: Այո՛, կ՚ազաղակեն միահամուռ, սահմանէ սահման:

Չէ՛, բորենիներ՛ը, երկար չպիտի քրքջաք:

Ֆաշիզմը՝ բութ ու ոգէտ յորձանք՝ պիտի ընկղմի իր փորած ճահճախուտին մէջ...

***

Ժողովուրդի մը ճակատագրական մէկ դարձուածքին վրայ երբ շուրջը ամէ՛ն բան փլած էր, երբ հողը կարծես սեղի կու տար, երբ ճակատէն քարոզները կը վարանէին՝ բարբարոս, կամակոր ու յանդուգն մարդ մը քարոզեց ու պարտադրեց ուժերու բացարձակ կեդրոնացում որոշ կէտի մը շուրջ: Յառաջադրեց պարզ ու հասկնալի նպատակ մը:

Հրամայեց ու հնազանդեցան:

Հարուածներու կեդրոնացում: Կարողութիւններու համագումար: Ատելութիւններու խուրձ: Վերջապէս ազգայնական ոխի, կիրքի ու յաղթանակի դաշինք մը:

Դուրսէն դեղեցիկ ու առնական է Ֆաշիզմը:

Կ՚ըսէ: — Ամէն ազգային արժէք սրբազան է: Այդ արժէքներուն համար արիւն թափելը առաջին պարտականութիւնդ է, քաղաքացի՛, յառա՛ջ, յաղթանակը մերն է, չխանչել թշնամիին, կոխոտել վատերը ու տկարները, խըթանել ու պսակել քաջերը: Յանդգնութիւն ու մեր ցեղը ամէնէն վեր: Հուռռա՜...

Ահա՛ Ֆաշիզմը ջնարակուած: Բայց պատռեցէք դիմակը ու ի՜նչ բարբարոսութիւն, ի՜նչ կեղտ ու մանաւանդ ի՜նչ փոքրոգութիւն:

Ի՞նչ կ՚ըսէր ռազմապաշտ Գերմանիան: Նոյնը: Ուժերու կերազանց լարում յանուն գերաճուն ու ազահ գերման ճարտարարուեստին: Յաղթանակ, յանուն տիրողներու, մարաջախտներու ու իշխաններու մտակեր ջոլիրի մը: Բայց կործանեցան այս լրբենի մարդիկը ու կայսերապաշտ Գերմանիան ալ հետը: Իրաւ է՝ տակաւին կը հոնդայ, բայց խոշոր մոյկի մը դարշապարը վրին:

Ի՞նչ կ՚ըսէր Հռոմը: Նոյնը: Քաղաք մը պերճ, բոլ, շնական քաղաք մը, աշխարհի սրտին վրայ իր ծանր ոտքը դրած: Արտադրէ՛ Կապադովկիա, քրտնէ՛ Պաղեստին, ծունկի՛ եկուր Պոնտոս, խոնարհէ՛ ու հարկ տուր Հայաստան՝ որպէսզի ծիրանեւոր ծերակուտականներ վարդի հեղեղներու մէջ սէր ընեն ու զուարճանան՝ մինչեւ ձանձրոյթէն բազկերակնին ածելիով կտրելը: Բայց չկա՛յ Ներոն, չկա՛յ Կալիգուլա: Չկա՛յ նոյնիսկ Յուլիոս Կեսար: Չպիտի ըլլայ նաեւ Ֆաշիստական բռնապետը:

Պատմութեան անողոք վճիռն է ասիկա:

ՎԱՉԳԷՆ ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ

(«Դրօշակ», 1926 Յուլիս, թիւ 7)

... ԴՐԱՆՑԻՑ ՄԷԿԸ

«Սովետական գրականութիւն» *ամսագիրի* 1976 *տարեշրջանի* 7 *եւ* 8 *թիւերուն մէջ լոյս տեսաւ* (*աւելաւելարար Ռուբէնի* «Ցիշատակներ»*ով հանրածանօթ դարձած*) *հայ ֆեդայիներու կեանքը վերապատմող Խաչիկ Դաշտենցի վիպասանութիւնը՝* «Ռանչպարներ» *խորագիրին տակ, ամսագրային տարբերակով, այսինքն՝ որոշ յապաւումներով։ Ողբացեալ գրագէտին յետ մահու հրապարակուած այդ գործը արտատպուեցաւ* «Ազգակ» *օրաթերթին մէջ իբրեւ թերթօն, եւ ապա՝* «Էջմիածին» *հրատարակչատունը առանձին գրքոյկով մը հրամցուց դայն ընթերցողին։ Արտասահմանի մեր միւս թերթերը արտատպեցի՞ն դայն թէ ոչ՝ լաւ չենք յիշեր այս պահուն։ Այն օրերուն ամպերը չատ թանձր էին մեր երկինքին վրայ ու կ՚ապրէինք աշխարհէն կտրուած կեանք մը, — չենք գիտեր։ Աւելի ուշ,* «Բագին»*ի* 1978 *տարեշրջանի ապրիլեան համարին մէջ,* «Ռանչպարներ»*ու մասին Սեբաստ Փանոսեան ստորագրեց կարճ դրախօսական մը, որուն կողքին լոյս տեսաւ նաեւ նշմար մը,* «Ներբագիներեան լրացումներ»։ *Նշմարը առանձնապէս նիւթ ունէր Ռուբէնի նկարագրած հայապրի Մեհմէտ էֆէնտին եւ նոյն էֆէնտիին դաշտենցեան պատճէնաւորումը, աւելցնելով, որ՝*

«Նմոյշները հարիւրներու կը հասնին եւ, հետեւաբար, չեն կրնար հարցումներու ծնունդ չտալ։ Արդեօք Խաչիկ Դաշտենց աւելի ծաւալուն գործի մը հաշուոյն իբրեւ առաջին տարբերա՞կ կատարած է *ռանչպարները* սնուցանող այս բաղուածքները, թէ տարբեր հեռանկարի մը համար շարունակ բաց պահած է Ռուբէնի հատորները»։

Յիշատակուած այս կարճ գրութիւններէն զատ, գոնէ մենք չենք յիշեր «Ռանչպարներ»*ուն քննական ակնարկով մօտեցող ուրիշ որեւէ էջ։ Նոր մթնոլորտ հանդիպեցանք նոր մեկնաբանութեան մը, Երեւանի* «Գարուն» *ամսագիրի յունիսեան համարին մէջ, Սուրէն Ադաբաբեանի ստորագրութեամբ։*

Սուրէն Ադաբաբեան սառցահալի օրերուն աշխուժացած Հայաստանի պաշտօնական քննադատներէն մէկն է, որուն մէջ յամառօրէն մնացին (այս քանիերո՞րդ անգամն է, որ կը հաստատուի) հալիլ չուզող սառոյցի բաւական թանձր խաւեր։ Քննադատի տեսակ մը, որ կը տպնապի ո՛չ թէ ըսուածը պարկեշտօրէն հաստատելու կամ թաքնուածը կռահելու մտքով, այլ յամառակի սովորութեամբ մը կ՚ըսէ նախօրօք դիտցածը, հաշուախնդրօրէն կողմնորոշուածը՝ սառցային սառն անպատասխանատուութեամբ։ Սառ եւ սառ։ Վերջին խաւը գլուխ ցցած է «Գարուն»*ի յիշեալ էջին վրայ, հետեւեալ բառերուն մէջ.*

«Ցանկանում ենք ընդգծել եւս երկու մոմենտ, որոնք գաղափարական լիարժէք շեշտեր են տալիս Դաշտենցի վիպասքին։

«Դրանցից մէկը դաշնակցութեան գաղափարախօսութիւնից շարժումը սահմանազատելու տենդենցն է, — պատմականօրէն միանգամայն ճիշդ տենդենց։ Բանն այն է, որ հայդուկներն իրենց բուն ժողովրդական արմատներով չէին կարող յենարան լինել դաշնակցութեան նեղ «բաղձանքների» համար»։

«Բագին»*ի յաջորդ թիւին մէջ, եւ աւելի լայն ծաւալի մը վրայ, եւ գոյ փաստերուն ու շահագործման ենթարկուած անգոյ տուեալներու հիմամբ՝ մենք պիտի անդրադառնանք Ադաբաբեանի դուրս տուած այս հերթական անհեթեթութեան։*

ԴԱՐՁԵԱԼ «ԱՅՆԹԱՊԻ ՏԱՃԱՐՈՒՄ»

«Բագին»ի այս սարուան Յունիսի համարին մէջ քանի մը էջով անդրադարձած էինք «Սովետական գրականութիւն» ամսագիրին կողմէ հիւրընկալուած «Լիտերատուրնայա կազետա» թերթին թղթակից Զօրի Բալայեանի լիրանանեան ոգիորդաժին, եւ կատարած կարգ մը մատնանշումներ՝ ի մասին հոն թոյլ տրուած այլազան եւ զարմանազան թիւրիմացութեանց:

«Սովետական գրականութիւն» ամսագիրէն եաք, Երեւանի «Սովետական գրող» հրատարակչութիւնը առանձին հատորով մը լոյս ընծայեց նոյն որիորդաժը, որուն մասին ոչնչան գրախօսականնե՛ր ալ Երեւիլ:

Պարզ հետաքրքրութեան համար ակնարկ մը նետեցինք նա՛եւ գիրքին վրայ եւ կրցանք կռահել «Բագին»ի մէջ մատնանշուած թիւրիմացութիւններէն միայն մէկուն սրբագրութիւնը, ձոնպլաթին կոմկուսի ատաղձոներ չուայլած լաժինը: «Սովետական գրականութիւն» ամսագրին մէջ «Լիբանանի կոմկուսի նախագահ» էր ձոնպլաթ, հատորին մէջ դարձած է «Լիբանանի սոցիալիստական կուսակցութեան նախագահ»: Կատարուածը ամբողջական սրբագրութիւն մը չէ, բայց բա՛ն մըն է նորէն, իսկ միւսները պահուած են Լոյծին պէս, աղաւաղեալ իրենց առաջին ձեւերով. Պէյրութի հայկական թաղերը «կան ու չկան» դարձեալ, «Ազգեան հայրենակցական միութիւնը» իր հարազատ անունէն հեռու ձգուած է նորէն, պահուած է Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի ոճին անյարիր բառամթերքը ու կրկին հանդիսադրուած է Պէյրութի մէջ կատարուած տոնարարա՛ն դիւռը՝ «Այնթապի տանարը», ուր «հանդիպեցի Կիլիկիայի հոգեւոր առաջնորդների՝ Խորէն եւ Գարեգին Երկրորդի հետ»:

«Սովետական գրականութիւն» ամսագիրին էջերը,

եւ խմբագրական տարբեր մարմիններով լոյս ընծայուած գի՛րքը,

որ ունի իր յատուկ խմբագիրը՝ Զ. Ս. Կիրակոսեան, հրատարակչական խմբագիր մըն ալ ունի՝ Զ. Մ. Ղազարեան, վերստուգող սրբագրիչ մըն ալ ունի՝ Գ. Վ. Բարսեղեան,

այնուամենայնիւ, պատկերէն համարեա՛ ոչինչ փոխուած է, ասիթ տալով ընթերցողին, որ անգամ մը եւս մատնուի թիւրիմացութիւններու, չափազանցութիւններու ու կողմնակալ դեղումներու այդ ջրապտոյտին:

Զարմանալին այն է, որ ամէն ինչ դիւրութեամբ մարսող անտեղեակ ընթերցողին ու պետհրատեան անսրոչ խմբագիրներուն պարզած կեցուածքներէն տարբեր մակարդակ մը չեն ցուցաբերեր նաեւ ի պաշտօնէ խոր քննութիւններ կատարելու կոչուած մարդերը, քննադատները, դրախօսները, երբ թեթեւութեամբ գրուած թուղթերը բզկտելու փոխարէն՝ թեթեւութեամբ կ՚արձագանգեն անոնց, ինչպէս ցոյց կու տայ «Գրական թերթ»ին մէջ դրախօսական ստորագրած Յարութիւն Ֆեկէրեանի հետեւեալ չափազանցութիւնը.

«Զօրի Բալայեանը գրել է դրամատիկական լարուածութիւն ունեցող յուզիչ, խոր ցաւի ու տագնապի, խոհուն հայրենասիրութեան զգացումով տոգորուած տաղանդաւոր մի գիրք, որը կենսական խորհուրդ ունի թէ՛ Բէյրութի գաղթօճախի, թէ՛ ողջ սփիւռքահայութեան եւ թէ մեզ՝ մայր հայրենիքում ապրողներիս համար»:

Ըստ ամենայնի խեղճ նման գիրքի մը մասին նման խօսքեր ստորագրելու համար՝ մարդ իրապէ՛ս դուրկ պէտք է ըլլայ մեր բառերուն, ապրումներուն, հասկացողութիւններուն ու իրականութեան հանդէպ յարգանք ներշնչող ամէ՛ն յարգանքէ...

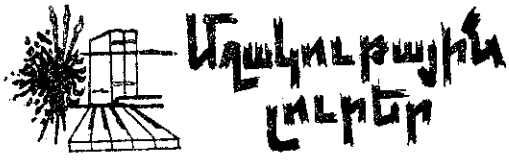

ՍՐԲԱԶԱՆ ԿԱՂՆԻՆ

Հնապատում պզտիկ գրութիւնը, «Սրբազան կաղնին», որ ստորագրուած է Աշոտ Սահրատեանի կողմէ, լոյս տեսաւ «Հայրենիքի ձայն» շաբաթաթերթի 9 Մայիսի թիւին մէջ եւ արտատպուեցաւ մեր մամուլին կարգ մը անդամներուն կողմէ: Այնքան դեղեցիկ է այդ պզտիկ ստեղծութեան մէջ տրուած տեղեկութիւնը, որ փոքր-ձութեան չիրցանք դիմանալ եւ, մեր կարգին, որոշեցինք էջ բանալ անոր:

Արդարեւ, ապրուած քերթուածի մը չափ, յաջող էջի մը չափ, յանկարծօրէն պայթող մտածումի մը չափ հանոյք պատճառող էջ մը, լի պատմութեամբ, սրբազին վերաբերումով ու ժառանգական եւ շարունակականութեան խորհուրդներով:

Այս կաղնին մեզ համար պահպանել է Հայաստանի վաստակաւոր նկարիչ Հրաչեայ Ռուխկեանը: Պահպանել է, որովհետեւ 1974ին ծառն ընկաւ՝ 1523 տարի կանգուն մնալուց յետոյ: Ինչպէս յիշատակում է 5րդ դարի պատմիչ Եղիշէն՝ Սառն ադրւրի մօտ այդ կաղնին տնկել է զօրավար Վարդան Մամիկոնեանը: Ու տասնիւնգ դար շարունակ այդ հսկան պատմութեան կենդանի վկան էր, որի ուղիներն անցնում էին նաեւ Իջեւանով:

1973ին Իջեւանում «հանգրուանել» էր «Հայաստանի պատմական յուշարձանները» ցուցահանդէսը: Ռուխկեանը բերել էր 120 աշխատանք, որոնք հանդիսանում էին Ա. Իսահակեանի հետ ունեցած նրա բազմաթիւ զրոյցների արդիւնքը:

— Վարպետը խրախուսում էր իմ որոնումները, պատմում ճարտարապետական այս կամ այն յուշարձանի հետ կապուած առասպելներ ու ասմբեր, ինքն էլ սիրում էր լսել իմ բազմաթիւ ճանապարհորդութիւնների ժամանակ կատարած գրառումները:

Առասպելական կաղնին նկարչին ցոյց տուեց Յովակիմ պապը.

— Նկարի այս ծառը, որդի՛, շատ ծեր է: Ատուած չանի՝ ընկնի, չտեսնուած բանից կը զրկուենք: Հարիւր տարի առաջ, ես դեռ աշխարհ էլ չէի եկել, փոթորկի ժամանակ մի մեծ ճիւղ կոտրուեց, փակեց ճանապարհը: Դէ, ժողովուրդը, փառք իրեն, յարգեց սրբութիւնը, ճամբան շուռ տուեց, սպասեց մինչեւ ճիւղը լրիւ կը չոքանայ: Յետոյ սղոցեցին ամբողջ շէնով ու ամէն մէկը մի կտոր իբրեւ մասունք տարաւ իր տունը: Մարդիկ ծառի տակ խաչքար դրեցին: Երեսուն մարդ կը տեղաւորուի շուաքի տակ...

Այդպէս կաղնին մուտք գործեց «Պատմական յուշարձանների» հաւաքածուն: Մեր դարի 20-ական թուականներին այն հազիւ փրկուեց այրուելուց. կրակից նրան փրկում էին երեք շրջանի հրշէջներ: Յետոյ կաղնուն իրենց խնամքի տակ առան պիոներները եւ կոմերիտականները:

1973ին Իջեւան այցելեց մէկ ուրիշ հայ զօրավար՝ մարշալ Բագրամեանը: Յովակիմ պապը նրան տարաւ կաղնու կանգնած տեղը, մի դալար տնկի տուեց ու խնդրեց նորից կաղնի տնկել...

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՆԵՐԸ ՌՈՒՍԵՐԵՆ

«Յայնական գրող» *հրատարակչութիւնը ռուսերէնով հրատարակած է «Արեւմտահայ բանաստեղծութիւն» ժողովածուն, ուր ամփոփուած են Պետրոս Դուրեանի, Մխաք Մելտոնեանի, Դանիէլ Վարուժանի, Սիամանթոյի, Ռուբէն Սեւակի եւ Վահան Թէքէեանի բանաստեղծութիւնները:*

Ինչպէս գիրքի ներածականին մէջ յիշուած է՝ հայրենասիրութիւնը, սիրոյ, հայրենի գաղտրիկ բնաշխարհին եւ պատմական անցեալին նուիրուած այս բանաստեղծութիւնները արեւմտահայ դասականներու ստեղծագործութիւններուն յուսալի նմուշներն են:

Բանաստեղծութիւնները ռուսերէնի թարգմանած է Ալլա Տէր-Յակոբեանը:

Ժողովածուն հաշակուսը կերպով ձեւաւորած ու նկարազարդած է Խորհրդային Միութեան Դեղարուեստի ակադեմիայի թղթակից անդամ, Հայաստանի ժողովրդական նկարիչ Գրիգոր Խանջեանը:

ՊԵՐՆԱՐ ՓԻՎՕ

Ամբողջ 16 տարի «Ֆիգարօ» թերթին մէջ իրեւ խմբագիր ու սիւնակագիր աշխատելէ ետք, քանի մը վէպերու հեղինակ Պերնար Փիվօ, 1973ին, յանձն առաւ վարել Ֆրանսայի պատկերասփիւռին գրական բաժինը, որուն, ամէն Ուրբաթ երեկոյ, կը հեռուրէն շուրջ 5 միլիոն ունկընդիր-հանդիսատեսներ:

Պերնար Փիվոյի յայտագրերին մէջ պայմանականօրէն կը մտնէ նոր հրապարակ ելած հատոր մը, զոր կը ներկայացնէ իւրայատուկ աշխուժութեամբ, վեր առնելով անոր գաղափարական ու ոճական բոլոր բարեմասնութիւնները:

Պատկերասփիւռային այս հաղորդումը կը համարուի կատարեալ յաջողութիւն մը, քանի որ, կ'ըսէ Փիվոյի մտսին իր սարբակրած յօդուածին մէջ Ժընէվիւեւ Տորման, «ներկայացուցած իւրաքանչիւր գիրքի վաճառքը կը բարձրանայ 20էն 35 առ հարիւր համեմատութեամբ մը»:

Ֆրանսայի հրատարակչատունները եւ գրադէտները անձկութեամբ կը սպասեն, որ Պերնար Փիվօ հաշուի առնէ իրենց գործերը, ա՛յն համոզումով, որ անոր ուշադրութեան արժանի բլլալու հանգամանքը ինքնին յաջողութեան գրաւական մըն է:

●

ՓՈՔԱՍՈՅԻ ՆՈՐ ԹԱՆԳԱՐԱՆԸ

Փիքասոյի անուան թանգարանին բացման առիթով, «Լ'Էքսփրէս»ի 6 Հոկտեմբերի թիւին մէջ, Փիեռ Շնայտրը սարբակրած է ընդարձակ յօդուած մը, ուրկէ քաղուած են հետեւեալ տեղեկութիւնները.—

Եթէ Բամբանթէնի մէջ քարիւղի հանք մը յանկարծ երեւան գար, այնքան կգայացուցեր ազդեցութիւն պիտի չունենար փարիզցիներուն վրայ, որքան ունեցաւ Փիքասոյին անուան թանգարանին ծնունդը, որուն բացումը պիտի կատարուի առաջիկայ Հոկտեմբեր 11ին:

Հակառակ այն իրողութեան, որ Փիքասօ Ֆրանսայի մէջ ապրած է 1900էն ի վեր, Ֆրանսայի իշխանութիւնը եթէ ա՛չ թշնամանքով, առնուազն անտարբերութեամբ դիմաւորած է Փիքասոյի գործը: 1947ին նկարիչէն միայն մէկ պատատա կը գտնուէր Ֆրանսական թանգարաններուն մէջ՝ 1901ին գնդակահարուած Կիւսթաւ Քոքթոյի դիմանկարը: Անկէ ետք, քանի մը պատատաներ եթէ կրցան քաղաքածէել ստեղծուած պարապը, չկրցան ամբողջ լեցնել զայն: Կարելի՞ էր արդեօք գնելով դարմանել այդ բացը: Պէտք է անդրադառնալ, որ անցեալ Յուլիսին Փիքասոյի գործերէն նարիւր մոբք մը Անգլիոյ մէջ ծախուած է 4 միլիոն 2 հարիւր հազար ֆրանքի: Այս գինով թանգարաններու հատաքածները կազմող հազիւ քանի մը անձեր կրնան նման խենթութիւն մը թոյլ տալ իրենք իրենց:

Քանի մը շաբաթներու կեանք միայն ունեցող փարիզեան այս թանգարանը սակայն արդէն իսկ տէր է — եւ առաւելագոյն չափով մը — նրկարիչներու ամէնէն հաշակաւորին գործերուն մէկ պատկառելի հաւաքածոյին, որ կը հաշուէ 229 պատատա, 149 քանդակ, 85 սերամիք, 1496 փատէլ, գծապատկերներ, եղանակներ, եւայլն:

Փիքասոյի գործերէն կազմուած այս թանգարանը եզակի ամբողջութիւն մըն է ամբողջ աշխարհի մէջ: Օրինակ, Պարէլոնի Փիքասոյի անուան թանգարանը իրմէ ունի միայն երիտասարդութեան (Փիքասօ՝ Փիքասոյէն առաջ) իրագործած ստեղծագործութիւնները, իսկ Նիւ Եորքի Արդի Արուեստներու թանգարանը, որ կը համարուի Փիքասոյէն ամէնէն ամբողջական հաւաքածոն ունեցող թանգարանը, ունի միայն 84 պատատաներ ու քանդակներ, որոնց մէկիսուեղման համար անհրաժեշտ եղած է յատկացնել ամբողջ կէս դար ժամանակ:

Մասնագէտ մը, փատատան Բէյմս, Փիքասոյի ժառանգութիւնը գնահատեց 1 միլիառ 154 միլիոն ֆրանքի: Այս գնահատականին մէջ անշան թիւ մը կը ներկայացնէն արուեստի գնահատանքին արժանի չեղող գործերը: Անոնց ջախջախիչ տոկոսը կը հանդիսանային Փիքասոյի փիքասոները, որոնք կը ներկայացնեն հետեւեալ պատկերը.— 1885 պատատա, 7089 նկար, բոլոր քանդակները՝ մօտաւորապէս 1228 կտոր, սերամիքի ամբողջ շարքը՝ 322 կտոր, փարագրութեանց ամբողջ շարքը՝ տեսի քան 30 հազար, բոլոր նկարագրուած հատորները եւ հարիւրի մօտ նկարներու տեսարակները:

Աստղագիտական ժառանգութիւն մը՝ քայքայուած ընտանիքի մը տակեւ: Անիկա կը գնահատուէր տեսի քան 290 միլիոն ֆրանքի:

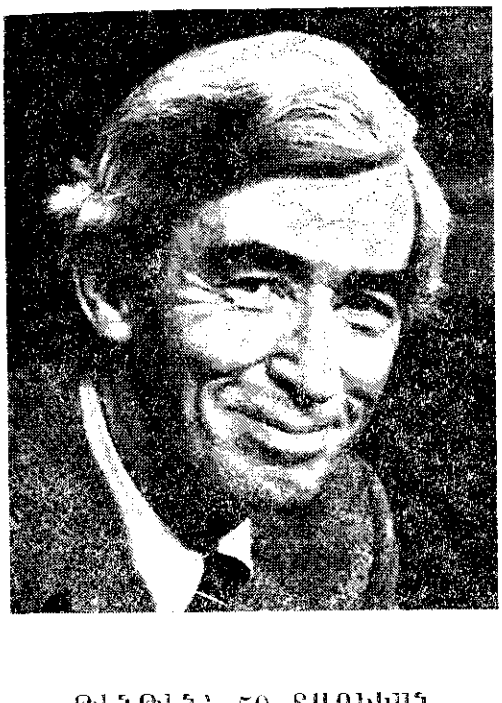

ԹԷՆԹԷՆ՝ 50 ՏԱՐԵԿԱՆ

Ըստ Շարլ տը Կոլի, աշխարհի մէջ իր միակ մրցակիցը Թէնթէնն է: Այսօր Շարլ տը Կոլ մեռած է, սակայն նոյն մտահոգութիւնը, գուցէ հիւմորով մը, կրնան փոխանցել նշանաւոր դէմքերէն շատեր:

Ցիսուն տարուան կեանք ունի Թէնթէն եւ իր յաբելեանը չէ վրիպած մինչպատերազմեան մամուլին ուշադրութենէն: Աւելին. այս տարուան ամրողջ ընթացքին, ամէն տեղ շնչուած ճիգ մը կար, այս կամ այն ձեւով տօնելու 50ամեակը:

1929ին, Պրիւքսէլի կաթոլիկներու «Բոանբրոդ դար» օրաթերթի խմբագիրը թերթին մանկական յաւելուածի բաժինը կը փոխանցէր իր եբիտասարդ նկարիչ-թղթակիցներէն Ժորժ Ռէմիի, որ, անմիջականօրէն բան մը տրտարբերեալ պարտադրանքին տակ՝ կը տեսնէր Թէնթէնը: Այսպէսով կը սկսին տասնչորսամեայ պատանիին արկածախնդրութիւնները...:

Ցակայն Թէնթէնի իսկական ժողովրդականութիւնը կը ծաւալի երկրորդ Աշխարհամարտէն ետք: 1946ին, երբ գունաւոր տպագրութիւնը կը սկսի լայնօրէն կիրարկուիլ, «Թէնթէն» կը հրատարակուի տրոմա-դրքոյկներու ձեւով եւ լայն ընդունելութիւն կը գտնէ: Այրտմնները հետզհետէ կը թարգմանուին 25 լեզուներու եւ ամէն տեղ կը ստանձնեն նոյն տշխուժ հեռատեսութիւնը:

Հակառակ հերկէ տնտնով տարարդող Ժորժ Ռէմիի առաջացած տարիքին, հերոսը՝ Թէնթէն, այսօր հաղիւ 17 տարեկան է: Ռէմի կը պահէ իր աշխուժութիւնը եւ ունի պատրաստուած դասագիրներու կարեւոր թիւ մը: Սակայն ան կը կարծէ, թէ իր մահէն ետք Թէնթէն պէտք է դադրի գործելէ: Ըստ իր արտայայտութեան՝ «Թէնթէն անձնական ոճ մըն է, անհատական ներդրում մը: Չեմ կրնար ընդունիլ, որ ուրիշ մէկը գայն շարունակէ ինծմէ ետք»: Հասկնալի է Ժորժ Ռէմիի կեցուածքը. այդքան անձնական ստեղծագործութիւն մը, որ ամբողջութեամբ կը դրսեւորէ մարդու մը անձնական աշխարհը, չի կրնար ուրիշ մէկուն կողմէ շարունակուիլ:

●

ԹՈԼՍՏՈՅԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐԻՆ ՄԱՀԸ

Վիքթոր Լըպրէօն, որ եղած է մէկը Լէօ Թոլսթոյի քարտուղարներէն, մեռաւ Վերսալ, 97 տարեկան հասակին, Էքս-ան-Փրովանսի մօտ, Փիւի-Ռէնթ-Բոմտրատի մէջ:

Ան ծնած էր 15 Փետրուար 1882ին, Ուքրանիայ մէջ, ուր հայրը, Ֆրանսայի էնժէնիէօր մը, կը մասնակցէր կասպիական եւ սիպէրիական կառուցումներուն: Թիւրքիստանի եւ ապա Զաքսրստանի ու Վլատիվոստոքի մէջ իր մանկութիւնը անցընելէ ետք, երիտասարդ Վիքթորը, որ մեծ հմայում կը տածէր «Պատերազմ եւ խաղաղութիւն» գործի հեղինակին հանդէպ, ի՛նքնայ Լասնայա-Փոլիանա, ուր քաշուած կ'ապրէր Թոլսթոյ: Այնուհետեւ, յաջմաթիւ տարիներ շարունակ ան կը դառնայ մեծ գրողէն քարտուղարը եւ անոր հետ կը հաստատէ թղթակցութիւն մը, որ կը տեւէ մինչեւ վերջինին մահը, 1910:

Վիքթոր Լըպրէօն Ֆրանսա կը վերադառնայ իր երկու զաւակներուն եւ թորհրդային հպատակութիւն ունեցող կնոջը հետ, որ կը մեռնի 1942ին, Փրովանսի մէջ:

Թոլսթոյի քարտուղարը հոչակաւոր գրագէտին մասին գրած է կենսագրական մը՝ ռուսերէն, ֆրանսերէն եւ էսպերանթօ լեզուով, որ կը ներ-

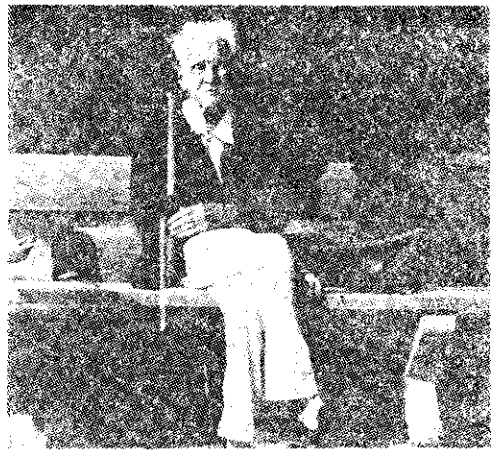

կայցնէ տիեզերական եղբայրութեան իր յոյսերը։ Գրագէտին ստացած իր նամակները նուիրած է Մոսկուայի Լէօ Թոլստոյի անուան թանգարանին։ «Աննա Գարենինա» վէպի հեղինակին ի պատիւ եղած մշակութային հանդիսութիւններուն առիթով, 1968ին եւ 1970ին Վիքթոր Լրպրէօն հրաւիրուեցաւ Մոսկուա, խորհրդային իշխանութիւններու կողմէ։

«Լը Մոնտ»ի թղթակիցներէն Նիքոլ Զանատարի մը տասէ հանդիպած էր Թոլստոյի այս քարտուղարին եւ երկար տեսակցութիւն մը ունեցած հետը։ Հակառակ իր շատ առաջացած տարիքին, Լրպրէօն կրցած էր ոգեկոչել իր գոյութեան մէկ գարուն ընթացքին տեղի ունեցած նշանաւոր դէպքերը։

●

«ԱՍԱՀԻ ՇԻՄՊՈՒՆ» ՕՐԱԹԵՐԹԸ

Այս տարուան սկիզբը, Ճափոն նշեց իր օրաթերթերէն մեծագոյնին՝ «Ասահի Շիմպուն»ի հիմնադրութեան 100ամեակը։

«Ասահի Շիմպուն»ի առաջին թիւը լոյս տեսած է 25 Յունուար 1879ին, Օսաքայի մէջ, իսկ ներկայիս Օսաքայէն զատ ունի չորս կեդրոններ՝ Թոքիո, Նակոյա, Հարաւային Քիուշ եւ Հոքքայիտօ։ 100ամեակին առիթով՝ օրաթերթին ընկերութիւնը Թոքիոյի Ծոցին մօտ կառուցեց 16 յարկանի եւ չորս տարբերիբեայ յարկերէ բաղկացած նոր կեդրոն մը, որ օժտուած է խմբագրական, տպագրական եւ ցրումի ամէնէն արդիական միջոցներով։

«Ասահի Շիմպուն» ունի 279 տեղական ու շրջանային դրասենեակներ եւ արտաքին 25 պիւրոներ, որոնց մէջ կը խմբուին եւ 2 հազար խմբագիրներու կողմէ կը խմբագրուին օրուան թարմ լուրերը։

«Ասահի Շիմպուն» ունի 70 հազար ցրուիչ եւ 7 միլիոն ընթերցող։

●

«ՖՐԱՆՍԱՆ ՍՊԱՆԴԱՆՈՑԻՆ ՄԷՋ»

Ֆրանսայի վիպագիր, թատերագիր ու հրապարակագիր Փիեռ Պուրժատ վերջերս հրատարակութեան տուաւ 128 էջնոց պարսաւագիր մը՝ «Ֆրանսան՝ սպանդանոցին մէջ», որ ահազին սիղմուկ բարձրացուց իր շուրջէ, մասնաւորապէս չորս անկիւններուն մէջ ու մամուլի էջերուն։ Քննադատները ընդգծեցին մա՛նաւանդ Պուրժատի խիզախութիւնը, որ վկայութիւն մըն է նոյն ատեն Ֆրանսայի մէջ թագաւորող ազատութեան մասին։

Իրապէս նախանձելի է Պուրժատի ազատութիւնը եւ մեր օրերուն շատ չէ թիւը այն երկիրներուն, ուր մասնաւորապէս արուած ըլլայ արտայայտութեան այդքան մեծ կարելիութիւն։

«Ես ակայ գրել այս գիրքը, — կ'ըսէ Փիեռ Պուրժատ, — 1979ի սկիզբը, մղուած՝ մեծ թիւ մը ներկայացնող պարզ ու խոնարհ ֆրանսացիներու ա՛յն գաղափարէն, որ ժիսքարեան ազատականութիւնը խորտակման կ'առաջնորդէ մեր երկիրը։

«Ժիսքարեան ազատականութիւնը Ֆրանսան վերածեց մշակութային սպանդանոցի մը, ինչպէս եւ ճարտարարուեստական սպանդանոցի մը։ Ան մահուան դատապարտեց ստեղծագործ երեւակայութիւնը, ինչպէս նաեւ ճարտարարուեստական ստեղծագործութիւնը»։

Տարբեր երկիրներու մարդոց համար՝ Փիեռ Պուրժատի դրքոյկը, ամէնէն առաջ, բացարձակ ազատութեան օրինակ մըն է։

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

ՆԵՐՍԷՍ ՎԻՐԱՊԵԱՆ

ԵՐԿՐՈՐԴ ԱՐԱՐ

(ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐ)

●

ՅԱԿՈԲ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ԱՆՐՋԱԿԱՆ ՎԱՂՈՐԴԱՅՆ

(ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ)

ՇՈՒՏՈՎ ԼՈՅՍ ԿԸ ՏԵՍՆԵՆ

ԱՐԱ ԱԲԷԼԵԱՆ

ԶԻՆԱԴՈՒԼ 27...

(Վ Ի Պ Ա Կ)

●

ՓԱՆՈՍ ՃԵՐԱՆԵԱՆ

ՄՈՒԹ ՔԱՄԻՆԵՐ

(ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ)

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺՆԵԳԻՆ

ԼԻԲԱՆԱՆ	50 Լ. ՈՍԿԻ
ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ	27 ՏՈԼԱՐ
ՀԱՏԱՎԱՃԱՌ	5 Լ. ՈՍԿԻ

باكين

مجلة شهرية ، ادبية وفنية علمية

مدير المسؤول

السيد ارتين كارنيك قزانجيان

•

PAKINE

REVUE MENSUELLE

LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE

Propriétaire

Dr. A. KAZANDJIAN

•

ԲԱԳԻՆ

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

•

ԽՄԲԱԳԻՐ

Գ. ՍՆԱԳԵԱՆ

Հեռաձայն՝ 296898